

ભારતીય ઇતિહાસમાં સૌથી વધુ વંચાતા લેખક
- ન્યૂ યોર્ક ટાઈમ્સ

ચેતન ભગત

ફોટ

YOUNG

ઈન્ડિયા પોઈન્ટ્સ

(ચૂંટેલા નિબંધો અને વર્તમાનપત્રોની કોલમ)

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

ઘોટ યંગ ઇન્ડિયા વોન્ટ્સ

(ચૂંટેલા નિબંધો અને વર્તમાનપત્રોની કોલમ)

લેખક

ચેતન ભગત

ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

આદિત્ય વાસુ

@snehnusarnamu

મારી સફર

વહાલા વાચક,

આ પુસ્તક ઉપાડીને પસંદ કરવા બદલ તમારો આભાર. આ કોઈ નવલકથા નથી. આ મારું સર્વપ્રથમ ‘નોન-ફિક્શન’ સંપાદન છે એટલે કે છેલ્લાં બે વર્ષથી ભારત જેનો સામનો કરી રહ્યું છે તે બાબતો અંગેના મારા વિચારોનો સંગ્રહ. કોઈ લાગણીસભર વાર્તા લખતાં મને જે લાગણી થાય તેવી જ લાગણી મને આ પ્રકરણો લખતાં થઈ હતી. મેં આ બધાં જ લખાણો મનની જુદી જુદી સ્થિતિમાં લખ્યા છે – ગુસ્સો, બળાપો, નિરાશા, દુઃખ અથવા આશા. હવે પછીનાં પાનાંઓમાં તમને ફક્ત આજના ભારતનાં દર્શન માત્ર નહિ થાય પણ મારાં સ્વપ્નોના ભારતનાં પણ દર્શન થશે. અને બધું સાથે વાંચતાં, મને આશા છે કે તમે આજે જે ભારત છે તેનું વિહંગાવલોકન મેળવશો અને ભારત શું થઈ શકે તે પણ જાણી શકશો.

શા માટે આ પત્ર

હું શા માટે રાષ્ટ્રીય બાબતો વિશે લખું છું ? શા માટે એક જાણીતા નવલકથાકારે સમાજ અને તત્કાલીન બનાવો વિષે ટિપ્પણી કરવી જોઈએ ? મને એ વિચારવાનો કયો અધિકાર મળી ગયો છે કે દેશ જે સમસ્યાઓનો સામનો કરી રહ્યો છે તેમાં હું મારો અભિપ્રાય આપી શકું કે મારે આપવો જોઈએ ? આમ તો હું યુવાન લોકો અંગેની વાર્તાઓ લખું છું જેઓ બંધિયાર વાતાવરણમાં જીવતા હોય છે અથવા અગાશી ઉપર બેસી વોડકા પીતા હોય છે અથવા પ્રેમમાં પડતા હોય છે. કઈ રીતે હું ભ્રષ્ટાચાર, ચૂંટણીઓ, રાજકીય પક્ષો, અર્થશાસ્ત્ર અને સમાજિક પડકારો વિષે લખી શકું ? જે વ્યક્તિ બોલીવુડના ફિલ્મ બનાવનારાઓ સાથે કામ કરતો હોય તે રાષ્ટ્રના પ્રાણપશ્નો માટે કઈ રીતે અર્થસભર અવાજ બની શકે ? આ પત્ર લખવા પાછળનો હેતુ આ સવાલોમાંથી કેટલાક સવાલોના જવાબો આપવાનો છે.

જે પ્રકરણોથી આ પુસ્તક બન્યું છે તે સાવ એમ જ બનેલી વાત નથી. આ મારા ભાગ્યનો એક હિસ્સો છે. ખાસ કરીને જ્યારે હું મારા વીતેલા જીવન ઉપર દૃષ્ટિપાત કરું છું ત્યારે જોઉં છું કે મારા વિચારોને કોણે ઘાટ આપ્યો હતો. આ માટે તમારે મારા પૂર્વજીવનને સમજવું પડશે અને ભારત સાથેના મારા સંબંધોને, એ ભારત જેણે મને પુષ્કળ આપ્યું છે તે, સમજવું પડશે. તો ચાલો, તમને મારા અત્યાર સુધીના જીવનની ઝડપી સફર કરાવી દઉં.

બાળપણ

હું એક સીધાસાદા મધ્યમ વર્ગના કુટુંબમાંથી આવું છું. મારાં માતા અને પિતા બંનેએ સરકાર માટે કામ કર્યું હતું અને હું દિલ્હીમાં મોટો થયો હતો. મને યાદ છે, મારા સમગ્ર બાળપણ દરમિયાન નાણાંની તંગી એ ઘરમાં સતત ચર્ચાનો વિષય રહ્યો હતો. અમને ખાવાપીવાની કોઈ તકલીફ હતી નહિ અને જરૂરી વસ્તુઓ ખરીદવાની પણ ખેંચ ન હતી, પરંતુ મિલકત વસાવવી અથવા કોઈ મોટો ખર્ચ કરવાની અમારી તાકાત ન હતી. દાખલા તરીકે વર્ષો થયાં અમે તૂટેલા સોફાને રિપેર કરાવી શક્યાં ન હતાં. જ્યારે અમારે ઘેર મહેમાનો આવતા ત્યારે કોકાકોલા પીરસવી અમને મોંઘી પડતી એટલે અમે તેઓને લીંબુનું શરબત પીવડાવી દેતા. અમે ભાગ્યે જ બહાર રેસ્ટોરંટોમાં ખાવા જતાં હતાં અને જો જતાં તો ખાસ ધ્યાન રાખતાં કે મેનુમાં સસ્તામાં સસ્તી ‘ડીશ’ કઈ છે, જેનાથી વધુમાં વધુ પેટ ભરાય.

મજાની વાત એ હતી કે અમને ક્યારેય અભાવ વર્તાયો ન હતો. નાણાંની તંગીને મેં જીવનનો એક જરૂરી હિસ્સો ગણી લીધો હતો. ભારત જેવા દેશમાં લાખો લોકો કરતાં અમે સારું જીવન જીવતાં હતાં. જ્યારે હું મોટો થયો ત્યારે મારી એકમાત્ર ઈચ્છા સારી મજાની નોકરી માટે હતી અને પૂરતાં નાણાં જે સતત સમસ્યા બની રહ્યાં હતાં.

મને વિજ્ઞાનના વિષયો ગમતા હતા અને મને કહેવામાં આવ્યું હતું કે એન્જિનિયરોને તરત નોકરી મળી જાય છે. મને આનંદ કરાવે તેવા લોકો પણ ગમતા હતા. બાળપણથી મારા કાકાઓ અને કાકીઓ પાર્ટીઓ વખતે મને ‘જોક્સ’ કહેવાનું કહેતાં હતાં. મને આ વાતની મજા આવતી, પરંતુ કોઈએ આ વાતને ગંભીરતાથી લીધી જ ન હતી. લોકોને આનંદ કરાવવાનો તો વળી શું અર્થ હોય ? મને આથી કહેવામાં આવ્યું હતું કે મારે સાયન્સ ઉપર જ ધ્યાન આપવું અને પ્રવેશપરીક્ષા માટેની તૈયારીઓ કરવી અને એ જ મેં કર્યું હતું.

કોલેજ

મેં આઈઆઈટી પરીક્ષાઓ માટેની તૈયારીઓ શરૂ કરી દીધી હતી – લક્ષ્ય

તો ઊંચું હતું અને હું આશા રાખતો હતો કે કમ-સે-કમ મધ્યમ કક્ષાની કૉલેજમાં તો મને પ્રવેશ મળી જશે. મેં બે વર્ષ સુધી ખૂબ અભ્યાસ કર્યો હતો, ઝેરોક્ષ કરેલી નોટબુકો વાપરીને અને બધા જ પ્રકારની ટેક્સબુકો વાપરીને. મારા કુટુંબમાંથી કોઈ ક્યારેય આઈઆઈટી સુધી પહોંચ્યું ન હતું. કોઈને આશા પણ ન હતી કે હું ત્યાં સુધી પહોંચીશ.

ખેર, નસીબના સહારે, હું આઈઆઈટી પાસ થઈ ગયો હતો. અરે, મને સારા માર્ક્સ પણ મળ્યા હતા. હું આઈઆઈટી દિલ્હી ખાતેની મિકેનિકલ એન્જિનિયરિંગમાં જોડાઈ ગયો હતો, અને ત્યારથી મારા જીવનમાં એક મહત્વનો બદલાવ આવી ગયો હતો. હું ૧૯૯૧માં ત્યાં જોડાયો હતો જે વર્ષ ભારત માટે પણ મહત્વના બદલાવનું વર્ષ હતું, કારણ કે તે વર્ષથી ભારતમાં આર્થિક સુધારાઓ દાખલ થયા હતા. જે કામ આઈઆઈટીએ મારા માટે કર્યું હતું તે કામ ઉદાર આર્થિક નીતિએ ભારત માટે કર્યું હતું – તેનાથી પુષ્કળ તકો ઊભી થઈ હતી અને તેણે મને કાયમ માટે બદલી નાખ્યો હતો.

આઈઆઈટી ખાતે હું ક્યારેય એક્સટ્રા ઓર્ડિનરી વિદ્યાર્થી ન હતો. હા, ત્યાં કેટલાક સાચા અર્થમાં ‘જીનીયસ’ વિદ્યાર્થીઓ હતા પણ હું તેઓમાંનો એક ન હતો. જ્યારે ઘણા આઈઆઈટીના વિદ્યાર્થીઓ મશીનોને સમજી જતા હતા, ત્યારે હું કંઈક બીજું જ સમજી જતો હતો. મને શીખવર કેમ પણ લોકોમાં રસ પડતો હતો. આઈઆઈટીમાં ભણતા બધા જ વિદ્યાર્થીઓનું મેં અવલોકન કર્યું હતું. તેઓ બધા જ ભારતના દરેક પ્રદેશમાંથી આવ્યા હતા – તેઓ પોતપોતાની શાળામાં અવ્વલ નંબરે આવેલા. તેમાંના બહુ થોડા વિજ્ઞાનમાં સંશોધન કરવા આવ્યા હતા અથવા ટેક્નોલોજી શીખવા આવ્યા હતા. મોટાભાગના તેઓનાં મધ્યમવર્ગીય સ્વપ્નાંઓ સાકાર કરવા આવ્યા હતા – એક વધુ સારી જિંદગી અને એ સ્વપ્નને સાકાર કરવાનું તો આઈઆઈટીએ તેઓને વચન આપ્યું હતું.

લોકોને નીરખવાના મારા રસના લીધે, મને આઈઆઈએમએમાં જોડાવા તરફ પ્રેર્યો જેથી હું એમબીએ કરી શકું. એન્જિનિયરિંગ કરતાં મેં મારા એમબીએ કોર્સમાં ઘણું સારું પરિણામ મેળવ્યું અને ક્લાસમાં ટોચના સ્થાનની નજીક હું પહોંચી ગયો. મારો કોર્સ પતાવ્યા પછી હું ‘પેરીગ્રીન’ નામની હોંગકોંગ સ્થિત ઈન્વેસ્ટમેન્ટ બેન્કમાં જોડાઈ ગયો. હું ક્યારેય ભારતની બહાર ગયો ન હતો અને આમ ભારત બહાર જવાની તક મળતાં મને ખૂબ જ રોમાંચ થયો હતો. ત્યાં ભાવિ રોમાંચક હતું અને નાણાં પણ સારાં મળતાં હતાં. વળી મારે ચીનને વિકસતું જોવું હતું. હોંગકોંગે મને તે જોવાની તક આપી હતી.

હોંગકોંગ અને મારા ‘ઈકોનોમિક્સ’ના પાઠો

જેવો હું તે શહેરમાં ઊતર્યો કે હોંગકોંગે મારી આંખો ખોલી નાંખી. મુલાકાતે જવાની વાત જવા દો પણ મેં ક્યારેય કલ્પના સુધ્ધાં નહોતી કરી કે કોઈ જગ્યા આટલી વિકસિત, સમૃદ્ધ અને ધનવાન હોઈ શકે. માર્ગો સપાટ હતા, રસ્તાઓ ચોખ્ખાચણાક અને બિલ્ડિંગો સુંદર મજાનાં. અહીં કોઈ ગરીબ લોકો નજરે પડતા ન હતા. ખાનગી ટ્રાન્સપોર્ટ કરતાં જાહેર ટ્રાન્સપોર્ટ વધુ સારો હતો. ભારતમાં તેવું હોતું નથી. હોંગકોંગમાં મારા શરૂઆતનાં થોડાં અઠવાડિયાંઓ તો મૂઠ અવસ્થામાં પસાર થયાં હતાં. મને થતું કે કઈ રીતે કોઈ જગ્યા આટલી સુંદર રહી શકતી હશે ? સમાજે કઈ રીતે આ બધું ગોઠવ્યું હશે ? અને તેના લીધે છેવટે પ્રશ્ન સામે આવીને ઊભો રહ્યો – શા માટે ભારત આવું નથી ? શા માટે આપણે આટલા ગરીબ છીએ ?

બાળપણથી આપણને કહેવામાં આવ્યું છે કે ભારત મહાન દેશ છે. ભૂતકાળના આપણા રાજકીય નેતાઓને મૂર્તિસ્વરૂપ વીરલા તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે. આપણે તેઓની વર્ષગાંઠોને ઊજવીએ છીએ જાણે કે તેઓએ ભારત માટે ઘણાં આશ્ચર્યજનક કામો કરી નાખ્યાં ન હોય ! આ બધા સામે આપણે ક્યારેય સવાલો ઉઠાવતા નથી. શું તેઓએ આપણા માટે શ્રેષ્ઠ નિર્ણયો લીધા હતા. વારુ ? શું તેઓ પ્રમાણિક અને શક્તિશાળી હતા ?

મારા આખા જીવન દરમિયાન મને કહેવામાં આવ્યું હતું કે ભારતના લોકો અને આપણી સંસ્કૃતિ અત્યુત્કૃષ્ટ છે. બાળક હતો ત્યારે દરેક ભારતીય વસ્તુઓ પ્રત્યે ગર્વ રાખવો જોઈએ તેવું મને ઠસાવવામાં આવ્યું હતું. અત્યારે હવે બધી જ માન્યતાઓ વેરવિખેર થઈને પડી છે.

નિયમિત સમયાંતરે સવાલો મારા મનમાં ઊઠવા માંડ્યા હતા. શા માટે આપણે આ પૃથ્વી પરના સૌથી ગરીબ દેશોમાંના એક છીએ ? શા માટે આપણે ત્યાં બધા જ પ્રકારની સામાજિક બદીઓ છે ? શા માટે આપણે આટલા વિભક્ત, આટલા જુલમી, આટલા અન્યાયી અને આટલા ભ્રષ્ટ છીએ ?

હોંગકોંગે, રાષ્ટ્રો અને તેના અર્થતંત્રને સારી રીતે સમજવા માટેની મારી ઈચ્છાને વેગ આપ્યો હતો. હું માનું છું કે ભારત બહાર જવાની તક મળે તે દરેક જણે ભલે થોડા સમય માટે પણ ભારત બહાર જઈ આવવું જોઈએ જેથી ખરેખર તે જોઈ શકે કે ત્યાં બહાર કેવી દુનિયા છે. ઈન્વેસ્ટ બેન્કની મારી નોકરીએ મને તક આપી હતી અને હું જોઈ શક્યો હતો કે નાણાં વિશ્વભરમાં કેવી રીતે વહે છે. અને હું એ પણ જોઈ શક્યો હતો કે ભારતની તો કોઈ ગણતરી જ ન હતી. ભલેને ભારતમાં આપણી મહાનતાને ટેકો આપતા બધી જ જાતના આંકડાઓ હોય, વિદેશી રોકાણકારો ભારતને જરાય ગણકારતા ન હતા. (આ નેવુંના દાયકાના અંત સમયની

વાત છે. ભારત અત્યારે કંઈક વધુ મહત્વનો દેશ બન્યો છે.)

અમુક રીતે હોંગકોંગે મને હચમચાવીને બેઠો કરી દીધો હતો. હવે હું એવો જણ રહ્યો ન હતો જે મહાન દેશની મહાન કોલેજોમાં ગયો હતો. હું એક ગરીબ અને નગણ્ય દેશમાંથી આવ્યો હતો. જેવો સમય. દુનિયા ઘણીબધી સમૃદ્ધ, ચાલાક, પ્રમાણિક અને હું જોઈ શકું છું તેમ ઘણી સુખી હતી. આપણી બધી જ આધ્યાત્મિકતા, સાંસ્કૃતિક ઓળખો, નીતિઓએ આપણને ક્યાંયના કરી મૂક્યા નથી.

અપરાધભાવ :

આ દરમિયાન મારી સ્થિતિ સારી થતી ગઈ હતી. બેન્કમાં મેં પ્રમાણમાં સારું કામ કર્યું હતું. પરંતુ કેટલીક હેડકીઓ આવી ગઈ હતી. જે બેન્કમાંથી મેં મારી કારકિર્દી શરૂ કરી હતી – પેરેગ્રીને – તે ૧૯૯૭ની એશિયન કટોકટી વખતે ભાંગી પડી હતી. મોંઘા હોંગકોંગમાં મેં નોકરી વગરના થોડા મહિનાઓ પસાર કર્યા હતા, પરંતુ છેવટે મને ગોલ્ડમેન સાયસ્ નામની કંપનીમાં નોકરી મળી ગઈ હતી જે કંપની દુનિયાની મોટી ઇન્વેસ્ટમેન્ટ બેન્કોમાંની એક હતી.

ગોલ્ડમેન ખાતે હું ‘નામાંકન ભલામણ વિભાગ’ (રેટિંગ્સ એક્વાઈઝરી ડિપાર્ટમેન્ટ)માં જોડાયો હતો. તેઓના ક્રેડિટ રેટિંગ્સને કઈ રીતે સુધારવા તે માટે મેં થાઈલેન્ડ, મલેશિયા અને ફિલિપાઈન્સની સરકારોને મારા સીનીયરોની સાથે રહીને માર્ગદર્શન આપ્યું હતું. વળી અત્યંત કડક આંતરરાષ્ટ્રીય રેટિંગ્સ એજન્સીઓ સાથે સંબંધ બાંધવામાં અમે તેઓને મદદ કરી હતી. આ બધું ખૂબ જ મુશ્કેલ કામ તો હતું જ પરંતુ મેં કરેલી બધી જ નોકરીઓમાં આ ખૂબ જ દિલચસ્પ નોકરી હતી. અમે નાણામંત્રીઓ, રેટિંગ એજન્સીના વડાઓ અને અર્થશાસ્ત્રીઓને મળ્યા હતા. સરકાર તરફથી જે માહિતીઓ મળતી તેનું હું વિશ્લેષણ કરી, તેમાંથી અર્થ નિષ્પજાવવાના પ્રયત્ન કરતો. અહીં જ હું દેશના અર્થતંત્ર વિષે ઘણું બધું જાણતો થયો હતો. મેં થાઈલેન્ડ અને ફિલિપાઈન્સમાં મહિનાઓ ગાળીને સરકારને તેઓની ‘બેલેન્સ ઓફ પેમેન્ટ’ની કટોકટીમાંથી ઉગારવા મદદ કરી હતી. આ બધું કરવાથી હું અર્થશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ થઈ ગયો હતો. આ દેશના રાજકારણીઓમાં મેં જુદા જ પ્રકારનો અભિગમ નિહાળ્યો હતો. એ ખરું કે તેઓ રાજકારણીઓ હતા અને લોકોને રાજી રાખવાના નુસખાઓ વાપરવા તેઓને ગમતા હતા, ભલેને દેશનું પછી જે થવાનું હોય તે થાય. આ છતાંય તેઓ આર્થિક વિકાસ અને વિદેશી રોકાણ પ્રત્યે ગંભીર હતા. બધા જ દૂર પૂર્વના એશિયાના દેશો વિદેશી રોકાણને લીધે બદલાઈ ચૂક્યા હતા. રાજકારણીઓને આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાં પોતાના દેશમાં આવે તેની કિંમત સમજાતી હતી. આ બધા દેશોના નાણામંત્રીઓ ‘સીલીકોન

વેલી'ની કંપનીઓને સમજાવતા રહેતા હતા કે તેઓ તેઓના દેશમાં ફેક્ટરીઓ શરૂ કરે. આવી વાત ભારતમાં કોઈ વિચારતું જ હતું નથી. વિદેશી રોકાણકારોને વેપાર કરવા માટે મોકળું મેદાન, મુક્ત અને વ્યાજબી બજારો, વેપાર કરવા માટેની મોકળાશ અને સરકાર તરફથી બધી જ વિશ્વસ્તરની માળખાકીય સગવડો જોઈતી હોય છે. તેઓને તે સાથે પારદર્શક અને મજબૂત કાયદાકીય વ્યવસ્થા પણ જોઈતી હોય છે. આ બધી જ જરૂરિયાતો કોઈ પણ દેશના નાગરિકો માટે પણ સારી વાત છે. આથી વિદેશી રોકાણકારોને જો સારી રીતે લાવવામાં આવે તો તેઓ દેશના વિકાસમાં પણ મદદરૂપ થઈ શકે છે. ભારત સરકારને વિદેશી રોકાણ તો જોઈએ છે પરંતુ તેની સાથે આપવા માટેની પાયાની જરૂરિયાતોને તેઓ નજરઅંદાજ કરે છે. આથી કેટલીક એશિયન અર્થવ્યવસ્થાઓની સરખામણીએ આપણને સાવ થોડું સીધું વિદેશી રોકાણ મળે છે. દૂર પૂર્વના એશિયન દેશોમાં પણ રાજકારણીઓ ગંદું રાજકારણ રમતા હોય છે, પરંતુ તેઓ રાજકારણ અને વ્યવસાયની ભેળસેળ કરી દેતા નથી.

થોડા સમય માટે તો મારા મનમાં ભારત શું કરી શકે તેના વિચારો ઉત્સાહભેર આવ્યા હતા. 'અર્થતંત્રને મુક્ત કરી દો', 'રોકાણ કરનારાઓને આકર્ષો', 'વ્યવસાયલક્ષી વાતાવરણ ઊભું કરો' – આ બધા મારા વારંવાર બોલાતા શબ્દો હતા.

@snehnusarnamu

હા, સાચે જ આ બધા જ મહાન વિચારો હતા. જોકે તે બધા સાવ ભોળાભટાક પણ હતા. મને ઉપાયોની ખબર હતી પરંતુ હું જાણતો ન હતો કે શા માટે ભારત તેનો અમલ કરી શકતું નથી. બીજી તરફ મારી પાસે કોઈ સાધનો કે રસ્તો ન હતો કે હું મારા દેશને પૂર્ણ ખાતરી આપી શકું – બંનેને, સામાન્ય પ્રજાજનને અને નીતિ ઘડનારાઓને – કે આપણે ખોટા રસ્તે છીએ. મને છાપરે ચડીને ચીસો પાડવાનું મન થતું હતું કે 'જો આપણે ધ્યાન આપીશું નહિ તો આ દેશો સાથેની દોડમાં આપણે હારી જઈશું !' ખેર, મારી પાસે આમાંનું કશું જ કરવા માટેનો કોઈ રસ્તો ન હતો.

મારા દેશ પ્રત્યેનો બધો જ પ્રેમ અને આશાવાદ છતાંય એક પ્રકારની ચીડ અને નિરાશાનો ભાવ મારામાં પ્રવેશી ગયો હતો. હું આરામખુરશી પર બેસીને ડાહી ડાહી સલાહો આપતો 'એનઆરઆઈ' બની ગયો હતો. જ્યારે પણ હું ભારતીય રાજકારણીઓના દુષ્ટ રાજકારણ ખેલ્યાના સમાચારો સાંભળતો ત્યારે હું નિરાશાની ખાઈમાં ધકેલાઈ જતો હતો. જ્યારે પણ કોમવાદી અથવા પ્રાદેશિક તોફાનોના સમાચારો આવતા ત્યારે હું પીડા અનુભવતો હતો. હું ખિન્ન હૃદયે 'એનઆરઆઈ' સંગઠનોને પૂછતો : 'આ ક્યા પ્રકારની ભડવાખાની આપણે કરી રહ્યા છીએ ?' હું તેઓને સમાચાર આપતો : 'મલેશિયાના નાણામંત્રી 'ઈન્ટેલ'ને

મળવા ગયા હતા અને કુલાલુમ્પુર નજીક ‘ચીપ પ્લાન્ટ’ નાંખવા માટે સમજાવી રહ્યા હતા. અહીં આપણા રાજકારણીઓ એકબીજા સાથે ઝઘડવામાંથી ઊંચા આવતા નથી અથવા કૌભાંડો કરવામાં રચ્યાપચ્યા રહે છે.’

‘ભૂલી જા બધું. આ ભારત છે. અહીં કશું જ નહિ બદલાય’, મારા મિત્રો મને કહેતા.

ખરેખર, મારે આ બધું ભૂલી જવું જોઈતું હતું અને ભૂલી જઈ શક્યો પણ હોત. અમે મજાનું જીવન જીવી રહ્યાં હતાં. અમે ઘણાં વર્ષો સુધી કામ કર્યું હતું. અમારી પાસે બેંકમાં પૂરતાં નાણાં હતાં, ઍર-કન્ડિશન્ડ ઘરો હતાં અને એક ઈન્વેસ્ટર-બેન્કરની જીવનશૈલી હતી જે થકી અમે પૂરી દુનિયાની મુસાફરી એશોઆરામથી કરી શકીએ તેમ હતાં. લોકોએ અમને એક વધુ સલાહ આપી હતી : ‘તમારા પોતાની તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરો, એટલે કે તમારું પોતાનું સંભાળોને ભાઈ ! જેનામાં સહેજ પણ ચાલાકી હોય છે તે આ ગૂંચવાડાભરેલા દેશની બાબતોમાં ખરડાતો નથી.’

જોકે હું મારા દેશ અંગેની વાતો ભૂલી શક્યો ન હતો. મને ખબર નથી શા માટે, પણ હું ભારત સાથેથી મારી જાતને જુદી પાડી શકતો ન હતો. એક દિવસ પણ એવો ગયો નથી કે મેં ભારતમાં શું બની રહ્યું છે તેની ખબર ન રાખી હોય. હું મૂંઝાયેલો આત્મા બની ગયો હતો જેને હોંગકોંગની જાહોજલાલી ગમતી હતી પણ સાથે સાથે ભારત એક મજાની જગ્યા બને તેવી ઈચ્છા પણ હતી – એ કેવી રીતે શક્ય બને તેની જાણ વગર !

મારી પાસે ઘણો વૈભવ હતો તેનો અપરાધભાવ મને પીડા આપતો હતો. હું હોંગકોંગના ‘પૉશ’ વિસ્તારમાં રહેવા ગયો હતો જ્યાંના એપાર્ટમેન્ટનું વાર્ષિક ભાડું જ નવી દિલ્હીના કોઈ એપાર્ટમેન્ટની કિંમત જેટલું હતું. હું બિઝનેસ ક્લાસમાં હવાઈ મુસાફરી કરતો હતો અને મજાથી જીવતો હતો. અમને એક વખતના ખાણા માટે ૧૦૦ ડૉલરનું ભથ્થું મળતું હતું અને અમે સૌથી સારી હોટલમાં જમતાં હતાં. મારા દેશમાં મહિને ૧૦૦ ડૉલરની નોકરી મેળવવી પણ મુશ્કેલ વાત કહેવાતી હતી. મારી પાસે જે ડિગ્રીઓ હતી તેના લીધે હું સુંદર મજાનું જીવન જીવી શકતો હતો. માટે જ હું બદલા રૂપે મારા દેશ માટે કંઈક કરી છૂટવા માંગતો હતો. મને ક્યારેય વિચાર સુધ્ધાં આવ્યો ન હતો કે કશુંક કરવાની મને તક મળશે. ખેર, એ ૨૦૦૧ની સાલ હતી અને મને ખબર ન હતી જીવનમાં આગળ ઉપર મારા માટે શું પડેલું છે.

નસીબ કહો કે ભાગ્ય : બેન્કરમાંથી લેખક

ભારતીયો ભાવિમાં માને છે. કેટલાક લોકો તેને નસીબ કહે છે. તમે તેને ગમે તે કહો, મારી જિંદગીની એક યોજના લખાયેલી હતી. મને સહેજ પણ ખ્યાલ ન હતો

કે હું બહેતર ભારત વિષેના મારા વિચારો થોડાઘણા લોકોને જ નહિ પણ દેશના લાખો લોકોને વહેંચી શકીશ.

હું બેન્કર થવા માટે જ હતો અને બેન્કર જ રહેવાનો હતો. હું એક ‘નોન રેસિડન્ટ ઈન્ડિયન’ હતો જે ડોલરોમાં કમાય છે અને જેઓ તેમની સાંજ ભારત વિષેની યાદોમાં વિતાવે છે. મને સહેજ પણ ખ્યાલ ન હતો કે હું ‘બેન્કિંગ’ છોડી દઈશ અને ફરી પાછો મુંબઈની શેરીઓમાં ફરતો થઈ જઈશ. જો કોઈ એવો જણ હોય જે નસીબમાં માનતો હોય તો તે હું છું.

આ બધું શક્ય બન્યું તેનું એક કારણ મારા બાળપણના વ્યક્તિત્વનું એક પાસું હતું જે નજરઅંદાજ રહી ગયું હતું – હું સારી રીતે મનોરંજન કરાવી શકતો હતો. મારું એ પાસું ફરી નજરમાં આવ્યું અને તેણે મારી જિંદગી બદલી નાખી. હું અગાઉ કહી ગયો છું કે જ્યારે હું બાળક હતો ત્યારે કઈ રીતે મારા કાકાઓ અને સગાંસંબંધીઓને મનોરંજન કરાવતો હતો. એ મનોરંજન કરાવનારે હોંગકોંગમાં દેખા દીધી હતી. મારી સાથેના જે બેન્કર મિત્રો હતા તેઓએ ગોલ્ફ અને બ્રિજ જેવી રમતોને અપનાવી હતી અને મેં અચાનક જ એક તક મળતાં, મને જે ખૂબ ગમતું હતું તે કરવાનું નક્કી કર્યું હતું – વાર્તાઓ કહેવી. કદાચ એવું પણ હોય કે હું નિરાશાની ગર્તામાંથી બહાર આવવા માંગતો હોઉં. કદાચ એવું પણ હોય કે હું ભારત સાથે મારું અનુસંધાન સાધવા માંગતો હોઉં. એ ગમે તે કારણ હોય પણ મેં પુસ્તક લખવાનું નક્કી કરી દીધું.

પુસ્તકો :

મારા સૌથી પહેલા પુસ્તકનું શીર્ષક બધાને વિચિત્ર લાગ્યું હતું. લોકોને તેનો અર્થ સમજાવતાં મને ફક્ત એક મિનિટ લાગતી હતી. તેનો સંદર્ભ આઈઆઈટીના ત્રણ વિદ્યાર્થીઓના ‘ગ્રેડ પોઈન્ટ એવરેજ’ સાથે હતો, જેના પર આખી કથા હતી. ઘણા લોકોને આખું પુસ્તક જ વિચિત્ર લાગ્યું હતું. હું કેવો સંઘર્ષ કરીને લેખક બન્યો હતો તેની શૌર્યગાથામાં મારે પડવું નથી. ફક્ત એટલું કહેવાનું કે તે સરળ વાત ન હતી. ‘ફાઈવ પોઈન્ટ સમવન’ ૨૦૦૪ના મે મહિનામાં પ્રકાશિત થઈ હતી. પુસ્તક સારા પ્રમાણમાં વેચાયું હતું અને મને વાચકો મળ્યા હતા.

મેં વધુ પુસ્તકો લખવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું અને દરેકમાં કોઈ ને કોઈ સામાજિક પ્રશ્નની હું ચર્ચા કરી લેતો હતો. મારા બીજા પુસ્તક ‘વન નાઈટ @ ધ કોલ સેન્ટર’માં મેં કોલ સેન્ટર સાથે જોડાયેલા લોકોની જિંદગીની વાત કરી હતી. મારું ત્રીજું પુસ્તક બિનસાંપ્રદાયિકતા અંગેની કથા હતી જે આધુનિક ગુજરાતની પાર્શ્વભૂમિકા સાથે લખાઈ હતી. નામ હતું ‘ધ શ્રી મિસ્ટેક્સ ઓફ માય લાઈફ’. વાચકોની સંખ્યા વધતી જતી હતી જે લાખો સુધી પહોંચી ગઈ હતી.

પુસ્તકોએ ભારત વિષેના મારા વિચારોને વ્યક્ત કરવા માટે મોકળો માર્ગ આપ્યો હતો. જોકે મોટાભાગે તો તે બધાં જ મનોરંજન પૂરાં પાડનારાં જ હતાં. હું કોઈ સામાજિક સમસ્યા લઈને લખી શકું પરંતુ દરેક પુસ્તક લખતાં મને બે વર્ષ લાગતાં હતાં. વળી દેશમાં ઘણું બધું બનતું જ રહેતું હતું જેના પર ટિપ્પણી કરવી જરૂરી હતી.

નોકરીને અલવિદા :

ત્રણ પુસ્તકો ખૂબ જ સફળ થયા બાદ મેં મારી જાતને ફરી પ્રશ્ન પૂછવાની શરૂઆત કરી. મને વિશાળ વાચકવર્ગ મળી ચૂક્યો છે; લોકોએ મારી લખવાની શૈલીને સ્વીકારી લીધી છે; મારો ચાહકવર્ગ તૈયાર થઈ ગયો છે; જેઓ નિયમિત રીતે મારાં પુસ્તકો વાંચે છે, મારામાં વિશ્વાસ રાખે છે. આથી મેં મારી જાતને પૂછ્યું – શું મારે આથી વધારે લેખનકાર્ય ન કરવું જોઈએ ? વર્ષોથી મારી ઈચ્છા હતી કે બહેતર ભારત માટેની વધુ ને વધુ જાગૃતિ હું ઊભી કરું. શું આજે એ સમય આવી ગયો નથી કે હું સંપૂર્ણ જોશથી તે કામ કરું ?

સાથે સાથે એક વાત એ પણ હતી કે મારી ૧૦૦%ની સમર્પિતતાના માટે મારે મારી આ મહામૂલી નોકરી છોડવી પડે. એક મોટી ‘ઈન્ટરનેશનલ ઈન્વેસ્ટમેન્ટ બેન્ક’માં એક્ઝિક્યુટિવ ડિરેક્ટર તરીકે મને ઘણા લાભો અને મોટો પગાર મળતો હતો. આ બધું છોડવું અને લેખનકાર્ય અપનાવવું, એ આશા સાથે કે ભારત જેવા દેશમાં બદલાવ લાવી શકાશે. – શરૂઆતમાં તો એક પ્રકારનું ગાંડપણ લાગ્યું હતું. જોકે મને એ પણ ખબર હતી કે ગાંડપણના એક રંગીન લીસોટા વગર હું ક્યારેય આમ કરી શકીશ નહિ. બેન્કની સોનેરી હાથકડીઓ એમ જલદી છૂટી જાય તેવી ન હતી.

મેં બે વર્ષો સુધી આ અંગે વિચારો કર્યા હતા. મને લાગ્યું હતું કે કદાચ હું મારા મિશનમાં નિષ્ફળ જાઉં. જો હું નોકરી છોડી દઉં અને પછી નોકરી છોડી દેવાના નિર્ણય અંગે પસ્તાયા કરું. જોકે મને એમ પણ લાગ્યું હતું કે જો હું નોકરી નહીં છોડી દઉં તો પ્રયત્ન ન કરવાનો મને પસ્તાવો રહ્યા જ કરશે. એટલે ૩૪ વર્ષની ઉંમરે, મેં નિવૃત્તિ લઈ લીધી. હા જી હા, મેં ઈ-મેઈલથી મારું રાજીનામું મોકલી આપ્યું અને મારું મન એકદમ સ્વચ્છ કરીને હું ઘરે આવી ગયો.

મારી પત્નીએ તેની નોકરી ચાલુ રાખી હતી. હું ઘરે રહેતો હતો. શરૂઆતનાં થોડાં અઠવાડિયાંઓ મુશ્કેલીભર્યાં ગયાં હતાં – ખૂબ જ ચિંતાઓ, એકલતા અને કરવાનું કોઈ કામ નહિ. હવે બાકીની જિંદગીમાં હું શું કરીશ તેનો મને આછોપાતળો ખ્યાલ હતો – બસ આટલું જ હતું તે સમયે મારી પાસે.

મેં બીજું પુસ્તક શરૂ કર્યું. નામ આપ્યું ‘ટુ સ્ટેટ્સ’ જેમાં મેં આંતર-જ્ઞાતિય લગનોની વાત છેડી. તે લોકોને ગમ્યું. અગાઉનાં મારાં બધાં પુસ્તકો કરતાં તે વધુ સફળ થયું. થોડા મહિનાઓ પછી ‘ફાઈવ પોઈન્ટ સમવન’ ઉપર આધારિત ફિલ્મ – ‘શ્રી ઈડીયટ્સ’ રીલીઝ થઈ. તે ફિલ્મ બોલીવુડના ઇતિહાસમાં સૌથી વધુ કમાણી કરી ગયેલી ફિલ્મ સાબિત થઈ હતી.

ગતિપ્રેરક વક્તા

યાદ નથી પણ આ જ ગાળામાં એક વક્તવ્ય જેનું શીર્ષક હતું ‘સ્પાર્ક્સ’ (તણખાઓ) મેં એક શિક્ષણ સંસ્થામાં આપ્યું હતું, તે ‘ઈન્ટરનેટ’ ઉપર ‘હીટ’ ગયું હતું. તેનો ચારે તરફ એવો ફેલાવો થયો હતો કે જેથી મારા માટે એક નવી જ કારકિર્દી શરૂ થઈ હતી. હું વક્તા બની ગયો હતો અને મેં ૧૦૦ ઉપરાંત સભાઓમાં હાજરી આપી સંબોધન કર્યું હતું. હું અમરાવતીથી ન્યુયોર્ક, ગોરખપુરથી કોચી અને ગૌહાતીથી જયપુર સુધીનાં શહેરોમાં ફરી વળ્યો હતો. મને ભારત અને તેના યુવાનો વિષે વધુ ને વધુ માહિતી મળતી રહી હતી. મને લાગ્યું કે ભલે પ્રાદેશિક સંસ્કૃતિઓ અલગ અલગ હોય, બધા જ ભારતીયોની એક જ ઝંખના હતી કે સારા સમાજમાં સારું જીવન જીવવા મળે. દેશભરની મારી મુસાફરીએ મારી સમજને તાજગી બક્ષી. હું હવે હોંગકોંગમાં રહેતો એનઆરઆઈ નહોતો રહ્યો, જે ત્યાં બેઠો બેઠો ભારત વિષે ટિપ્પણીઓ કરતો રહેતો હતો. હું હવે એક ભારતીય બની ગયો હતો જે તેના અડધા સમયથી વધુ સમય દેશમાં ગાળતો હતો અને યુવાનો સાથે ચર્ચાઓ કરતો હતો. મારો તખ્તો મોટો થઈ ગયો હતો અને શ્રોતાઓ વિશાળ સંખ્યામાં થઈ ગયા હતા. હવે સમય આવી ગયો હતો કે મારી પહોંચ જ્યાં સુધી પહોંચે ત્યાં હું તે સૌને કહું કે આપણે કઈ રીતે દેશભરમાં બદલાવ લાવી શકીએ. અને જે રીતે મારા નસીબે યોજના ઘડી હશે કે મને વર્તમાનપત્રમાં કોલમ લખવાનું આમંત્રણ મળ્યું.

વર્તમાનપત્રમાં કોલમ લખવાનું નિમંત્રણ

૨૦૦૮ના વર્ષની અઘવચ્ચે હિન્દી વર્તમાનપત્ર ‘દૈનિક ભાસ્કર’ જેને ભારતના યુવાનો વચ્ચે મારી હાજરીની ખબર હતી, તેઓએ મને તેમના વર્તમાનપત્રમાં લખવાનું કહેણ મોકલ્યું. ભારતનો અંગ્રેજી ભાષામાં લખતો લેખક હિન્દીમાં લખે તે મનમાં ન બેસતી વાત હતી. અંગ્રેજી તો બૌદ્ધિકોની ભાષા હતી અને તેમાં લખતા લેખકો તો ખાસ બૌદ્ધિક ગણાતા હતા. ખેર, તે સમયે હું થોડો મૂંઝાયેલો. મેં તેઓને પૂછ્યું કે શું હું કોઈ પણ વિષય પર લખી શકું ? તેઓએ હકારમાં જવાબ આપ્યો.

‘દૈનિક ભાસ્કર’નો વાચકવર્ગ કરોડોની સંખ્યામાં છે. નસીબ મારા દરવાજે આવીને ઊભું હતું. હોંગકોંગનાં મારાં બધાં વર્ષો જ્યાં મેં અર્થશાસ્ત્ર વિષે શિક્ષણ મેળવ્યું હતું, મારા પુસ્તકો જેણે મને વાચકવર્ગ આપ્યો હતો અને દેશભરનાં મારાં વ્યાખ્યાનો જેણે મને મારા દેશને સમજવાની શક્તિ આપી હતી – હવે આ બધું જ એક ઉમદા કામમાં વાપરવાનો સમય આવી ગયો હતો. હિન્દી શ્રોતાઓએ મને બહુમતી લોકો સુધી પહોંચવાની તક આપી હતી. મેં તરત જ આ તક ઝડપી લીધી.

થોડા મહિનાઓમાં નસીબે મને બીજી તક આપી. દેશના સૌથી મોટા (કદાચ દુનિયાભરના) અંગ્રેજી ભાષાના અખબાર ‘ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા’ તરફથી બીજી ઓફર મળી. દર બે અઠવાડિયે ચાર કરોડ ભારતીયોનો સંકલિત વાચકવર્ગ મારાં લખાણો વાંચવા માંડ્યો હતો. હા, જોકે ટીકાકારોએ પ્રશ્ન કર્યો હતો કે એક નવલકથાકાર વળી તંત્રીલેખોના ગંભીર પાના ઉપર શું રાંધી રહ્યો છે ? ખરી વાત છે. હું કાંઈ સફેદ વાળ ધરાવતો બૌદ્ધિક તો હતો નહિ. હું તેઓને સાચો જવાબ આપી શક્યો ન હતો. અમુક સ્તરે કદાચ તેઓ સાચા હતા. પણ શું થાય – આ નસીબની વાત હતી. આ બનવા માટે જ સર્જાયું હતું.

બધું હચમચાવી નાખવાની ખેવના

હું ‘ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા’ના તંત્રીવિભાગના વડા જયદીપ બોઝને મળ્યો હતો. મેં લખવા માટેનાં કેટલાંક સૂચનો તેઓની પાસેથી લીધાં હતાં. મેં તેઓને એમ પણ કહ્યું હતું કે ‘હું અહીં બધું હચમચાવી દેવા માટે આવ્યો છું.’

તેઓએ થોડી પળો માટે વિચાર કર્યો અને પછી કહ્યું : ‘બહુ સરસ, અમારે એ જ જોઈએ છે.’

મેં હળવાશથી શરૂઆત કરી હતી. બજેટનું વિશ્લેષણ કરતા લેખો અથવા સંરક્ષણ કે કૃષિ અંગેની સરળ નીતિઓ અંગે લખવાની શરૂઆત કરી હતી. આજે જ્યારે એ લેખો વિષે વિચારું છું ત્યારે લાગે છે કે તે લેખોમાં કોઈ ગરમાગરમી ન હતી. કદાચ શરૂઆતના દિવસોમાં મારી જાતને પૂરેપૂરી વ્યક્ત કરવામાં હું ઢીલો પડી ગયો હતો. અથવા કદાચ એવું પણ હોય કે આક્રમક બનવા માટે એ સમયે કોઈ બનાવો પણ બન્યા ન હતા.

તે પછી આવી ‘કોમનવેલ્થ ગેઈમ્સ’ જે ૨૦૧૦માં ભારતમાં રમાઈ હતી, અને તેણે મને મારા લેખનમાં એક નવો જ વળાંક આપ્યો હતો. એ રમતોત્સવ ઘણા બધા ભારતીયો માટે પણ એક નવી વાત હતી અને તે એ કે તેઓ આપણી ભૂલભરેલી રીતરસમ સામે કઈ રીતે જુએ છે. ‘ધ કોમનવેલ્થ ગેઈમ્સ’ ગોટાળો (ભ્રષ્ટાચાર ભરેલી ગોલમાલ) સાવ સરળ ભાષામાં કહીએ તો સ્વતંત્ર ભારતના

ઈતિહાસમાં સૌથી મોટા ગોટાળાઓમાંનો એક હતો. છતાંય સરકાર તો પોતાના ચાપલૂસીભર્યા અભિમાનથી એવી રીતે વર્તી રહી હતી કે જાણે કશું બન્યું જ ન હતું. એ સમયે મેં થોડું મોટું સાહસ ખેડી લીધું હતું. મેં ‘ધ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા’માં એક નિબંધલેખ લખી દીધો હતો જેમાં મેં લોકોને હાકલ કરી હતી કે તેઓ કોમનવેલ્થ ગેઈમ્સનો બહિષ્કાર કરે. મેં આખો લેખ જુસ્સામાં આવીને લખ્યો હતો અને મારો જુસ્સો દેખાઈ આવતો હતો. અને મારા એ વર્તમાનપત્રને સલામ, કે તેઓએ એક શબ્દનો પણ ફેરફાર કર્યા વગર આખો લેખ છાપ્યો હતો. મારા એ જુસ્સાએ મને વાચકો સાથે મેળાપ કરાવી દીધો હતો. પછી તો ઈન્ટરનેટ પર મારો એ લેખ ચારે તરફ દોડવા લાગ્યો હતો અને તે લેખે ઘણી બધી રીતે મને ‘નોન-ફિક્સન’ લેખક તરીકે સ્થાપી દીધો હતો. હું એવું તો નહિ કહું કે મારા એ લેખને કારણે જ ફક્ત એ ગોટાળાની તલસ્પર્શી છાનબીન શરૂ થઈ હતી. જોકે એક વાત ખરી કે એ ગોટાળા સામે જે ઊંડાપોહ થયો હતો તેમાં એ લેખ પહેલો હતો જેણે એ ગોટાળાની જોરદાર ટીકાઓ કરી હતી.

ભ્રષ્ટાચાર – મારું સૌથી મોટું વિચારમંથન

ભ્રષ્ટાચાર અને તેને દૂર કરવાનાં બધાં જ પાસાંઓ, એ પછી મારું વિચારમંથન બની ગયું હતું. જ્યારે અન્ના હજારેની ચળવળ શરૂ થઈ હતી ત્યારે મેં યુવાનોને મારાં લખાણોથી એકઠા કરવાનો શ્રેષ્ઠ પ્રયત્ન કર્યો હતો. વળી મેં ‘સોશિયલ નેટવર્ક’ને પણ કામે લગાડી દીધું હતું. એક વાત તો સ્પષ્ટ જ હતી – તેની નૈતિકતાની વાત બાજુએ મૂકીએ તોપણ ભ્રષ્ટાચાર ઓછો કર્યા વગર આપણે ધનવાન દેશ બનવાની આશા રાખી શકીએ નહિ. હા, આપણને લોકપાલ જેવા નવા કાયદાઓની જરૂર છે. હા, એ વાત પણ સાચી છે કે રાજકારણીઓએ આ માટેનો મોટો ઠપકો પોતાના શિરે લેવો જોઈએ. જોકે આ બધું કરવા વિચારવા માત્રથી ભ્રષ્ટાચારનો અંત નહિ આવે.

ભારતીયોએ સમજવા જેવી વાત એ છે કે – ભ્રષ્ટાચારની શરૂઆત અને અંત કાંઈ રાજકારણીઓ થકી થતો નથી. આમાં આપણા સૌનો પણ વાંક છે. આપણે મૂલ્યોને એવા વાઘા પહેરાવી દીધા છે કે જે થકી અમુક હદ સુધીની લાંચ આપણે ચલાવી લઈએ છીએ. આપણે એવું માની લઈએ છીએ કે અમુક હદ સુધીની છેતરપિંડી કરી શકાય. આ જરાય સારાં મૂલ્યો નથી. એટલે નાગરિક તરીકે આપણે પણ અમુક જવાબદારીઓ ઉઠાવી લેવી જોઈએ. તે પછી જ સાચો બદલાવ શક્ય બનશે.

ભારતમાં ભ્રષ્ટાચાર એક જીવનશૈલી છે. વહીવટી સત્તાની તે એક આડપેદાશ છે. આપણો સમાજ સત્તાને સલામ મારે છે, નહિ કે ઉત્કૃષ્ટતા કે પ્રામાણિકતાને.

સત્તાના જોરે ચાલતો વહીવટ જંગલનો આભાસ કરાવે છે. સિંહ હંમેશાં સાચો જ હોય છે અને સિંહના મિત્રો મજેથી જિંદગી જીવતા હોય છે. બીજા બધાનું સ્થાન સત્તા પર જે હોય તેના ઉપર અવલંબતું હોય છે. હા, એ વાત સાચી કે આવા સમાજો કામકાજ કરતા રહેતા હોય છે પરંતુ તેઓ વધુ પ્રગતિ કરી શકતા નથી.

જે સમાજો ઉત્કૃષ્ટતા, નવીનતા, સાહસિકતા અને પ્રામાણિકતાની કદર કરતા હોય છે તે સમાજો સારું કામ કરી આગળ વધી જતા હોય છે. જો આપણે ભારતને તવંગર દેશ બનાવવા માંગતા હોઈએ તો આપણે સૌથી પહેલાં ઉત્કૃષ્ટતા અને પ્રામાણિકતાની કિંમત સમજવી પડશે. આ બંને વાતોને પ્રાધાન્ય આપીશું તો સમાજની કરોડરજજુ ટટ્ટાર બનશે. આ જ તો આપણું મૂલ્ય છે.

આપણે કઈ રીતે બદલાવ લાવી શકીએ ?

હા, એ વાત સાચી કે પ્રામાણિકતાનો સારો બદલો મળે છે પણ તે ત્યારે કે જ્યારે આખો સમાજ પ્રામાણિક હોય. જો ફક્ત તમે જ પ્રામાણિક હો અને બીજા બધા ન હોય તો તમારે સહન કરવાનો વારો આવે. આ વાત જ આજના ભારતમાં બદલાવ લાવવાના માર્ગ આડેનો અવરોધ છે. આપણને સૌને પ્રામાણિક તો થવું છે પરંતુ આપણે એકલાએ પ્રામાણિક નથી થવું અને એટલે આપણે સહન કરવાનું રહેશે. આ જ વિરોધાભાસ બદલાવ લાવવાની વાતને અટકાવે છે.

દાખલા તરીકે, એક બસ સ્ટોપ ઉપર લોકોની ભીડ બસની રાહ જોતી ઊભી છે. જેવી બસ આવે છે કે બધા જ લોકો ઘક્કામુક્કી કરી પહેલાં અંદર જવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ વાત બધાના માટે મુશ્કેલી ઊભી કરે છે. આ રોજની રામાયણનો ઉપાય છે કે સૌ લાઈનમાં ઊભા રહીને બસમાં ચડે. ખેર, આ માટે બધાએ લાઈનમાં ઊભા રહેવાની વાતને અપનાવવી પડે. જો તમે એકલા લાઈનમાં ઊભા રહો અને બીજા બધા ઘક્કામુક્કી કરી ચડવાનું ચાલુ રાખે તો તમે પાછળ જ રહી જશો.

માટે પરિસ્થિતિ બદલવાનું ત્યારે જ શક્ય બનશે જ્યારે બધા જ સાથે મળીને બદલવાનું નક્કી કરશે. મોટાભાગના ભારતીયોએ સ્વીકારવું રહ્યું કે તેઓ જે રીતે વર્તી રહ્યા છે તે ગલત છે અને તેઓએ સારા ભવિષ્ય માટે બદલાવા માટે તૈયાર રહેવું પડશે. સમાજે સારાં મૂલ્યોને ફરી ધારણ કરવાં પડશે. હાલની વાત કરીએ તો આપણી પાસે ભારતીય મૂલ્યોનું સ્પષ્ટ ચિત્ર જ નથી. આપણે તે ઊભું કરવું પડશે. આ બધું કઈ રીતે બને અને તે પણ એક જ સમયે ? બસ, આ પળે જ નેતાઓની જરૂરત ઊભી થાય છે.

નેતા એક મનુષ્ય છે જે વસતીના વિશાળ વર્ગ સુધી પહોંચી શકે છે. જો નેતા મંત્રમુગ્ધ કરી દે તેવા અને અસરકારક હોય તો તે કે તેણી લોકોના વિચારોમાં

હકારાત્મક બદલાવ લાવી શકે છે. જો સર્વોચ્ચ સ્થાને સારા નેતાઓ મેળવવા માટે આપણે નસીબવંતા હોઈશું તો બદલાવ ઝડપથી આવશે. કમનસીબે આપણી પાસે એવા નેતાઓ નથી. ભારત કેટલું વિભાજિત છે, ભ્રષ્ટાચાર કેટલો બધો સ્વીકાર્ય બની ગયો છે અને સારાં મૂલ્યોની આપણામાં કેટલી કમી છે – ત્યારે આ તબક્કે આપણા માટે સારો નેતા પસંદ કરવો અશક્ય વાત છે.

અંદરખાનેથી આપણે સૌ વહેમીલા અને આપણી જાતથી શરમ અનુભવનારા છીએ. એટલે જ્યારે કોઈ ભારતને બહેતર બનાવવા માટે પ્રયત્ન કરતું હોય છે ત્યારે બધા તેની તરફ તોછડી નજરે જોતા હોય છે. આપણે જાણીએ છીએ કે આપણા સૌ ઉપર મેલના ડાઘ પડેલા છે, એટલે આપણે બીજાઓને પણ શંકાની નજરે જોઈએ છીએ. આ બહુ કરુણ પરિસ્થિતિ છે કે જ્યારે આપણને નેતાની જરૂરત છે, પરંતુ આપણે કોઈના પર વિશ્વાસ રાખી શકતા નથી. ભ્રષ્ટાચારનો વિરોધ કરનારાઓને પણ શંકાની નજરે જોવામાં આવે છે. મને ચોક્કસ ખાતરી છે કે કેટલાક લોકો જે આ વાંચતા હશે તે મનોમન પૂછતા હશે કે ચેતનનો એજન્ડા શું છે ? તે શું પ્રાપ્ત કરવા માંગે છે ? તેને શું જોઈએ છે ? ખરેખર તો જે નેતા હોય તેને તો પોતાના વિષેની સ્પષ્ટતા કરવા માટે એકલો છોડી દેવો જોઈએ. બીજું કોઈ કામ સોંપવું ન જોઈએ.

આ બધી જ અવ્યવસ્થાઓ – ગોટાળાઓમાં મને લાગે છે કે કલાકારોની પણ ભૂમિકા હોય છે. નેતાઓમાં જે કમી છે તે અમુક અંશે કલા અને કલાકારો પૂરી પાડી શકે છે. ફિલ્મો, પુસ્તકો, સંગીત – લોકપ્રિય કલાના આ નમૂનાઓ લોકોને આધુનિક ઢબે સંદેશાઓ પાઠવી શકે છે અને નવા જ પ્રકારનાં ભારતીય મૂલ્યો સ્થાપી શકે છે. એક પહોંચેલ લેખક તરીકે હું કમસેકમ અલગ પ્રકારના વિચારોને રજૂ કરી શકું તેમ છું. હા, એ વાત સાચી કે મારી પાસે એક નેતા તરીકેની સત્તા નથી અથવા તો કોઈ વહીવટી વડા જેટલી પણ સત્તા નથી. છતાંય આજે મારી પાસે એવા કેટલાક ગુણો છે જે કોઈ વરિષ્ઠ રાજકારણી પાસે પણ નથી હોતા. તટસ્થ રહી શકવાનો મને લાભ મળ્યો છે. કોઈ પણ રાજકીય પક્ષ સાથે હું જોડાયેલો નથી તેથી તોછડાપણું સાવ નહીંવત્ છે. વળી નજીકના ભવિષ્યમાં મને કોઈ રાજકીય અભિલાષાઓ નથી. એનાથી મારી સ્વાર્થી લાભ લેવાની વૃત્તિનો પણ છેદ ઊડી જાય છે. એક ઉત્સાહપ્રેરક વક્તા તરીકે હું પૂરતાં નાણાં પેદા કરી લઉં છું અને મને કોઈ રાજકીય આશ્રયની જરૂરત નથી. આજના સમયમાં આટલી શાખ હોવી તે અમૂલ્ય વાત છે. આ વાત સાથે તમારી પહોંચ ભળે એટલે લોકમત ઉપર તેની ખાસ્સી અસર પડે છે. અને આથી અહીં જ મને લાગે છે કે મારાં લખાણો ખૂબ જ અસરકારક બની શકે છે.

શું હું ફેરફાર-બદલાવ લાવી શક્યો હતો ?

એક વિચારક, એક માન્યતા સર્જનાર અને એક લેખક તરીકે હજી મારે લાંબી મજલ કાપવાની છે. છેલ્લાં ત્રણ વર્ષો મેં અનુભવથી શીખવામાં ગાળ્યાં હતાં. હું નસીબદાર છું કે મારે નવી ઓળખાણો અને મિત્રો થયા છે – જેમાંથી કેટલાક સત્તાનાં વર્તુળોમાંથી પણ થયા છે. આ બધી મિત્રતા કોઈ હેતુસર નહોતી પણ એકબીજાના વિચારોની આપલે કરી, એકબીજાને સારી રીતે સમજવા માટેની હતી. અને એક વાત છે કે જ્યાં સુધી હું રાજકારણીઓને બરાબર સમજી ન લઉં ત્યાં સુધી વ્યવહારુ ઉકેલો સૂચવી ન શકું – જે મારા માટે અત્યંત મહત્વની વાત છે. યુવાનો જે રીતે અનુભવે છે અને ઈચ્છે છે તે વાત મારા થકી જો રાજકારણીઓ સાંભળે નહિ ત્યાં સુધી બદલાવ નહિ આવી શકે. છેલ્લાં બે વર્ષોમાં વિવિધ પક્ષોના સંસદસભ્યો અને મંત્રીઓને હું મળ્યો છું અને મારા વિચારો તેઓને સમજાવવાના પ્રયત્નો મેં કર્યા છે.

ગુપ્તતાનાં કારણોસર હું મારી દરેક મિટિંગોની સંપૂર્ણ વિગતો આપી ન શકું, છતાંય અહીં કેટલાંક દૃષ્ટાંતો આપવાનો મારો પ્રયત્ન છે :

- * મેં જ્યારે કડક શબ્દોમાં એર-ઈન્ડિયા વિમાની સેવા માટે લખ્યું હતું ત્યાર પછી કેન્દ્ર સરકારના એક મંત્રીએ આ અંગે ચર્ચા કરવા મને બોલાવ્યો હતો. તેઓએ તેમની કથા મને કહી સંભળાવી હતી અને કડક વલણ અપનાવવાનું મને વચન આપ્યું હતું. જ્યારે એર-ઈન્ડિયાના કર્મચારીઓ હડતાળ પર ઊતર્યા હતા ત્યારે તેઓએ ખરેખર કડક વલણ અપનાવ્યું હતું.
- * વડાપ્રધાન વિષે મેં એક નાનકડો લેખ લખ્યો હતો તે એક મોટા રાજકીય પક્ષના નેતાએ રાજકીય રેલી વખતે કહી સંભળાવ્યો હતો.
- * લોકપાલ બીલ ઉપરનાં મારાં લખાણોના લીધે નાગરિક સમિતિના સભ્યોને મળવાની મને તક મળી હતી અને સરકારના પણ કેટલાક માધાંતાઓને પણ હું મળ્યો હતો. તે સૌ ઈચ્છતા હતા કે હું કંઈક એવો પ્રયત્ન કરું કે એકમતી સધાય.
- * ભાજપાના એક વરિષ્ઠ પ્રધાને મને ફોન કર્યો હતો અને એક વિગતવાર પત્ર લખી, મેં તેઓના પક્ષ વિષે જે પ્રશ્નો ખડા કર્યા હતા તેના વિષે ટીકાટિપ્પણીઓ મોકલી હતી.
- * આઈએએસ અધિકારીઓના સમાજે મને અભિનંદન પાઠવ્યાં હતાં અને મેં લખેલા એક નિબંધને ઝેરોક્ષ કરી બધે મોકલાવ્યો હતો. એ લેખમાં મેં લખેલું કે આપણા બાબુલોકોએ વધુ હોશિયારી બતાવવાની જરૂર છે.

હું વધારે દૃષ્ટાંતો આપવા માંગતો નથી. હું તો ઉપરનાં દૃષ્ટાંતો આપતાં

અચકાતો હતો, કારણ કે ઘણાને તે બડાઈ હાંકવા સમાન લાગશે. ખેર, મારો એવો હેતુ ન હતો. મેં ઉપર જણાવેલી વાતો એટલે લખી છે કે હું તમને બતાવવા માંગતો હતો કે આજે પણ કોઈ વ્યક્તિ ભલે થોડી પણ મહત્વની અસર પાડી શકે છે.

યુવા ભારતની અભિલાષા

આ પુસ્તકમાં વિશાળ ફલક પર વિવિધ વિષયોને આવરી લેવામાં આવ્યા છે, પણ સાથે સાથે કેટલીક માર્ગદર્શિકાઓ અથવા સર્વસામાન્ય વિષયો પણ છે. મેં ક્યાં તો વહીવટી પદ્ધતિઓ પર અથવા સમાજ પર ટિપ્પણી કરી છે. જો વધુ સારી પોલિસી અપનાવવામાં આવે તો વહીવટી પદ્ધતિઓમાં બદલાવ આવે. વધુ સારાં મૂલ્યોથી સમાજમાં બદલાવ આવે. મારું વલણ યુવાનોના પ્રશ્નો પરત્વે વધુ છે, કારણ કે મોટાભાગનું ભારત યુવાન છે. ભ્રષ્ટાચાર, શિક્ષણ અને બિનસાંપ્રદાયિકતા વિષયો એવા છે જેના પર મેં સૌથી વધુ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું છે. ઘણા લોકો જોકે આ બધા વિષયોને વિચિત્ર ગણતા હશે છતાંય મેં તે અંગે મારાં લખાણોમાં ઉપાયો સૂચવ્યા છે. આ એટલા માટે કે જો હું કોઈ ઉપાયો ન સૂચવું તો હું બબડાટ કરતો હતો તેમ સાબિત થાય. આપણે હંમેશાં કોઈ સમસ્યામાંથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો સૂચવવો જોઈએ, પછી ભલે તે સાવ સરળ કેમ ન હોય. આ જીવન પરત્વેની હકારાત્મક બાજુ છે.

મને ખબર છે કે ભારત પાસે મોટી સમસ્યાઓ છે. જોકે સાથે સાથે હું એ પણ માનું છું કે તે બધાને સુલઝાવી શકાય તેમ છે.

આટલો લાંબો પત્ર વાંચી જવા બદલ આપનો આભાર.

ચેતન ભગત

૪ જુલાઈ, ૨૦૧૨

આપણો સમાજ

કોઈ પણ દેશમાં જો કાયમનો બદલાવ લાવવો હોય તો પહેલાં ત્યાંના સમાજ પોતાની વર્તણૂક, વલણો અને મૂલ્યોમાં બદલાવ લાવવો પડે. દેશમાં કંઈ પણ ખોટું થાય એટલે રાજકારણીઓનો વાંક કાઢવો બહુ સહેલી, અરે, મજાની વાત હોય છે. જોકે રાજકારણીઓ તો સમાજ જે રીતે વિચારતો હોય છે તેનો પડઘો જ પાડતા હોય છે. આથી મારું કેન્દ્રબિંદુ ભારતીય સમાજ ઉપરનું મારું વિવરણ રહ્યું હતું. આ કાંઈ સહેલી વાત નથી, કારણ કે હું મારા વાચકોને કહેતો રહેતો હોઉં છું કે કેટલીક સમસ્યાઓની જવાબદારી તેઓ ઉપાડી લે અને તે જરૂરી પણ છે.

‘જીવનમાં મૂલ્યોને ઉમેરવાં’ નામના પ્રકરણમાં મેં સામાન્ય ભારતીયમાં જે મૂલ્યોની કમી હોય છે તે અંગેનો મારો વિચાર અને તેની જરૂરત રજૂ કરી છે. ‘ઘનવાન થવું, ઉમદા થવું,’માં મેં પાશ્ચાત્ય સમાજની આપણા સમાજ સાથે સરખામણી કરી છે અને દર્શાવ્યું છે કે તેઓ આપણે ધારીએ છીએ તેટલા ખરાબ છે ખરા ? જ્યારે ‘ઘ ગ્રેટ ઈન્ડિયન સોશિયલ નેટવર્ક’ નામના પ્રકરણમાં મેં આપણા ઉદ્યોગો, સગાંવાદ અને લાગવગથી કેટલા ગળાડૂબ છે તે બતાવ્યું છે. ‘ચિંતા છોડો, સુખેથી જીવો’ નામના પ્રકરણમાં મેં ભારતીય મહિલાઓને પ્રેરણા મળે તેવી વાતો કરી છે. આ વિભાગ વાંચી ગયા પછી મને આશા છે કે તમે ભારતીય સમાજ વિષેની બહેતર સમજણ મેળવશો.

જીવનમાં મૂલ્યોને ઉમેરવાં

એક સામાન્ય ભારતીયે તે કે તેણીના જીવનને કઈ રીતે જીવવું જોઈએ, કામ કરવું જોઈએ અને શું મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ ?

લોકો હંમેશાં વાતો કરતા રહેતા હોય છે કે આપણે સૌએ ભારતીય સંસ્કૃતિને માન આપીને, ભારતીય મૂલ્યોને જાળવવાં જોઈએ. તો ખરેખર સંસ્કૃતિ એટલે શું ? આપણી સંસ્કૃતિ એટલે કાંઈ આપણો ખોરાક, કલાઓ અને રૂઢિઓ માત્ર નથી. વિશાળ દૃષ્ટિએ જોઈએ તો આપણા માટે સંસ્કૃતિ એટલે – પ્રજા તરીકે આપણે કોણ છીએ, જીવન જીવવાનું આપણું ધ્યેય શું છે, કયા પ્રકારની વર્તણૂક સ્વીકાર્ય અથવા અસ્વીકાર્ય છે અને સામાજિક નિયમો પ્રમાણે કોને વધાવવા જોઈએ અથવા કોને સજા કરવી જોઈએ. સૌથી મહત્વની વાત છે કે આપણી સંસ્કૃતિ આપણાં મૂલ્યોએ નક્કી કરેલા સંપૂર્ણ નિયમો પ્રમાણે જિવાતી જિંદગી છે. દાખલા તરીકે, કોઈ એવું કહી શકે કે અમેરિકા સંપત્તિ, સ્પર્ધા, વ્યક્તિત્વવાદ અને ધર્મને પોતાનાં મૂલ્યો ગણે છે. આ વાતમાં અમેરિકી સમાજ અને સંસ્કૃતિનો અર્ક આવી જાય છે.

આપણે જ્યારે ભારતીય મૂલ્યોનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણે સામાન્ય રીતે અંગત મૂલ્યો જેવાં કે કુટુંબ, ધર્મ અને વડીલોને આદર આપવા અંગે વિચારીએ છીએ. ખેર, જો તમે કોઈને ભારતીય સમાજનાં મૂલ્યો અંગે સ્પષ્ટતા કરવા કહેશો તો તમને કોઈ સ્પષ્ટ ઉત્તર નહીં મળે. શું આપણે સંપત્તિ કે શિક્ષણને મૂલ્ય સમજીએ છીએ ? શું આપણે લોકશાહીને કિંમતી ગણીએ છીએ જ્યાં લોકોને એ કહેવાની વધારે છૂટ હોય છે કે તેઓ ઉપર કઈ રીતે શાસન ચાલે કે પછી આપણે કેટલાક નક્કી કરેલા લોકોના હાથમાં સત્તા હોય તેમાં માનીએ છીએ

જેઓને કાયદાઓ લાગતા નથી હોતા ? શું કામ આપણે પ્રામાણિકતાનું ઊંચું મૂલ્ય આંકીએ છીએ કે પછી કોઈ પણ કામ કોઈ પણ રીતે થઈ જાય તેને યોગ્ય રીત ગણીએ છીએ ? શું આપણે કરકસરમાં માનીએ છીએ કે પછી આપણે સંપત્તિનો દેખાડો કરવામાં માનીએ છીએ ? શું આપણે સ્થાનિક સમાજને વધુ મહત્વ આપીએ છીએ ? આપણે ભારત દેશના હિસ્સા રૂપે ગણાવાનું વધુ પસંદ કરીએ છીએ ?

આ બધા પ્રશ્નોના કોઈ સહેલા ઉત્તરો નથી અને આજના ભારતમાં આ પ્રશ્નોના તમને વિરોધાભાસી ઉત્તરો મળશે. બૌદ્ધિકો, જેઓ આ વિરોધાભાસને સમજી શક્યા હોતા નથી તેઓ શાણાં નિવેદનો કરશે જેમ કે ‘એક ભારતમાં ઘણા ભારતો સમાયેલા છે.’ કેટલાક કલ્પનામાં રાચતા લોકો કહેશે : ‘આ જ તો ભારતનું સૌંદર્ય છે, જ્યાં બધું ભાવિના ગર્ભમાં છુપાયેલું છે – ક્યારે શું થશે કહેવાય નહીં.’

હું આને ગૂંચવાડો કહું છું. મૂલ્યો ક્યારેય અગાઉથી જાણી ન શકાય તેવાં હોય જ નહિ, તેઓ સદાય એક જ લયમાં, એકસરખાં હોય – અરે મુશ્કેલ સમયમાં પણ. ભારતીય સમાજે ઘણો બધો સમય ગૂંચવણભરેલાં મૂલ્યો સાથે જીવવામાં ગાળ્યો છે અને હવે આપણે ‘મૂલ્યોની સ્પષ્ટતા’ની આશા રાખી રહ્યા છીએ. નવી પેઢી ખાસ આ વાત કરી રહી છે. જો મૂલ્યોની ચોખ્ખી સ્પષ્ટતા મળી જાય તો લોકોને તેઓના જીવનનો હેતુ શું છે તે અને કઈ વસ્તુ કરવા જેવી છે તે સમજવામાં મદદ મળે છે. મૂલ્યો જ લોકોને સમજાવે છે કે તેઓ માટે શું સારું છે અને શું મહત્વનું છે. મૂલ્યો થકી લોકો સંકળાય છે. સમાજવૈજ્ઞાનિકો માને છે કે મૂલ્યો વગર સમાજ વિખરાઈ જઈ શકે છે જે ભય ઘણી વાર ભારતમાં દેખાયો છે. ધાર્મિક વડાઓ માને છે કે મૂલ્યો વગર મનુષ્યનું જીવન અહેતુક છે અને બધા જ દુન્યવી આનંદો તેને કોઈ સંતોષ આપી નહિ શકે. હા, એ વાત સાચી છે કે સારાં મૂલ્યોના અભાવને લીધે જ ગોટાળાઓ સર્જાય છે, સગાંવાદ ફૂલેફાલે છે અને સરકાર લોકોની દરકાર સુધ્ધાં રાખતી નથી. તંદુરસ્ત મૂલ્યો સમાજ અને મનુષ્ય બંને માટે અત્યંત જરૂરી છે.

તો શા માટે આપણે સૌ ગૂંચવાડાભરેલી સ્થિતિમાં છીએ ? આપણે ક્યાં ખોટા પડી ગયા ? વિશ્વભરમાં સૌથી વધુ ધાર્મિક પ્રજા હોવા છતાંય શું આપણે ભારતીયો ઓછા નૈતિક છીએ ? ના, આપણે સંપૂર્ણપણે સારા છીએ. જ્યાં બુદ્ધ અને ગાંધી જેવા આદર્શ માનવીઓ થઈ ગયા તે ધરતીના આપણે સંતાનો છીએ, જેઓ પોતાનાં મૂલ્યો થકી મહાન થઈ ગયા હતા – જેનો અર્થ સાવ સરળ છે કે આપણો સમાજ સારપને સમજે છે. ભારતીય મૂલ્યોનો હજી સુધી કોઈ નક્કર પાયો નથી, કારણ કે ભારત નામનો વિચાર જ સાવ નવો છે.

૬ દાયકાઓ પહેલાં, કોઈ ‘ભારત’ હતું જ નહિ. રાજા-રાણીઓ સાથેનાં

રજવાડાં હતાં જેના પર અંગ્રેજો બંદૂકની નળીએ રાજ કરતા હતા. જ્યારે આ બધું આપણને છોડીને જતું રહ્યું ત્યારે આપણે બધાં રાજ્યોને જેમતેમ ભેગાં કર્યા, ભાગલામાં મોટો ભાગ છોડી દીધો અને જે બાકી રહ્યું તેને ‘ભારત’ નામ આપી દીધું. એ પછી નવાં સુધારેલાં મૂલ્યો આવ્યાં જેના પર ક્યારેય સહમતિ સધાઈ ન હતી. ૬૫ વર્ષોમાં ભારતે ભેળસેળવાળી, આધુનિક વ્યાખ્યા પોતાના માટે બનાવી દીધી હતી – છતાંય જે સાચેસાચ પામવાનું છે તે માટે લાંબી મજલ કાપવાની છે. આજે જુદા જુદા નાના નાના સમાજો પાસે પોતાનાં મૂલ્યો છે જે સાચું કહો તો રાષ્ટ્રીય સ્તરે સહેજ પણ મદદરૂપ થઈ શકે તેમ નથી અને તેના લીધે આજે આપણે ગૂંચવાડાભરેલી સ્થિતિએ આવીને ઊભા છીએ.

આમ જ્યારે આપણે આપણા અર્થતંત્રને સુદૃઢ બનાવવામાં, ગરીબી નાબૂદ કરવામાં આપણા પ્રયત્નો કરીએ છીએ ત્યારે જરૂર છે આપણે થોડો તો થોડો અને વધુ તો વધુ સમય આપણાં મૂલ્યોની સ્થાપના કરવામાં ગાળીએ. નેતાઓ, અભિપ્રાય-રચનારાઓ અને આપણે સૌએ આપણી ચર્ચામાં આ એક સવાલ ઉઠાવવો ચાલુ રાખવો જોઈએ : એક સામાન્ય ભારતીયે કઈ રીતે જીવવું જોઈએ, કામ કરવું જોઈએ અને જીવનમાંથી શું મેળવવા પ્રયત્ન કરવા જોઈએ ?

હાલમાં આપણી પાસે આનો કોઈ સરળ ઉત્તર નથી. હા, એક હલકો તુચ્છકાર જરૂર છે, પરંતુ જો આપણે આપણી ખોજ ચાલુ રાખીશું અને સાચા જવાબની આપણી ઈચ્છા જીવંત રાખીશું, તો આપણે તેને ખોળી કાઢી શકીશું. આ પાયાના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપણા બંધારણને, આપણા કાયદાઓને અને એક સમાજ તરીકે આપણે ક્યાં જવા માંગીએ છીએ, અને સમય જતાં એક દેશ તરીકે ક્યાં જવા માંગીએ છીએ તે નક્કી કરશે.

ધનપાન થવું, ઉમદા થવું

‘શું આપણે હંમેશાં સારા લોકો ન હતા ? ક્યારે એ બધું બદલાઈ ગયું ?’

૨૦૧૧ના ઓક્ટોબરની ૨૬મી તારીખે મેકકિન્સે કંપનીના ભૂતપૂર્વ ‘સીઈઓ’ રજત ગુપ્તાની અંદરની ઘંધાકીય માહિતીઓ ‘લીક’ કરી દેવાના આરોપસર ઘરપકડ કરવામાં આવી હતી. તેઓ અમેરિકાના કાપોરેટ જગતના માંધાતા હતા. તેઓ ઉપર આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો કે તેઓએ રાજ રાજારત્નમ્ને અમુક ‘ટીપ’ (માહિતી) આપી હતી. રાજ રાજારત્નમ્ એક સમયે ૭ બીલીયન ડોલરનું ‘હેજ’ ફંડ ચલાવતા હતા અને જ્યારે તેઓ તેમની કારકિર્દીની ટોચ પર હતા ત્યારે તેઓ પાસે ૧.૮ બીલીયન ડોલરની મૂડી હતી. રાજરત્નમ્ને બીજા ૧૩ લોકો સાથે ૧૧ વર્ષની કેદની સજા ફટકારવામાં આવી હતી. જે લોકો અમેરિકાને એક દેશ તરીકે નિર્દયી લાલચુ, જડવાદી અને ખૂબ જ વપરાશ કરનાર તરીકે જાણતા હોય તેઓ માટે તો આ ઘટના આશ્ચર્યકારક હશે.

જ્યારે આપણે મોટા થતા જતા હતા ત્યારે આપણને ઘણી વાર કહેવામાં આવ્યું હતું કે ‘પશ્ચિમનાં મૂલ્યો’ સમાજ માટે અત્યંત નુકસાનકારક છે. આપણે ભારતીયો તો ઘણા દયાળુ, પ્રેમાળ, ચિંતા રાખનારા, આધ્યાત્મિક અને સાચુકલા હોવાનું મનાતું હતું. પશ્ચિમના દેશો તો બધી ખરાબ વસ્તુઓના પ્રતીક સમાન હતા – વધારે પડતા ઉડાઉપણાથી લઈને કૌટુંબિક મૂલ્યોના પતન સુધી. આપણે સૌ તો સારા લોકો હતા (કે પછી આજે બોલાય છે તેમ જી વન).

છતાંય એ અમેરિકા જ હતું જેણે એવા લોકો સામે ચાબુક ઉઠાવ્યો હતો, જેઓએ બીજાઓનો વિશ્વાસઘાત કર્યો હતો, તમારા યોગ્ય હિસ્સા કરતાં વધુ લેવું

– પછી તે ‘ઈન્સાઈડર ટ્રેડીંગ’થી કે ભ્રષ્ટાચારથી, સખતમાં સખત સજાને પાત્ર વાત છે. ગુપ્તાના કેસમાં કદાચ તેઓને સીધો ફાયદો નહીં થયો હોય – તેઓએ તો ફક્ત પોતાના મિત્રને માહિતી જ આપી દીધી હશે (જે રીતે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો) અને કદાચ તેઓને ખબર પણ નહિ હોય કે તેઓએ આપેલી માહિતીનો કઈ રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવશે. પણ છતાંય જો સાબિત થઈ જાય તો તેઓને સજા કરવા માટેનું – અમેરિકાની પ્રણાલીમાં પૂરતું કારણ હતું.

છતાંય અમેરિકા ભોગવવામાં માનનારો દેશ છે. અરે ક્યારેક તો તે અમુક અંશે લાલચુ પણ હોય છે. છતાંય અમેરિકનોએ એક એવી પ્રણાલી ઊભી કરી છે કે સંપત્તિ સખત મહેનત, નવીનતા, બુદ્ધિ અને સાહસ દ્વારા જ મેળવી શકાય છે. જે લોકોમાં આ ગુણો હોય છે તેઓ જીવનમાં આગળ વધી જાય છે. અમેરિકામાં દરેક પેઢી દર પેઢીએ ઘણા નવું નવું કરનારાઓ અને ‘બીલીયન ડોલર’ વૈશ્વિક વેપાર કરનારાઓ સરકાર સાથેના કોઈ પણ સંબંધી વિના પેદા થયા છે. અમેરિકનોમાં સેંકડો દુર્ગુણો હશે પરંતુ તેઓ તેમની પ્રણાલીને જબરદસ્ત રક્ષણ આપનારા જરૂર છે. જે કોઈ આ પ્રણાલીને તોડીને જીવનમાં આગળ વધી જવા માંગતો હોય છે તેને કડકમાં કડક સજા કરવામાં આવે છે. શાળાઓ અને કોલેજોમાં છેતરપિંડી કરવા સામે લાલ આંખ બતાવવામાં આવે છે અને વ્યક્તિ ગમે તેટલી ઊંચી અને આદરણીય કેમ ન હોય, સમાજ ખોટું કરનારા સામે તેના હોદ્દા કે વ્યક્તિત્વનો વિચાર કરતો નથી, અને તેને જરૂર પડે પાઠ ભણાવે છે.

બીજી તરફ આપણી પરિસ્થિતિ જુઓ – ભ્રષ્ટાચારીને (ગુપ્ત માહિતી ફોડી નાખનારાની વાત જવા દો) સજા કરવા માટે આપણી પાસે યોગ્ય અને ઉમદા કાયદાઓ નથી. ઘણા લોકો ગુપ્ત માહિતી આપી દેનારને ખોટી વ્યક્તિ તરીકે જોતા નથી – તેઓ તેવા લોકોને મોભો અને સત્તાના પ્રતીક ગણતા હોય છે. દલાલ સ્ટ્રીટની કોઈ પણ નામી વ્યક્તિ તમને કહેશે કે ‘સેબી’ના ગમે તેટલા પ્રયત્નો છતાં ‘ઈન્સાઈડ ટ્રેડીંગ’ મોટા અને શક્તિશાળી લોકોમાં સારું એવું ચલાણ ધરાવે છે. આ ભ્રષ્ટાચાર ફક્ત શેરબજાર સુધી સીમિત નથી. જમીનોની મોટા પાયે ખરીદી કરી વિકસાવનાર અગાઉથી સરકારનો ‘માસ્ટર ઓન’ પ્લાન જાણી લઈને અમુક સ્થળોએ જમીનો ખરીદી લે છે તે પણ ‘ઈન્સાઈડર ટ્રેડીંગ’ જ થયું કહેવાય. છતાંય આવા લોકોને ભાગ્યે જ સજા થતી હોય છે.

વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે સરકાર દરેક ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી આગેવાનને હેરાન કરે છે. જાણે કે સત્તા પરની સરકારે કસમ ખાધી ન હોય કે ભ્રષ્ટાચારીને છાવરવો ! વડાપ્રધાનો તેઓની નજર સામે થતાં કૌભાંડો છતાંય સત્તામાં રહે છે કારણ કે તેઓ દરેક પ્રકારનાં બહાનાં આગળ ધરે છે, જેમ કે ‘તેમાંથી મેં કોઈ લાભ ઉઠાવ્યો નથી’થી શરૂ થઈને ‘મને આ અંગે કશી જ ખબર નથી.’ દુઃખની વાત એ છે કે –

ભ્રષ્ટાચાર સર્વવ્યાપી બની ગયો છે. વિરોધપક્ષમાં એટલા જ ભ્રષ્ટાચારી સભ્યો છે જેટલા સત્તા પરના પક્ષમાં છે. આથી આજે, આપણે ઈચ્છીએ તો પણ એક પ્રામાણિક સરકાર ચૂંટી શકીએ તેમ નથી.

તો પછી બન્યું શું હતું ? શું આપણે સારી વ્યક્તિઓ બનવા સર્જાયા ન હતા ? અને છતાંય પશ્ચિમના લાલચુ ખેરખાંઓ આપણા કરતાં સારી રીતે વર્તી રહ્યા છે - ન્યાયી, સાચુકલા અને સમાજધોરણે વર્તન કરનારા. તેઓ ફક્ત આપણા કરતાં વધુ ધનવાન માત્ર નથી; તેઓ સારા પણ દેખાય છે. આ કદરૂપા સત્યનો સામનો કરતાં હૃદય એક ધબકારો ચૂકી જાય છે. આમ જોઈએ તો ગરીબ વ્યક્તિ, સારી વ્યક્તિ હોય છે - આવું તેઓ ફિલ્મોમાં દર્શાવતા હોય છે.

ખેર, આપણી પાસે સારા નેતાઓ નથી કારણ કે ભૂતકાળમાં આપણે તે અંગેની ચિંતા રાખી ન હતી. આપણને હંમેશાં આપણી જ્ઞાતિ કે ધર્મના નેતાઓ જ જોઈતા હતા. આપણે પ્રામાણિકતા નહિ પણ વંશપરંપરાગતને વધુ મહત્વ આપ્યું હતું. આપણી પાસે ગુણો પર આધારિત કોઈ પ્રણાલી હતી નહિ જે સંપત્તિને પેદા કરે કે બીજી તેના જેવી પ્રણાલી ન હતી જે તેનું રક્ષણ કરે. પશ્ચિમના લોકો પાસે છે. આથી તેઓ આપણા કરતાં વધુ ધનવાન છે અને ઘણા કિસ્સાઓમાં આપણા કરતાં બહેતર છે. આપણી પાસે જે પ્રણાલી છે તેમાં થોડાઘણા રાજામહારાજાઓ છે અને મોટા પ્રમાણમાં સામાન્ય લોકો છે, જે લોકો કાંઈ સંપત્તિ પેદા કરી શકે નહિ. આ પરિસ્થિતિમાં નવીનતા મૃત્યુ પામતી હોય છે અને શક્તિશાળીઓને ભાડું ઉઘરાવનાર અને ધનસંપત્તિ પર કાબૂ રાખનાર બનાવી દેતા હોય છે. અને છેવટે આ પરિસ્થિતિ આપણને દુનિયાના ક્લાર્કોવાળા દેશ તરીકે સ્થાપી દે છે. નવીન સાહસ કરનારાઓ જ દુનિયા પર રાજ કરશે, અને આપણે તેઓની સેવા કરનારા જી-હજૂરિયા બની રહીશું. રાજકીય રીતે તેઓ આપણા પર રાજ નહિ કરે પણ આર્થિક રીતે જરૂર રાજ કરશે.

શું આ પરિસ્થિતિ આપણે બદલી શકીએ ખરા ? જરૂર, આપણે બદલી શકીએ. સમાજ જરૂર બદલાય છે, ભલે ધીરે ધીરે. એક સમય હતો જ્યારે આપણે ત્યાં 'સતી' થવાનો રિવાજ હતો. આપણને સૌને ભાન થયું કે આ ખોટો રિવાજ છે અને હવે આપણે તે રિવાજને અનુસરતા નથી. બદલાવ માટેની પહેલી શરત છે કે આપણે આપણી કમજોરીઓનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. આપણે ભારતીયો કેટલાંક જરૂરી સારાં મૂલ્યો કેળવવામાં પાછા પડી જઈએ છીએ. એક ભ્રષ્ટાચારી સમાજના ભાગ હોવાને લીધે આપણે બધા થોડા થોડા ભ્રષ્ટાચારી બની ગયા છીએ. કોઈ લેસનની કોપી કરવાથી માંડીને રેલવે ટિકિટમાં આપણા બાળકની ખોટી ઉંમર લખવા સુધી આપણે કંઈક ને કંઈક ખોટું કર્યા કર્યું છે અને આવા ખોટા કૃત્યને જીવનનો એક ભાગ ગણી લીધો છે. આપણને નવાં મૂલ્યોની વ્યાખ્યાની

જરૂર છે અને તેનો આપણા સમાજનાં વર્તુળોમાં પ્રચાર કરવાની જરૂર છે. આપણે લોકપાલ બીલ જેવા હકારાત્મક અભિગમને ટેકો આપવાની જરૂરત છે. આપણે આપણી જાતને યાદ અપાવવાની જરૂર છે કે વ્યક્તિની અગત્યતા નથી પરંતુ યોગ્ય કારણની મહત્તા છે અને તેને ટેકો આપવાની જરૂર છે. ભારતની નવી ખોજની શરૂઆત થઈ ગઈ છે – અને તે છે ધનવાન થવાનું અને ઉમદા પણ થવાનું.

@snehnusarnamu

સાથી સંપત્તિનો અર્થ

“લક્ષ્મી’ કમાવવાની વાત આપણે આપણી જાતને
શીખવવાની જરૂર છે – નહીં કે ફક્ત પૈસા’

દિવાળી સમયે લક્ષ્મીની પૂજા કરીએ છીએ જેને આપણે સંપત્તિની દેવી માનીએ છીએ, પરંતુ જોકે આપણે ‘લક્ષ્મી’ શબ્દ વાપરીએ છીએ જેનો અર્થ નાણાં કરીએ છીએ પરંતુ તે બંને એકસમાન નથી. અહીં મને એક પેનલમાં કરેલી ચર્ચા યાદ આવે છે જેમાં મેં ભાગ લીધો હતો. તે ચર્ચા ૧૯૪૪માં રજૂ થયેલી ફિલ્મ ‘વૉલસ્ટ્રીટ’ના દિગ્દર્શક ઓલીવર સ્ટોનના નેજા હેઠળ થઈ હતી. ફિલ્મમાં માઈકલ ડગ્લાસ ગોર્ડન ગેક્કો નામના જાંબાઝ ફાઈનાન્સરનું પાત્ર ભજવતો હતો. ગેક્કો તેની એક યાદગાર પંક્તિ ‘લાલચ, એનાથી વધુ સારા શબ્દના અભાવે, સારી વાત છે.’ના લીધે અમેરિકાના સિનેમા-ઈતિહાસમાં યાદગાર પાત્ર બની ગયો હતો.

મેં ઓલીવરને પૂછ્યું હતું કે કયા કારણસર ગેક્કો આટલો પ્રખ્યાત થઈ ગયો હતો. તેઓએ કહેલું કે નાણાંના લીધે ગેક્કો આટલો સફળ થયો હતો. તે અનૈતિક, સ્વાર્થી, લાલચુ કે ભયંકર માનવી હતો. તેને કોઈની પરવા ન હતી. ૬૦ના દાયકામાં અમેરિકનો ધનસંપત્તિના મોહતાજ બની ગયા હતા. ‘લાલચ સારી વાત છે’ એ જ એ સમયનું રટણ હતું. કોઈને વ્યક્તિનાં મૂલ્યોની ચિંતા જ ન હતી – લોકોને વ્યક્તિ પાસે કેટલાં નાણાં છે તેની જ ચિંતા રહેતી.

‘લાલચ સારી વાત છે’ એ આપણા માટે પણ યોગ્ય વાત છે. તો પછી શા માટે નેતાઓ એ જ લોકોને લૂંટે છે જેઓએ તેઓને ચૂંટ્યા હોય છે ? શા માટે તેઓ કરોડો અને અબજો રૂપિયાથી તેઓનાં ખિસ્સાંઓ ઠાંસી ઠાંસીને ભરે છે જે રૂપિયા તેઓ તેમની આ જિંદગીમાં વાપરી શકવાના નથી ? શા માટે એક આર્મી જનરલ

એક ફ્લેટ હડપ કરી જાય છે જે સૈનિકની વિધવા માટે હતો ? શા માટે આટલા બધા બૌદ્ધિક, શિક્ષિત, આદરપાત્ર ‘બાબુઓ’ ભ્રષ્ટાચારને શરણે જતા હશે ?

આ બધા પ્રશ્નોનો ઉત્તર સાવ સરળ છે : નાણાં અથવા આપણા સમાજે નાણાંને આપેલું મહત્વ.

મને ખોટી રીતે સમજતા નહિ. નાણાં અત્યંત મહત્વની વસ્તુ છે. ગરીબી એ રોગ છે અને આ આધુનિક જગતમાં સારી રીતે જીવવા માટે અમુક કિંમતની માલમિલકત અને નાણાં જરૂરી છે. જોકે આ સ્તરથી ઉપર લોકો તેઓના ભૌતિક સુખ માટે વધુ નાણાં માગતા હોતા નથી. અને એ સ્તરથી ઉપર જે નાણાં ભેગાં કરવામાં આવે છે તેનો અલગ પ્રકારનો જ વપરાશ હોય છે. શા માટે આપણા રાજકારણીઓ અને સરકારી બાબુઓ નાણાંની ચોરી કરે છે તેનાં ઘણાં કારણો છે.

કારણ નંબર એક, નાણાં તેઓને મોભો પૂરો પાડે છે – વધુ મોટા આવાસો, વધુ ઉડાઉ મિજબાનીઓ અને મોટી મોટી દુકાનોમાં ખરીદી કરવા જવાની સગવડો અને એથી પણ આગળ વધીને આજના સમાજમાં બીજાઓ કરતાં ઊંચું સ્થાન. આપણાં વર્તમાનપત્રોમાં લક્ઝરી સામાન માટે ઘણી જાહેરાતો આવે છે. જાણે કે એ બધી વસ્તુઓ વસાવવી એ જ માત્ર જીવનનું અંતિમ ધ્યેય ન હોય ! આપણે ‘સૌથી તવંગર અને સૌથી ખ્યાતનામ’ લોકોનું લીસ્ટ બનાવી તેની ઉજવણી કરતા હોઈએ છીએ અને જે લોકો સૌથી ખર્ચાળ આવાસોમાં રહેતા હોય છે તેઓને નમૂનારૂપ ગણી પૂજીએ છીએ. ખર્ચાળ અને ભભકદાર લગનો બતાવતા ટીવી શો આપણે જોતા હોઈએ છીએ અને લોકોનાં સરનામા ઉપરથી તેઓનો દરજ્જો નક્કી કરીએ છીએ. આજે દાગીનાનો ઠઠેરો કરી, ડિઝાઈનર બેંગ અને શૂઝ પહેરેલી મહિલાને આપણે એક શિક્ષિકા કરતાં વધુ માનની નજરે જોઈએ છે, જે શિક્ષિકાએ કોટનની સાડી પહેરી હોય છે અને જેણે સેંકડો બાળકોને શિક્ષણ આપ્યું હોય છે. મોટો પગાર કમાતા એક્ઝિક્યુટિવ સમાચારોમાં વધુ ચમકે છે જ્યારે ગોટાળાઓનો પર્દાફાશ કરતા પત્રકારો કે નિઃસ્વાર્થી ડૉક્ટરો જેઓ ગરીબોને મદદ કરતા હોય છે, તેમની કોઈ નોંધ પણ લેતું નથી. આવા સામાજિક તખ્તામાં ગમે તે રીતે સંપત્તિ મેળવવાની લાલચ, મહત્વનું અને ઊંચું સ્થાન ધરાવે છે.

કારણ નંબર બે, નાણાં એક પ્રકારની સલામતીનો અનુભવ કરાવે છે. આ નાણાંનો ખરેખર સાચુકલો લાભ છે. તમે નિવૃત્તિનું આયોજન ભેગું કરી શકો છો. ચાલુ નોકરીએ બચત કરી તમે ભંડોળ ભેગું કરી શકો છો. જોકે રાજકારણમાં અસલામતીની ભાવના ઘણી મજબૂત હોય છે. તેનું કારણ તેઓની નોકરીની અનિશ્ચિતતા છે. તેઓ ચૂંટાઈ આવી શકે છે અને ન પણ ચૂંટાઈ આવી નોકરી વગરના થઈ જઈ શકે છે. રાજકારણીઓએ જે નાણાંની ઉચાપત કરી હોય છે તે તેઓ તેમના પક્ષના પ્રચાર માટે પણ વાપરતા હોય છે, જેથી તેઓ ચૂંટણી

જીતી જાય અને ફરી સત્તા કબજે કરી શકે. સત્તામાં રહેવું અને સત્તાને ટકાવી રાખવી અત્યંત અગત્યની વાત છે – અને તેના લીધે લોકોનું તમારા તરફ વધુ ધ્યાન ખેંચાય છે. કોઈ સાચુકલા નેતા તરફ એટલું ધ્યાન કોઈ આપતું નથી. એટલે તમારા ચૂંટાયેલા સંસદ સભ્યો હોય છે જેઓ નાગરિકોને લૂંટે છે, કારણ કે બહુમતી ભારતીય નાગરિકો ભ્રષ્ટાચાર જેવા મુદ્દાઓ અંગે ચિંતા કરતા હોતા નથી અને જ્ઞાતિ, ધર્મ, અને વારસાગત લોકોને મત આપતા હોય છે. તેઓ તેમની કાર્યકુશળતાને ધ્યાનમાં લેતા નથી અને તેથી બેફામ લૂંટ ચાલુ રહે છે.

મોભો અને સલામતી મનને ઘડે છે. આખી વાતની વિચિત્રતા એ છે કે તમારી પાસે ગમે તેટલો પૈસો હોય, પણ જો તમે તમારી જાતનું પાયાથી મૂલ્યાંકન નહીં કર્યું હોય તો તમે કરોડો રૂપિયા હોવા છતાં સત્યને પામી નહીં શકો. આથી જ ભ્રષ્ટાચારી લોકો તેઓ પકડાઈ ન જાય ત્યાં સુધી નાણાં એકઠાં કર્યે જતા હોય છે. તેઓ આશા રાખતા હોય છે કે નાણાં તેઓને જીવનમાં સારું સ્થાન અપાવશે. જોકે તેઓએ નાણાં ચોર્યાં હોય છે, કમાયા નથી હોતા, એટલે ગુનો તેઓને અંદરથી કોતરી ખાય છે અને તેઓ ક્યારેય શાંતિને પામતા હોતા નથી. તેઓએ નાણાં એકઠાં કર્યાં હોય છે પરંતુ તેઓએ ‘લક્ષ્મી’ ભેગી કરી હોતી નથી.

લક્ષ્મી એક એવું ધન છે જે પ્રામાણિક અને સાચા માર્ગે એકઠું કરવામાં આવ્યું હોય છે. નાણાં તો ચોરી પણ શકાય છે, પરંતુ લક્ષ્મીને જે વ્યક્તિએ કમાઈ હોય છે તેના જીવનમાં સુખ અને શાંતિ આવે છે. ચોરી કરીને મેળવેલાં નાણાં આત્મામાં ખાલીપો ઊભો કરે છે. જો તમે લક્ષ્મીજીની મૂર્તિ જોશો તો તેમના ફરતે તમે સોનાના સિક્કાઓ જોઈ શકશો જે સંપત્તિનો નિર્દેશ કરે છે. જોકે તેઓ કમળના ફૂલ ઉપર બેઠેલાં હોય છે અને તેઓના બંને હાથમાં કમળનાં ફૂલો હોય છે. કમળ શુદ્ધતા અને શાંતિનું પ્રતીક છે જે આધ્યાત્મિક સ્વસ્થતાનો નિર્દેશ કરે છે એટલે કે વિશ્વના કાદવિયા વાતાવરણમાં શુદ્ધતા અને સૌંદર્યનું પ્રતીક. આ પ્રકારની શાંતિ વગર, સંપત્તિનો કોઈ અર્થ નથી.

એટલે હવે પછીની દિવાળીએ, તમે જ્યારે પ્રાર્થના કરો ત્યારે નાણાં નહિ, લક્ષ્મીની માગણી કરજો – લક્ષ્મી એટલે એવી દોલત જે શુદ્ધ માર્ગો દ્વારા મેળવવામાં આવી હોય છે અને જે મનને કમળની જેમ શાંત અને સુંદર રાખે છે. ભ્રષ્ટાચારી જે આપણી પાસેથી ચોરી જાય છે તે આ તફાવત જાણતો નથી અને ફક્ત નાણાં ભેગાં કર્યો જાય છે. ભલેને તેઓની દિવાળી પાર્ટી ઘણી મોટી હોય કે તેઓની પૂજાની વિધિ ભભકદાર હોય, સાચી લક્ષ્મી તેઓ પાસે કદી નહિ આવે. જેઓ હૃદયથી શુદ્ધ હોય છે તેઓ પાસે જ તે આવે છે.

@snehnusarnamu

ધ ગ્રેટ ઇન્ડિયન સોશિયલ નેટવર્ક

“દસ લાખ ધનાટ્ય ભારતીયોથી વધુ સારું શું છે ? એક અબજ ધનાટ્ય ભારતીયો !”

માર્ક ઝુકરબર્ગ વૈશ્વિક વ્યાપારના ક્ષેત્રે મોટું નામ છે, જેણે ઘણાં યુવાન હૈયાંઓના આત્માઓને ઢંઢોળીને જાગ્રત કર્યા છે. તેના જીવન પરથી ઊતરેલી ફિલ્મ ‘ધ સોશિયલ નેટવર્ક’ આ કાર્યમાં મદદરૂપ બની હતી. ‘ધ સોશિયલ નેટવર્ક’ આમ જોઈએ તો અડધીપડધી કાલ્પનિક કથા છે જે ‘ફેઈસબુક’ના ઉદ્ભવ અંગેની વાત કરે છે. (આ ફિલ્મ ‘ધ એક્સિડેન્ટલ બિલીયોનેર્સ’ પુસ્તક પર આધારિત છે.) ફિલ્મ તો અત્દુત છે પણ તે જે કથા કહે છે તે તો ઓર અત્દુત છે. માર્ક ઝુકરબર્ગ, ‘ફેઈસબુક’ના સ્થાપક ૨૬ વર્ષની ઉંમરે વિશ્વના સૌથી યુવાન અબજપતિ છે. માર્કે ૨૦૦૪માં જ્યારે તેઓ કૉલેજમાં હતા ત્યારે ‘ફેઈસબુક’ના મંગલાચરણ કરેલાં. ૨૦૧૨માં જ્યારે કંપનીનું જાહેર ભરણું યોજવામાં આવ્યું ત્યારે તેના આઈપીઓ (IPO)ની કિંમત કરોડો નહીં અબજોમાં બોલાતી હતી. આ ફિલ્મ સીમાચિહ્નરૂપ એટલા માટે છે કે તે બુદ્ધિચાતુર્ય વિશે, બુદ્ધિચાતુર્ય ધરાવતા લોકો વિષે અને એ દેશ અંગેની છે જે બુદ્ધિચાતુર્યને ઉમંગભેર વધાવે છે.

આવું ફક્ત અમેરિકામાં જ બને જ્યાં વીસ વર્ષની ઉંમરનો એક છોકરો, સાવ અજાણ્યો, કરોડોની કંપની ફક્ત આઠ વર્ષમાં ઊભી કરે અને અમેરિકા એવો દેશ છે જે આ છોકરા ઉપર ફિલ્મ ઉતારી તેની ઉજવણી કરે. માર્કે જ્યારે ‘ફેઈસબુક’ની સ્થાપના કરી હતી ત્યારે તેનો ઈરાદો પૈસા કમાઈ લેવાનો ન હતો. તેની મુખ્ય પ્રેરણા હતી કે કશુંક તદ્દન નવું જ, સાહસિક અને તે પણ ખૂબ જ શાંતિથી કરવું. ફિલ્મના એક દૃશ્યમાં, તે જણાવે છે કે ‘નાણાં અથવા નાણાં બનાવી લેવાની શક્તિ અહીં કોઈના ઉપર અસરકારક છાપ છોડતી નથી.’

હવે આની સરખામણી તમે ભારતના નામાંકિત વ્યાપારીઓ સાથે કરો. થોડા અપવાદો સિવાય જે કોર્પોરેટ માધાંતાઓને આપણે વખાણીએ છીએ, તેઓ બીજી કે ત્રીજી પેઢીના ખેરખાંઓ છે જેઓ એકબીજા સાથે સંબંધ ન ધરાવતી એવી ડઝનેક વસ્તુઓનો ઘંઘો કરતા હોય છે. પરંપરાગત મેનેજમેન્ટ થીયરીને તો નવાઈ લાગે તેવી વાત છે કે એક જ કંપની કઈ રીતે ખાદ્યસામગ્રી, ટેલીકોમ, પાવર, બાંધકામ અને નાણાકીય ક્ષેત્રોમાં કામ કરી શકતી હશે, અને તે પણ એક જ સમયે, એક જ સાથે. ખેર, ભારતમાં આવા જથ્થાબંધ વેપાર કરનારા ખૂબ હોય છે અને તેઓને ફાવટ આવી ગઈ હોય છે. આવી કંપનીઓને જેઓ તરતી મૂકે છે, તેઓ પાસે જરૂરી આવડત હોય છે – ભારતીય સરકાર સાથે આટાપાટા કઈ રીતે રમવા. પાવર પ્લાન્ટ શરૂ કરવા માટેની પરવાનગી હોય કે પછી ખેતીની જમીનને કઈ રીતે વ્યાપારી હેતુ માટે વાપરવી હોય અથવા બેંક ખોલવા માટે લાઈસન્સ લેવું હોય કે પછી શરાબ વેચવો હોય – આપણા ટોચના ‘બીઝનેસ પ્રમોટર્સ’ આ બધું ચપટી વગાડતાં કરી શકતા હોય જે સામાન્ય ભારતીય નાગરિક ક્યારેય કરી શકતા હોતા નથી. આ જ કારણસર તેઓ કરોડો રૂપિયા બનાવી લેતા હોય છે. અને પછી આપણે તેઓને એવોર્ડ્સ આપીને નવાજીએ છીએ, લીસ્ટમાં તેઓને ‘રેન્ક’ આપીએ છીએ અને યુવાનોની પ્રેરણામૂર્તિ કહીને તેઓનાં વખાણ કરીએ છીએ.

હકીકતે તેઓ કોઈ પ્રેરણામૂર્તિ હોતા નથી. તેઓએ પોતાના અંગત લાભ માટે ખોટા રસ્તાઓનો ઉપયોગ કર્યો હોય છે અને જે બધી તક યુવાનો માટે હતી તે તેઓએ પડાવી લીધી હોય છે. ભારતીય કંપનીઓ ભાડું ઉઘરાવતા લોકો જેવી હોય છે – તેઓ બનાવટી અવરોધો ઊભા કરતા હોય છે; વળી એવા નિયમો બનાવીને રાખતા હોય છે કે નવી શરૂઆત કરનારાઓને સંપત્તિ પેદા કરવાની તક જ મળતી નથી. તાજેતરની ટેક્નોલોજી જેણે દુનિયાને બદલી નાખી છે અને સંપત્તિનું સર્જન કર્યું છે તે એટલે કે ટેલીકોમ, કમ્પ્યુટર્સ, એપિએશન ભારતમાંથી બહાર પડ્યા નથી. છતાંય આપણા પ્રમોટર્સોએ એવા રસ્તાઓ શોધી કાઢ્યા છે જાણે તેઓ જ એ બધી શોધોના માલિકો છે અને તેઓ આ બધી વસ્તુઓ ‘રેશનિંગ’ની જેમ બધાને આપીને ‘હીરો’ બની જતા હોય છે. ખરેખર તેઓ મુદ્દલેય હીરો નથી. ભલેને તેઓ પાસે અબજોની સંપત્તિ હોય તેઓ યુવાનો કહે છે તેમ ‘ખોટ ખાનારાઓ’ છે.

કારણ કે જો તેઓ ‘ખોટ ખાનારાઓ’ ન હોય તો શા માટે તેઓએ સરકારી ભ્રષ્ટાચાર સામે તેઓનો અવાજ ઉઠાવ્યો નથી ? ગ્રાહકને લૂંટી લેવા માટે આપણા કોર્પોરેટ માંધાતાઓ વેપારીઓનું મંડળ બનાવતા પહેલાં ક્યારેય વિચાર કરતા નથી. પણ ભ્રષ્ટ રાજકારણીઓ સામે આંદોલન કરવા માટે તેઓએ આવું મંડળ ઊભું કરવાનું વિચાર્યું નથી. તેઓ ‘રાડિયા’ ટેપ અંગે ઊહાપોહ કરશે, પરંતુ તેમાં

થયેલી વાતચીત અંગે કોઈ અભિપ્રાય આપશે નહિ.

આંતરરાષ્ટ્રીય રોકાણકારો આ વાત જાણી ગયા છે અને જોકે તેઓ ભારતની આંતરિક શક્તિને જોઈ શકે છે, પરંતુ તેઓ સમજે છે કે ભારતીય કોર્પોરેટ-રાજકારણીની જુગલબંધી જ દેશને ગરીબ રાખે છે અને ધનવાન બનાવી શકતો નથી.

આનો ઉપાય થઈ શકે તેમ છે. સાચું પૂછો તો આપણા પૂર્વજોએ જે મહાન દેશનાં સ્વપ્નાં જોયાં હતાં તેવો ભારત દેશ બની શકે તેમ છે, તેવો બનાવવો પણ જોઈએ. સગાંવાદની અસરો ઘણી મોટી છે – એ જ નવી શરૂઆતમાં ઢીલ કરાવે છે, જે કોઈ પણ અર્થતંત્રના વિશાળ પાયાના વિકાસ માટે બાધારૂપ છે. જો આપણે આ બધું સરખું કરવું હશે તો કોર્પોરેટ ગૃહો, સરકાર અને લોકોએ સાથે મળીને ભાગ ભજવવો પડશે.

સૌથી પહેલાં, થોડીઘણી કોર્પોરેટ કંપનીઓએ, જેઓને ખરેખર પરિસ્થિતિ અંગે ચિંતા હોય, તેઓએ ભ્રષ્ટાચાર અને સગાંવાદ સામે એક સંગઠન બનાવવું જોઈએ. જો આ સંગઠનમાં જોડાનારાઓ જાહેરમાં કહે કે તેઓની કંપની કોઈ પણ પ્રકારની લાંચ આપશે નહિ, તો તેના ભારે પડઘા પડે જ પડે. તેઓ સૌએ નવી નવી વસ્તુઓ બનાવવામાં ધ્યાન આપવું જોઈએ, નહિ કે લાંચ આપવાની વિવિધ ‘કળાઓ’ શીખવી જોઈએ. આ જ વાત એક ઠંડક ઊભી કરે છે. આ દરમિયાન હાલના અબજપતિઓએ તેઓની સંપત્તિનો ડોળ-દંભ કરવો બંધ કરી દેવો જોઈએ અને અમેરિકાના તાજેતરના ૫૭ સૌથી પૈસાદાર અબજપતિઓની જેમ સોગન લેવા જોઈએ કે તેઓની સંપત્તિનો અડધાથી વધુ ભાગ તેઓ દાનમાં વાપરશે. (હા, માર્ક ઝુકરબર્ગ તેમાં સામેલ છે.)

બીજી વાત, આપણી સરકારે, ભારતીય ઉદ્યોગને રક્ષણ આપવાનો શું અર્થ થાય તે સમજી લેવું જોઈએ. એનો અર્થ એ તો નથી જ કે પ્રસ્થાપિત ખાઈ બદેલાઓને રક્ષણ આપવું, જેઓને તંદુરસ્ત હરીફાઈનો શું અર્થ થાય તે સમજાવી દેવું જોઈએ. ભારતીય ઉદ્યોગને રક્ષણ આપવું એનો અર્થ થાય છે કે એવી નીતિઓ બનાવવી જે થકી નવી ભારતીય કંપનીઓ આગેકૂચ કરે, એવું વાતાવરણ ઊભું થવું જોઈએ. નવા શરૂ થયેલા ઉદ્યોગો ધમધમે અને વારસા થકી ઊભા થયેલા રાજકુમારો સાવ ભાંગી ન પડે. નવી નવી વાતો, નહિ કે વારસો – એને જ ઠંડક ગણવી જોઈએ.

ત્રીજી વાત, આપણે, વ્યક્તિઓ તરીકે, ભારતના પરોપજીવી અબજપતિઓને વખાણવા બંધ કરવા જોઈએ. તેઓ કદાચ ટેકનિકલી કશું જ ખોટું નહિ કરતા હોય પરંતુ લાગવગ વાપરીને કશું કરાવી લેવું એ કાંઈ મોટી વાત નથી. જો હરીફાઈમાં ઊતરીને કરવાનું હોય તો તેઓ કશું જ ન કરી શકે એ ચોક્કસ વાત છે. આપણે

તો નવી નવી વસ્તુઓ કરનારાઓ અને સાહસિકોનાં વખાણ કરવાં જોઈએ –
નાણાંબગાડ અને સત્તાનાં વખાણ ન કરવાં જોઈએ.

હા, એ વાત સાચી છે કે આ વ્યાપારીઓ આપણામાંથી કેટલાકને નોકરીએ
રાખે છે અને આપણા જ કેટલાક સાથીઓને આપણે સમૃદ્ધ થતા જોયા પણ છે.
કદાચ અત્યારે આપણે ત્યાં દસ લાખ ધનવાન ભારતીયો હશે પણ તેટલા પૂરતા
નથી. જો યોગ્ય ધંધાકીય વાતાવરણ ઊભું કરવામાં આવે તો ભારત અચાનક
જ એક જુદું જ સ્થળ બની જાય, જ્યાં ફક્ત થોડા લોકોને બહેતર જીવન જીવવા
મળે તેવું નહિ, પણ આપણને બધાને સરસ મજાનું જીવન જીવવા મળે. ખેર, પેલી
ફિલ્મના સંવાદને જરા સુધારીને વાંચીએ તો આમ બને : ‘દસ લાખ ધનાઢ્ય
ભારતીયોથી વધુ સારું શું છે ? એક અબજ ધનાઢ્ય ભારતીયો !’

@snehnusarnamu

ધ ગ્રેટ ઈન્ડિયન સાયકોથેરાપી

“અમે ઠરાવ કરીએ છીએ કે ફક્ત સારા વહીવટના આધારે અમે મત આપીશું – બીજું કંઈ નહિ.”

‘ભારતની ભૂલ ક્યાં થઈ છે ?’ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર, અસંખ્ય લેખો, પુસ્તકો, મહાનિબંધો, પેપર્સ અને સંશોધન અહેવાલોએ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. વિશ્વના મોટા મોટા સંશોધનકારો આશ્ચર્યચકિત રહી જાય છે જ્યારે તેઓને ખબર પડે છે કે જે દેશ પાસે આટલી બધી કુદરતી સંપત્તિ છે તે જ દેશમાં દુનિયાના કોઈ પણ દેશમાં હોય તે કરતાં વધુ ગરીબોની ટકાવારી છે. અને શું એ મૂંઝાઈ જવાય તેવી વાત નથી કે લગભગ બધા જ લોકો સંમત થાય છે કે પરિસ્થિતિ બદલાઈ જવી જોઈએ, છતાંય બદલાતી નથી ? બૌદ્ધિકો તેઓના બુદ્ધિપૂર્વકનાં સૂચનો આપે છે. રોકાણો વધારો, માળખાકીય સગવડોમાં અને ન્યાયપદ્ધતિમાં સુધારો કરો. છતાં એક પાંદડુંય હાલતું નથી. 30 વર્ષો પહેલાંના પ્રશ્નો આજે પણ ભારતને કનડે છે. યુવા આ જોઈને અજંપો અનુભવે છે. તેઓ પૂછે છે, શું આ બધી પરિસ્થિતિઓમાં બદલાવ આવશે ? આવશે તો કેવી રીતે ? હજી સુધી બદલાવ નથી આવ્યો તો તેમાં દોષ કોનો છે ?

આજે, હું આ બધા છેતરામણા પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપવાનો પ્રયત્ન કરીશ – જોકે જરા જુદા જ દૃષ્ટિકોણથી. બધાનો જે મનગમતો અને સહેલો જવાબ હોય છે તેનો હું સહારો નહિ લઉં, કારણ કે બધાનો એક જ જવાબ હોય છે – ભોટ રાજકારણીઓ. આ બહુ જ સહેલીસટ દલીલ હોય છે અને તે જરાય સાચી હોતી નથી. આમ જોઈએ તો આપણે જ રાજકારણીઓને ચૂંટતા હોઈએ છીએ. એટલે કે સંસદમાં બેસતા દરેક સાંસદને થોડાક લાખ લોકોએ પસંદ કરીને ત્યાં મોકલ્યા હોય છે. હું કોઈ ‘પોલિસી’ને લગતા ઉપાયો નહિ સૂચવું જેમ કે પાવરપ્લાન્ટ ઊભા

કરો, રસ્તાઓ સારા બનાવો, અર્થતંત્રને મુક્ત કરો. ના જી ના, વિકાસનાં કામોમાં પથરા નાખવા એ ભારતીય નાગરિકોનું અનન્ય માનસિક વલણ હોય છે. આપણાં માનસિક વલણોનાં ત્રણ લક્ષણો છે, જે ખાસ કરીને આપણા દેશ માટે અને આપણા પોતાને માટે સારા નથી. આ ત્રણે, ત્રણ ખાસ સ્રોતો પાસેથી આવે છે – આપણી શાળા આપણું વાતાવરણ અને આપણું ઘર.

પહેલું લક્ષણ છે અધમતા. શાળામાં, આપણી શિક્ષણપદ્ધતિ, આપણા વ્યક્તિગત અવાજને દબાવી દે છે અને આપણી કુદરતી સર્જનાત્મકતાને મારી નાખે છે, જે થકી આપણે બની જઈએ છીએ અધમ સાંકડા મનના અને વસ્તુઓના ગુલામ. આપણાં બાળકોને તેઓના વર્ગમાં તેઓનો અવાજ વ્યક્ત કરવા માટે પ્રોત્સાહન આપવામાં આવતું નથી, ખાસ કરીને જ્યારે તેઓ તેમના શિક્ષકની વાતમાં સંમત નથી હોતાં. અને હા, કોઈ પણ વિષય આપણને કલ્પના, સર્જનાત્મકતા કે નાવીન્ય શીખવતા નથી. આપણો અભ્યાસક્રમ એવી રીતે તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે જેમાં ચર્ચાને કોઈ સ્થાન હોતું નથી. દાખલા તરીકે આપણે પૂછીએ : ભારતમાં કેટલાં રાજ્યો છે ? તો ઉત્તર મળશે : ૨૮ રાજ્યો. સાચું. તે પછીનો પ્રશ્ન : દેશને કઈ રીતે રાજ્યોમાં વહેંચી દેવામાં આવે છે ? તે માટે કયો માપદંડ વાપરવામાં આવે છે ? આ સવાલોના કોઈ જવાબ નથી, કારણ કે આ પ્રકારની વાતોની ક્યારેય ચર્ચા કરવામાં આવી હોતી નથી. બાળકો ક્યારેય પોતાના વિચારો વિકસાવી શકતા નથી અથવા તો વિચારવાની પ્રક્રિયા વિકસાવી શકતા નથી.

બીજું લક્ષણ છે – અન્યાય સામેની આપણી જડતા. તે આવે છે આપણા વાતાવરણમાંથી. આપણે બાળપણથી જ ભ્રષ્ટાચારને જોતા આવ્યા હોઈએ છીએ. આપણામાંથી લગભગ બધાને કહેવામાં આવ્યું હોય છે કે ટ્રેનમાં ‘ટિકિટચેકર’ આવે ત્યારે ખોટી ઉંમર કહેવી અને બને તો પાંચ વર્ષથી ઓછી ઉંમર કહેવી જેથી ટ્રેનની મફત મુસાફરી કરવા મળે. આ વાત બાળકના કુમળા મગજમાં મૂલ્યોની એ શ્રેણી ઊભી કરે છે કે ‘જો તમે છટકી જવામાં કાબેલ હો તો ‘બધું ચાલે છે.’ થોડું જુઠાણું અહીં, થોડી છેતરપિંડી ત્યાં – સ્વીકાર્ય હોય છે. આથી આપણે બધા ભ્રષ્ટાચારથી સહેજ બધિર થઈને મોટા થતા જઈએ છીએ.

ત્રીજું લક્ષણ છે ભાગલાવાદી વલણ. આ લક્ષણ આપણને આપણા ઘરમાં ખાસ કરીને આપણા કુટુંબ અને સગાંવહાલાંઓ તરફથી શીખવવામાં આવે છે, જ્યાં આપણે લોકો વચ્ચેના ભેદભાવ શીખીએ છીએ. આપણો ધર્મ, સંસ્કૃતિ, ભાષા અંગે આપણને આપણા કુટુંબ તરફથી જાણવા મળે છે. બીજા લોકો આપણાથી જુદા હોય છે અને ઘણી વાર કહેવામાં આવતું હોય છે કે તેઓ આપણા જેટલા સારા હોતા નથી. આપણે બધાએ આપણા કોઈ ને કોઈ

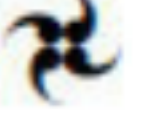
સગાંવહાલાંને જાણ્યા હોય છે જેઓ બીજા લોકો પ્રત્યે ભારે પૂર્વગ્રહ રાખતા હોય છે. તેઓને અમુક જ્ઞાતિના લોકો પ્રત્યે સૂગ હોય છે. અરે આજે પણ મોટાભાગનું ભારત જ્ઞાતિના આધારે જ મત આપે છે. દલિત, દલિતો માટે મત આપશે, ઠાકુરો ઠાકુર માટે અને યાદવ, યાદવો માટે મત આપશે. જ્યારે આવી પરિસ્થિતિ હોય ત્યારે શા માટે એક રાજકારણી નિષ્ઠાપૂર્વક કામ કરે વારુ ? જ્યારે આપણે મોબાઈલ નેટવર્ક પસંદ કરતા હોઈએ છીએ ત્યારે શું આપણે એ તપાસ કરીએ છીએ કે એરટેલ યા વોડાફોન અમુક ખાસ જ્ઞાતિના છે કે નહીં ? ના, આપણી પસંદગીનો આધાર શ્રેષ્ઠ મૂલ્યો અથવા સેવાઓનો હોય છે. તો શા માટે આપણે એ વ્યક્તિને મત આપીએ છીએ કારણ કે તે આપણી જ્ઞાતિનો હોય છે ?

આપણને સૌને સામૂહિક ‘સેલ્ફ-સાયકોથેરાપી’ની જરૂર છે – ઉપર જણાવેલાં ત્રણ લક્ષણો માટે ખાસ. જ્યારે આપણે બદલાવ વિષે ચર્ચા કરતા હોઈએ છીએ ત્યારે તમે અને હું એકલા કોઈ રાજકારણીને હટાવી શકીએ નહીં કે કોઈ રોડ બાંધવાનો હુકમ આપી શકીએ નહીં. જોકે એક વાત છે – આપણે આપણી માનસિકતા બદલી શકીએ અને સામૂહિક રીતે આ વાતમાં સૌથી મોટા ફેરફારો કરવાની શક્તિ હોય છે. આપણને જે વાતો પછાત રાખે છે તે બધી ભૂલી જવાનું શીખી જવા જેવું હોય છે અને આ ચાલી આવતી પ્રથાને જરૂરથી તોડી પાડવી જોઈએ, જેથી આપણે આ લક્ષણો આપણી હવે પછીની પેઢીને આપી ન જઈએ. આપણાં બાળકોએ સર્જનાત્મક રીતે વિચારવું જોઈએ, તેઓના પણ અભિપ્રાયો હોવા જોઈએ અને તેઓએ પણ ઊભા થઈ જે મનમાં હોય તે બોલી જવું જોઈએ. તેઓએ એ વાત શીખી જવી જોઈએ કે જે ખોટું છે તે ખોટું જ છે, પછી તે નાની વાત હોય કે મોટી. અને હા, તેઓએ બીજા લોકોને તેમની પશ્ચાત્ત્વના કારણો ઘિક્કારવા ન જોઈએ. આપણે સૌ ચાલો, એ નિર્ણય લઈએ કે આપણે આપણા મનના કહેવા પ્રમાણે કામ કરીશું – હમણાં જ. એક વખત માનસિક વલણ બદલાય છે એટલે લોકોની મત આપવાની પ્રક્રિયા પણ બદલાય છે જે તે પછી રાજકારણીઓને પણ બદલી નાખે છે.

અને ચોક્કસ માનજો, બદલાવ આવે છે. ૧૯૮૦ના દાયકામાં આપણે ત્યાં જે ફિલ્મો રજૂ થઈ હતી તેનાં નામો હતાં ‘ગુંડા’ અને ‘ખૂન પી જાઉંગા’. આજે આપણી ફિલ્મોમાં ઘણી સારી વાતો હોય છે. આ બધું બદલાઈ ગયું છે. કેવી રીતે ? કારણ કે ફિલ્મો તરફની આપણી આકાંક્ષાઓ બદલાઈ છે અને તેથી ફિલ્મ બનાવનારાઓને પણ બદલાવું પડ્યું છે.

જો આપણે સૌ આજે જ ઠરાવ કરીએ કે સારા વહીવટના આધારે જ ફક્ત અમે મત આપીશું તો આપણે અન્યાય સામેના અવાજોને પ્રોત્સાહન આપ્યું કહેવાશે. જો આપણે પ્રમાણિક, ભલેને થોડો ઓછો ધનિક હોય, તેવા માણસને

ઊંચા આસને બેસાડીશું અને ભ્રષ્ટાચારી છતાંય ધનિક વ્યક્તિને દૂર હડસેલીશું તો આપણે ભારતના વિકાસમાં ફાળો આપ્યો ગણાશે. અને તે પછી કદાચ આપણે વધુ સારા ભારત તરફ આગળ વધીશું. શું તમે સંમત છો ? શું તમે અમારી સાથે છો ?

@snehnusarnamu

ગલત નિદાન

“ભારતને જરૂર છે એન્ટિબાયોટિક્સનો કોર્સ; કોસીન હવે કામ આપતી નથી.”

જ્યારે સમાચારો રજૂ થતા હોય છે ત્યારે લગભગ ઘણી વાર ટેલિવિઝનના આપણા પડદા ઉપર તોફાનો અને હચમચી જવાય તેવાં દૃશ્યો જોવા મળે છે. આમાં કાંઈ નવાઈ પામવા જેવું નથી. નક્સલવાદીઓની ભારે અસરવાળાં ૭ રાજ્યો, ઉત્તર-પૂર્વનાં બધાં જ ૭ રાજ્યોમાં કાંઈ ને કાંઈ તોફાનો અને હા, કાશ્મીરમાં તો હરહંમેશ ચાલતી ભાંગફોડ – એટલે કે ભારતનાં ૨૮ રાજ્યોમાંથી ૧૫ રાજ્યોમાં આંતરિક કે બીજી ગરબડો ચાલુ જ હોય છે. વધારામાં આપણે ત્યાં ધર્મ/જ્ઞાતિ/પ્રાદેશિકવાદ આધારિત તોફાનો તો દેશના બીજા ભાગોમાં ચાલતાં જ હોય છે. હજી આટલું પૂરતું ન હોય તેમ વેરભાવથી કરાતી હત્યાનો આ લીસ્ટમાં ઉમેરો કરો. એમ લાગી રહ્યું છે કે આપણે આઝાદ ભારતના નાગરિકો સૌથી વધુ તોફાની સમયમાં જીવી રહ્યા છીએ. આ બધું ત્યારે બની રહ્યું છે જ્યારે ભારત પર ટોણો મારવામાં આવી રહ્યો છે કે તે વિશ્વનું સૌથી ઝડપથી વિકાસ પામતું અર્થતંત્ર છે, આપણી પાસે સરખામણીએ જોઈએ તો સ્થિર સરકાર છે અને બીજા કોઈ પણ સમય કરતાં અત્યારે આપણે વધુ ધનવાન છીએ. મનમાં ત્રણ પ્રશ્નો ઊઠે છે : આ બધું શું ચાલી રહ્યું છે ? આ બધું આપણને ક્યાં લઈ જશે ? અને સૌથી અગત્યની વાત, આ બધા માટે શું થઈ શકે ?

પહેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર – આ બધું શું ચાલી રહ્યું છે ? – એ જ તોછડો પ્રતિભાવ : જે છે તે આ જ ભારત છે. રાજકારણીઓને, ભ્રષ્ટાચારી અમલદારોને, અભણ મતદાતાઓને દોષ દો અને તેનાથી કામ ચાલી જશે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સામાન્ય રીતે અપાય છે તે રીતે ‘મારે શું’ પ્રમાણે શહેરમાં વસતા લોકો આપી

દેતા હોય છે, કારણ કે તેઓની નજરમાં આ ૧૫ વિચિત્ર સંઘર્ષો નજરે પડતા નથી. નક્સલવાદીઓએ હજી આપણી ફાઈવ-સ્ટાર હોટલો, સિનેમાગૃહો અને ટ્રેન સ્ટેશનો પર હુમલાઓ કર્યા નથી અને ઉત્તર-પૂર્વની ચળવળો નોંધ લેવા માટે ઘણી ઘણી દૂર છે. છતાંય આપણે કાળજી રાખવી પડશે, કારણ કે હવે પછીનો પ્રશ્ન – આ બધું આપણને ક્યાં લઈ જશે ? – તે અંગે પૂરતી ચર્ચાઓ હજી સુધી થઈ નથી.

જોકે એ હકીક્ત છે કે અર્થતંત્રમાં ઉદારતા લાવ્યા પછી પણ જે લાભો બધાને મળવા જોઈએ તે મળતા નથી. હા, તે ટોચના ૧૦ ટકાને જરૂર મળે છે. જોકે બાકીના ૯૦ ટકા હજી જ્યાંના ત્યાં જ છે. ખરેખર તો આ લોકો ખરાબ રીતે અમલમાં મુકાયેલા મૂડીવાદના ભોગ બને છે – કુળાવાને લીધે તેઓની બચત ખતમ થઈ જાય છે અને સાથે સાથે ખલાસ થઈ જાય છે તેઓની ખરીદશક્તિ. તેઓની જમીન કોર્પોરેટ ગૃહો ચોરી જાય છે અને તેઓના રાજકારણીઓ ફક્ત ધનવાનોની ચિંતા રાખે છે. તેઓ કોઈ જાહેરાત આપનારાઓના ગ્રુપમાં હોતા નથી એટલે મિડિયા તેઓને સાવ જ નજરઅંદાજ કરે છે. એટલે તેમનો અવાજ ક્યાંય પહોંચતો નથી. ક્યારેક ક્યારેક કોઈ રાજકારણી તેઓને સસ્તા ચોખા કે ઘઉં આપીને તેઓને જીવતા રાખતા હોય છે અને એમ કરીને થોડા મત ઉઘરાવી લેતા હોય છે. ઉદારમતવાદી અર્થકારણના લાભો આપણાં ગામડાંના લોકો ક્યારેય નહીં જોઈ શકે. આ બધા ઉપરાંત સાવ રાંકડું ભણતર, પુરાતન ઢબનો જ્ઞાતિ આધારિત સામાજિક અલગાવ, કલ્યાણ નીતિઓનો સાવ ખરાબ અમલ અને સામાન્ય નોકરીની તકોનો અભાવ – આ બધાને લીધે એક હતાશા તેઓમાં આવી જાય છે જે શહેરના નાગરિકો ક્યારેય સમજી નહીં શકે. આ પરિસ્થિતિ સામે અવાજ ઉઠાવનારા નેતાઓ આ વાત સમજે છે અને તેથી જ એક યુવાન, જેની સામે તેની આખી જિંદગી પડેલી હોય છે તે શસ્ત્રો ઉઠાવે છે અને રાજ્ય સામે બળવો પોકારી, બળવાખોર બની જાય છે.

ખેર, તે પછી ભલેને આપણે અનંત ચર્ચાઓ કરતા રહીએ કે નક્સલો સાથે લડવા માટે સીઆરપીએફ યોગ્ય છે કે નહીં અથવા કાશ્મીરમાં લશ્કર બરાબર કામગીરી બજાવી રહ્યું છે કે કેમ, પરંતુ હકીક્ત એ છે કે આ બધી ચર્ચાઓ આપણે ફક્ત રોગનાં ચિહ્નોને મટાડવા માટે જ કરી રહ્યા હોઈએ છીએ. જ્યારે ચેપને મટાડવાની તાતી જરૂર હોય છે ત્યારે આપણે તાવ ઉતારવાની દવા ચાવ્યા કરીએ છીએ. આપણને કોસીન (તાવ ઉતારવાની ગોળી)ની જરૂર નથી, આપણને ‘સ્ટ્રોંગ એન્ટિબાયોટિક્સ’ની જરૂર છે. જ્યાં સુધી ગામડાના અથવા જેઓને ન્યૂનતમ પણ સગવડો મળી નથી તેવા ભારતીય યુવાનો સ્વસ્થ અને સારું જીવન આવતું નિહાળશે નહિ ત્યાં સુધી આ ચેપ વધતો ને વધતો જ જશે. ૧૫ રાજ્યોમાંથી આ

ચેપ ૨૮ રાજ્યોમાં ફેલાઈ જઈ શકે છે. મુશ્કેલીઓ ઊભરાઈ રહી છે અને શહેરો તેની સામે આંખ આડા કાન કરી રહ્યાં છે.

હવે છેલ્લો પ્રશ્ન – આ બધા માટે શું થઈ શકે ? આ પ્રશ્ન એવો છે કે જેના માટે આપણે સૌએ સૌથી વધુ સમય આપવાની જરૂર છે. પહેલાં તો, સારા જ નહિ પણ વધુ સારા રાજકારણીઓ, જેઓ તેઓના સ્થાનિક વિસ્તારોને વિકસાવવા માટે કટિબદ્ધ હોય તેઓને ચૂંટી મોકલવા અત્યંત જરૂરી છે. જોકે હાલના સંજોગોમાં તેવું થવું શક્ય નથી. દેશના અંતરિયાળ (અંદરના) ભાગોમાં, મેં પહેલાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે, મત આપવાનું એકમાત્ર અગત્યનું ધોરણ જો કોઈ હોય તો તે છે જ્ઞાતિ. તે મતદાતાઓની જ્ઞાતિનો ન હોય, તો તેને મત નહિ જ મળે. આવી પરિસ્થિતિમાં કોઈ પણ ઉમેદવારને સારું કામ કરવાનો ઉત્સાહ આવતો નથી. એના માટે તો તેની જ્ઞાતિ સાથેના સંબંધો સારા રાખવા એ જ મહત્વનું કામ બની જાય છે અને જ્યારે આપણા મોટાભાગના ઉમેદવારો દેશના અંતરિયાળ ભાગોમાંથી આવેલા હોય છે એટલે આપણને એવા જ રાજકારણીઓનું પોટલું મળ્યું છે જેઓએ આજે ભારત છે તેવું ભારત આપ્યું છે. આ પરિસ્થિતિ કઈ રીતે બદલાય ? શહેર અને ગામડાંનું જોડાણ નોંધપાત્ર રીતે મજબૂત બનાવવાની જરૂર છે. આપણા સૌથી વધુ શિક્ષિત અને આગળનું વિચારતા નાગરિકો શહેરમાં રહેતા હોય છે. આપણી પૂરી વસતીનો જોકે તેઓ એક નાનકડો હિસ્સો માત્ર છે, છતાંય આ શિક્ષિત લોકો નવા ભારતના નિર્માણ માટે ગામડાંના એલચીઓ બની શકે છે.

એક સૂચન એવું પણ છે કે જબરદસ્ત વિદ્યાર્થીવસતીનો ઉપયોગ કરવો. એક ઉદામવાદી પગલું – જેવું કે શહેર અને ગામડાંની કોલેજો વચ્ચે એક્સચેન્જ પ્રોગ્રામો ગોઠવવા – જેમાં દરેક શહેરનો વિદ્યાર્થી કેટલોક સમય ગામડાંમાં ગાળે અને એ રીતે ગામડાંનો વિદ્યાર્થી શહેરમાં ગાળે – આનાથી ઘણી મદદ મળી રહે. આ બધું બહુ જ મોટા પાયે બનવું જોઈએ. શહેરના વિદ્યાર્થીઓ ગામડાંઓમાં સમય ગાળે અને આધુનિક મૂલ્યોને ત્યાં ફેલાવે અને ગામડાંઓની સમસ્યાઓની બહેતર સમજણ લઈને પાછા આવે. આ સિવાય પણ બીજા ઉપાયો અમલમાં મૂકી શકાય. આપણા દેશના પાયાના પ્રશ્નોમાં જો આપણે સુધારો લાવીશું નહિ ત્યાં સુધી પરિસ્થિતિ સાચી દિશામાં સુધરી શકશે નહિ.

એક બળવાખોર પ્રવૃત્તિ થોડી શાંત થશે ત્યાં બીજી શરૂ થશે. ટીવીવાળાઓ ચીસાચીસ કરી મૂકશે અને રાજકારણીઓ તરત ‘કોસીન’ની ગોળી આપશે અને ચેપ તો ફેલાતો જ રહેશે. સાચું કહો તો આપણી હવે પછીની પેઢીને આપણે આવું ભારત સોંપી જવા હરગિજ માંગતા નથી. હવે સમય આવી ગયો છે કે આપણે એન્ટિબાયોટિક્સનો કોર્સ શરૂ કરી દઈએ અને સૌથી મહત્વની વાત, એ કોર્સ પૂરેપૂરો આપી દઈએ.

@snehnusarnamu

મંડીનું અર્થશાસ્ત્ર

“આજે, ખરેખર તો ખેડૂતને પોષણની જરૂર છે.”

બીજા શહેરમાં જવા માટે વિમાન પકડવા હું એરપોર્ટ પર આવ્યો હતો. મને કહેવામાં આવ્યું કે ફ્લાઈટ મોડી પડી ગઈ છે. હું નિરાશ થઈ ગયો પણ થાય શું – બીજો કોઈ રસ્તો ન હતો. વળતર રૂપે એરલાઈન મને એક સેન્ડવીચ આપી. ત્રણ કલાક પછી તેઓએ મને કહ્યું કે ફ્લાઈટ રદ કરવામાં આવી છે. જોકે આ વખતે તેઓએ મને બે સેન્ડવીચ આપી હતી. આમ ફ્લાઈટ ચૂકી જવા અંગે મને પડેલી તકલીફ અંગે મેં તેઓ સાથે દલીલબાજી કરી. હવે હું મારા પહોંચવાના સ્થળે કેવી રીતે પહોંચી શકીશ ? તેઓએ કહ્યું કે અમે ચિંતા રાખનારા લોકો છીએ એટલે તેઓ મને ત્રણ સેન્ડવીચ આપી શકે તેમ હતા. પછી તો ફ્લાઈટ ઊડી જ ન શકી. આવી એરલાઈન સાથે તમારો વર્તાવ શું હોઈ શકે વારુ ? શું તમે તેને ચિંતા રાખનારા લોકો કહી શકો ?

ના જી, હું કોઈ ખાસ એરલાઈન વિષે વાત કરી રહ્યો નથી કે નથી એરપોર્ટ પર પડેલી મારી તકલીફની વાત કરી રહ્યો. હું તો સરકાર ખેડૂતો સાથે જે વર્તાવ કરી રહી છે તે દૃષ્ટાંત રૂપે કહી રહ્યો છું. ઉપરછલ્લી રીતે તેઓ ખેડૂતોને સબસીડી પૂરી પાડે છે, લોન માફ કરી દે છે અને સસ્તા ચોખા આપે છે. ખેર, આમાંના કોઈ પણ પગલાંઓ સાચો વિકાસ અથવા બદલાવ ઊભો કરી શકતાં નથી કે નથી ભારતના કૃષિક્ષેત્રમાં ફેરફાર કરી શકતાં.

અને આપણે વર્ષારાણી ઉપર દોષનો ટોપલો ઢોળી દેવાની તૈયારી કરીએ તે પહેલાં મારે જાણવું છે કે હજી આજે પણ શા માટે આપણે વર્ષા ઉપર આધારિત

ખેતી પર આધાર રાખીને બેઠા છીએ. જો ભારત ખેતીપ્રધાન દેશ છે તો શું આપણે મોટા પાયે કેટલીક માળખાકીય સગવડો ઊભી કરી દેવી જોઈતી ન હતી ? આપણી ૨/૩ ખેતીલાયક જમીન વર્ષા ઉપર આધારિત છે. એનાથી ઊલટું, ચીનની ફક્ત ૧/૩ જમીનમાં ખેતી થતી નથી. વિકસિત દેશો વર્ષા ઉપર ખૂબ જ ઓછો આધાર રાખે છે, કારણ કે આ પ્રકારનો આધાર ઊપજમાં ભારે અફડાતફડી ઊભી કરે તેમ હોય છે અને તે પણ વર્ષોવર્ષ. વરસાદની આ ચંચળતા સિવાય પણ આપણે એટલા નિપુણ પણ નથી. ચીન દરેક એકર જમીન ઉપર આપણા કરતાં બમણો ચોખાનો પાક તૈયાર કરે છે. બીજી તરફ ઑસ્ટ્રેલિયા ભારતની એક એકર જમીન કરતાં તેઓની એક એકર જમીનમાં પાંચ ગણો ચોખાનો પાક ઉતારે છે.

સ્વીકારી લો, કે ભારતના ખેડૂતની કાળજી રાખવામાં આવતી નથી. તે હોસ્પિટલમાં મરણપથારીએ છે, તેને સબસીડીઓ આપીને ફક્ત મત લેવા માટે જીવતો રાખવામાં આવે છે. સસ્તા ચોખા આપવા ટૂંકા ગાળા માટે સારી વાત છે, પરંતુ તેનાથી શું મસમોટો આવડતનો ગાળો પુરાઈ જશે અથવા વરસાદ પર આધાર રાખવાનું બંધ થઈ જશે ? અને જો આ ગાળો ન પૂરાય તો શું ભારત ખરેખર પ્રગતિના પંથે જઈ શકશે ? સબસીડીના બીજા પણ ગેરફાયદાઓ છે. સરકારે મોટા પાયે નાણાં ઉધાર લેવાં પડે છે જેના લીધે વીજળી અને વાહનવ્યવહારની માળખાકીય સગવડો વધારવા વધુ નાણાંની જરૂર પડે છે અને તેનાથી ફુગાવો વધે છે.

હા, આપણે આ જ રીતે જીવવાનું ચાલુ રાખી શકીએ : સતત ભાવ વધારીને; કોઈ અનન્ય માળખાકીય સગવડને થોડાં નાણાં ફાળવીને થોડી ઢીલ કરી શકીએ; અને ગરીબાઈ તેના જોડિયા દીકરાઓ, સાવ ખરાબ આરોગ્યસેવા અને નીચી ભણતરની રેખા સાથે હાજર જ હોય છે. પરંતુ આપણી પાસે હજી એક બીજો વિકલ્પ છે : આ બધું બદલી શકાય તેમ છે. દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના ઘણા દેશો ૨૦ વર્ષો પહેલાં આ જ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં હતા, પરંતુ આ દેશોએ ખમતીઘર આર્થિક નીતિઓ અમલમાં મૂકી હતી અને મોટા લાંબાગાળાના વિકાસકાર્યોની યોજનાઓમાં ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું હતું. (આપણી જેમ સસ્તી મત બેન્કની નીતિઓમાં નહિ) અને તેઓના ગ્રામ્યવિસ્તારની તાસીર બદલી નાખી હતી.

રાજકારણીઓ ઉપર દોષનો ટોપલો ઢોળી દેવો સહેલી વાત છે પણ સાથે સાથે એ પણ સાચું છે કે આપણે જ તેઓને ચૂંટીને મોકલીએ છીએ. અને હકીકત છેકે સબસીડીઓ મત ખેંચી લાવે છે. સસ્તા ચોખાનો નશો માથા પર છવાઈ જાય છે. એ મતદાતાને એવું માનવું પ્રેરે છે કે સરકાર કશુંક તો કરી રહી છે. ઘણા બધા લોકો કદાચ એવું વિચારતા હોય છે, જે કાંઈ મળે તે હડપ કરી લો. સરકાર પણ આમાં કાંઈ કરી શકે તેમ નથી. પરંતુ શું આપણે આ બધું ખમી જઈ શકીશું ? શું

લાંબા ગાળે દેશ માટે આ સારી વાત બની રહેશે ? શું તમે તમારાં બાળકોને એ જ ભારત આપી જવા માંગો છો જે તમને વારસામાં મળ્યું હતું કે પછી તમે તેઓને વધુ સારા, સુધરેલા દેશમાં છોડી જવા માંગો છો ?

ખેતીવાડી ક્ષેત્રે વિકાસ એટલે થોડી નહેરોની યોજનાઓ બનાવવી અને પાક વધુ લેવો તે જ નથી. બીજાં ઘણાં ક્ષેત્રો છે જ્યાં સુધારાની જરૂર છે. હોંગકોંગ અને સીંગાપોરમાં દૂધ અને માખણ છેક ઓસ્ટ્રેલિયાથી આયાત કરવામાં આવે છે. જો ભારતીય સોફ્ટવેર કંપની વિદેશમાં તેની સેવાઓ આપી શકે તો પછી ભારતીય ખેડૂતને આવા નફાકારક બજારને છોડી દેવાનું કહેવું તે પાછળ મને તો કોઈ કારણ દેખાતું નથી.

જોકે એવા ઘણા લોકો હશે જેઓ દલીલ કરશે કે દૂધને આપણે આપણા દેશમાં રાખવાની જરૂર છે. આ દલીલનાં બે પાસાં છે. એક, જો ખેડૂત વધુ નાણાં કમાશે તો તે પોતાનાં નાણાં ઢોરઢાંખરમાં અથવા પોતાના ખેતરમાં સુધારાવધારા કરવામાં વાપરશે. આમ ઉત્પાદન સ્તર વધારવામાં મદદરૂપ થઈ ભારત અને વિદેશ બંનેની માંગ પૂરી કરવાનો પ્રયત્ન કરશે. બીજી વાત, આપણે આપણા કોર્પોરેટ ક્ષેત્રને તેઓનું ઉત્પાદન ફક્ત ભારતમાં વેચવા માટે દબાણ કરતા નથી (જે સારી અને સાચી વાત છે). તો પછી આપણે ખેડૂત પર કેવી રીતે દબાણ લાવી શકીએ ? આવકના એક સ્રોતને કાપી નાખવું અને પછી સસ્તા યોજા આપવા – એ શું આપણા ગ્રામ્ય નાગરિકની ચિંતા રાખી કહેવાય ?

સરકાર અને સરકાર જેવી સંસ્થાઓ ખાદ્યસલામતીના બહાના હેઠળ ડેરી અને ફાર્મ ઉત્પાદનો ઉપર સખત પહેરો રાખી રહ્યાં છે. જોકે વધારે પડતા સરકારના ઈન્વોલ્વમેન્ટના લીધે વર્લ્ડ-ક્લાસ ઉત્પાદન થઈ શક્યું નથી. નબળી આવડતના લીધે જો તમે અનાજ ઉગાડી ન શકો એ અનાજનો નાશ કર્યા બરાબર છે. સરકાર અનાજ બચાવી રહી નથી, તેનો નાશ કરી રહી છે. એવી તો ઘણી કંપનીઓ છે જે દુનિયાભરમાં કામ કરી રહી છે. જોકે તે બધા ખાનગી સાહસો છે. તેઓએ દુનિયાભરમાંથી કરોડોનો લાભ લઈ લીધો છે. આશા રાખીએ કે આપણા નેતાઓ પણ આવી વર્લ્ડ-ક્લાસ વ્યવસ્થાઓનો લાભ આપે.

કૃષિક્ષેત્ર ભારતનું વૈશ્વિક સ્તરે હરીફાઈ કરી શકે તેવી તાકાત બની શકે જો આપણે તે અંગે ગંભીરતાથી વિચાર કરીએ તો. ભારતનો ખેડૂત આપણું પેટ ભરે છે. આપણે એ પેટ ભરનારનું પેટ ભરવું જોઈએ અને તેને ખાતરી આપવી જોઈએ કે તે હંમેશાં અહીં જ અમારી આજુબાજુ અને પેઢી દર પેઢી સુધી અહીં જ રહેશે.

સર્વસંમતિ ક્યાંથી લાવશો ?

“ક્લાસમાં બૉમ્બ ફોડવો એ કામચલાઉ ઉપાય છે; આપણે આપણું ‘હોમવર્ક’ કરવાની જરૂર છે.”

રીટેઈલ સેક્ટર (છૂટક વેપાર ક્ષેત્ર)માં FDI (ફોરેન ડાયરેક્ટ ઇન્વેસ્ટમેન્ટ) સીધા વિદેશી રોકાણને રજા આપવાની ચર્ચા ચાલી રહી છે ત્યારે મને શાળામાં હતો ત્યારની ઘટના યાદ આવે છે. એક વખત આઠમા ધોરણના વર્ગમાં એક કડક શિક્ષિકાએ અમને ખૂબ જ અઘરું હોમવર્ક આપ્યું હતું. લેસન લઈને આપવાના દિવસે મોટાભાગના વિદ્યાર્થીઓ લેસન કરીને લાવ્યા ન હતા. ખેર, શિક્ષિકાના ક્લાસમાં આવવાના સમય પહેલાં એક જણને મગજમાં ચમકારો થયો. તેણે દિવાળીના દિવસે ફોડવામાં આવતા બૉમ્બને લાંબા ફ્યુઝ સાથે શિક્ષિકાના ખાલી ટેબલ નીચે મૂકી દીધો. શિક્ષિકા આવ્યાં અને થોડી જ મિનિટોમાં કાન ફાડી નાખે તેવા અવાજથી આખો ક્લાસ ધૂજા ઊઠ્યો.

આઘાત પામેલાં શિક્ષિકા ક્લાસ બહાર દોડી ગયાં અને પ્રિન્સિપાલને લઈને પાછાં આવ્યાં. એ આખા પિરિયડ દરમિયાન બંનેએ જાણવાનો સખત પ્રયત્ન કર્યો કે કોણે બૉમ્બ મૂકીને ફોડ્યો હતો, અને અમને અમારી તોફાની વર્તણૂક ઉપર ભાષણો આપ્યાં. ગુનેગારો ક્યારેય પકડાયા નહિ. એક ક્લાકમાં પિરિયડ પૂરો થયો અમે સૌએ નિરાંતનો શ્વાસ લીધો, કારણ કે કોઈએ હોમવર્ક વિષે પૂછ્યું જ ન હતું.

આ બરાબર પેલા ઘડાકા જેવું છે જે સરકારના એફડીઆઈ દાખલ કરવાના પ્રસ્તાવ ઉપર બિનજરૂરી ઊંટાપોહ બરાબર છે – એને સૌથી વધુ તો અર્થ વગરનો ખોટો નિર્દેશ ગણી શકાય અને સાચેસાચ દેશની કુસેવા ખરાબમાં ખરાબ રીતે કરી કહેવાય. તર્ક કહે છે કે આપણે એફડીઆઈ તરફ મોં ફેરવીને ઊભા રહી શકીએ

તેમ નથી. ભારતની આટલી મોટી વસતીની જરૂરિયાતોને આંતરિક રીતે ઊભી કરેલી મૂડીથી સંતોષી શકાય તેમ નથી. આપણે એફડીઆઈ માટે ઘણાં ક્ષેત્રો ખુલ્લાં મૂકી દીધાં છે. આ બધાં જ ક્ષેત્રોમાં સેવાઓ આપવામાં ઘણો સુધારો થયો છે, જ્યારે ઘરઆંગણાના ઉદ્યોગો જીવંત રહ્યા છે. હા, એફડીઆઈના રોકાણકાર સારું વળતર લઈ ગયા છે પણ કામ કર્યા વગર નહિ. રોકાણકાર કામ પણ કરે છે અને જોખમ પણ ઉઠાવે છે.

વિદેશી બેન્કો આપણા દેશમાં કાર્યરત થઈ ત્યાર પછી પણ આપણી બેન્કોએ પણ સારો દેખાવ કર્યો જ છે. ટેલીકોમ, ઈન્સયોરન્સ, સોફ્ટવેર – એવા અગણિત દાખલાઓ છે જ્યાં એફડીઆઈએ ભારતમાં સારો દેખાવ કર્યો હોય. જ્યાં તેઓએ સારું કામ ન કર્યું હોય ત્યાં સામાન્ય રીતે કારણ એ હોય છે કે આપણે એવાં ધારાધોરણો બનાવ્યાં હોય છે જેના થકી એ સેક્ટર કોઈ ધંધો કરી શકવાને શક્તિમાન જ ન રહે.

રીટેઈલમાં એફડીઆઈ, બહુ જ લાગણીશીલ પ્રશ્ન છે, પરંતુ ઘરઆંગણાના નાના પાયાના છૂટક વેપારને તે મારી નાખશે તે વજૂદ વગરની વાત છે. ભારતનાં મોટાં ઉદ્યોગગૃહો ક્યારનાંય છૂટક વેપારના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશી ચૂક્યાં છે, છતાંય આપણી જ પડોશના કરિયાણાની દુકાનો ધરાવતા લોકો અને શેરીના ફેરિયાઓ હજીય સારું કમાઈ લેતા હોય છે. ભારતનાં નવાં સુપરબજારોએ ખરીદી કરવાનો એક અત્યુત્ક્રાંત નવો જ અનુભવ પૂરો પાડ્યો છે. તેઓએ રોજગારી ઊભી કરી છે અને તેઓના કર્મચારીઓને કરિયાણાના વેપારીઓ કરતાં સારી સવલતો આપે છે. અરે તેઓ પાસે તો નોકરિયાત માટેની કોઈ વેલફેર યોજના હોતી જ નથી. ઘ ફિલીપાઈન્સ, થાઈલેન્ડ, મલેશિયા અને ચીને વિદેશના રીટેલ સ્ટોરોને પોતાના દેશમાં કામ કરવાની સગવડો આપી છે અને તેની ત્યાંના કોઈ ઉદ્યોગ ઉપર માઠી અસર પડી નથી.

ખેર, રીટેઈલમાં એફડીઆઈ, ખરેખર એક અનન્ય બાબત છે જે માટે કોઈ પણ વ્યક્તિ યુપીએ સરકાર સાથે સંમત થઈ શકે છે. પરંતુ એટલું કહ્યા વગર રહી નથી શકતો કે ભલે તે માટેના હેતુઓ સારા હોય પણ યુપીએ સરકારે જે રીતે તેને હાથ પર લીધું તે એક દુર્ઘટના સમાન છે.

સમગ્ર ‘એફડીઆઈ-ઈન-રીટેલ’ની વાત ક્લાસરૂમમાં બોમ્બ મૂકવા સમાન હોય, એક ચાલાક રાજકીય રમત જેથી બીજી વિવાદાસ્પદ બાબતો પરથી લોકોનું ધ્યાન બીજે જાય તો કહેવાનું કે તે વાતનું સૂરસૂરિયું થઈ ગયું હતું. જો તેને વિચાર્યા વગર જ નક્કી કરી દેવામાં આવ્યું હોય તો તે તો તેનાથી પણ ખરાબ કહેવાય. અહીં કોંગ્રેસ એ વાતે ખુલ્લી પડી ગઈ હતી કે તે સર્વસંમતિ સાધી શકી ન હતી અને સાધવા માગતી પણ ન હતી – કોઈ પણ વાતમાં. વિરોધ પક્ષો કે તેમના જ

સાથીઓને ભૂલી જાવ, કોંગ્રેસના સભ્યોને જે રીતે આખી પોલીસ તેઓના પર લાદી દેવામાં આવી હતી તે જરાય ગમ્યું ન હતું. ‘કુટુંબ-બ્રાન્ડ’ની સત્તા અસંતોષને શેતરંજી નીચે દબાવી દઈ શકે છે. તોય કેટલાંક નાનાં નાનાં જીવડાં બહાર આવી જાય છે. આમ જોઈએ તો કેટલાંક ખરેખર શક્તિશાળી નેતાઓને કોંગ્રેસમાં રહેવાનું ગૂંગળામણ ભરેલી સ્થિતિ જેવું લાગે છે, કારણ કે તેઓની સદંતર ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે અને તેનું એક જ કારણ હોય છે - તેઓ ‘કુટુંબ’ની નજીકના માણસો હોતા નથી. આ જે આંતરિક ડખો છે તે કોંગ્રેસ માટે વિરોધપક્ષ કરતાં પણ મોટો ખતરો છે.

એફડીઆઈને રીટેઈલમાં પ્રવેશ આપવાની વાતે ભાજપમાં વારેવારે સપાટી પર આવતી સમસ્યાને સાવ ખુલ્લી કરી દીધી હતી - આ સમસ્યા એટલે તેઓના નેતાઓનાં બેજવાબદાર નિવેદનોને કાબૂમાં રાખવાની અશક્તિ. આ બધામાં એક ભાજપા નેતાએ તો એમ નિવેદન કર્યું હતું કે તેઓ વોલમાર્ટના સ્ટોરોને સળગાવી મૂકવાની ઈચ્છા રાખે છે. મેડમ, ખૂબ સારી વાત કહેવાય. આપણા લાખો ‘સોફ્ટવેર પ્રોગ્રામ’ સાચવનારાઓ અમેરિકામાં કામ કરે છે. આપણા કોલ સેન્ટરોએ ઘણા અમેરિકન યુવાનોને બેકાર કરી દીધા છે. શું તેઓ આપણને સળગાવી મૂકશે વારુ ? ભાજપા પાસે અચ્છામાં અચ્છા વક્તાઓ છે પણ સંયમનો અભાવ છે.

@snehnusarnamu

રીટેઈલમાં એફડીઆઈના પ્રવેશના મુદ્દે જેને જે બોલવું હોય તે બોલવાની છૂટ છે. છતાંય જો અને જ્યારે કંઈક સમજણ આવે અને સરકાર ખૂબ નમ્રતા સાથે સંસદમાં બધાને તે વાતમાં સામેલ કરે અને એક સામાન્ય પોલિસી ઉપર એફડીઆઈ માટે સર્વસંમતિ સાધવાનો પ્રયત્ન કરે - અરે ફક્ત રીટેઈલ માટે જ નહિ પણ દરેક ઉદ્યોગોનાં દરેક ક્ષેત્રો માટે તો એક સારું વાતાવરણ પેદા થાય.

પેલા સ્કૂલના બનાવ પર પાછા ફરીએ. બીજે દિવસે શિક્ષિકા ક્લાસમાં આવ્યાં અને બધા પાસે ‘હોમવર્ક’ માંગ્યું. જેઓ ‘હોમવર્ક’ કરીને નહોતા આવ્યા તેઓને આકરી સજા કરવામાં આવી - કારણ ? આગલા દિવસે ‘દિવાળી બોમ્બ’ ફોડવામાં આવ્યો હતો. ધ્યાન બીજે દોરવાની રીત કામ લાગે છે પણ થોડા સમય માટે. અંતે તો ‘હોમવર્ક’ કરવું જ પડે છે.

ઊંચાઈની બીમારી

“કિંગફિશરે જ્યારે તેની પાંખો ગુમાવી દીધી ત્યારે કેમ કોઈનું ધ્યાન ગયું નહિ ?”

દિલ્હી-બેંગ્લોર કિંગફિશર ફ્લાઈટમાં હું મુસાફરી કરી રહ્યો હતો. હું જ્યારે ટાઈપ કરી રહ્યો હતો ત્યારે એક સુંદર લલના સફેદ દૂધ જેવી પ્લેટમાં ટોમેટો સેન્ડવીચ આપી ગઈ અને એક સ્મિત વેરતી ગઈ. એ સ્મિતથી સહેજ પણ જાણી શકાય તેવું ન હતું કે તે જે એરલાઈનમાં સેવા આપી રહી હતી તે મુશ્કેલીમાં હતી. ખેર, આખી વાતનું સત્ય એ હતું કે મિડિયા તેઓ પર નકારાત્મક માછલાં ઘોઈ રહ્યું હતું – જેમ કે કિંગફિશરે જબરદસ્ત ખોટ ખાધી છે અને તેના લેણદારોને તેણે કેટલાક હજારો કરોડો રૂપિયામાં નવડાવી દીધા છે.

માથું ફેરવી નાખે તેવા આ આંકડાઓ છે. એ વાત તો નક્કી હતી કે આટલું બધું દેવું અને નુકસાન કાંઈ રાતોરાત તો ભેગું ન થઈ જાય. કિંગફિશર કઈ રીતે આ તબક્કે પહોંચી ગયું કે તેનાં કેટલાંય જેટવિમાનોને ઊડવાની રજા આપવામાં ન આવી – તેને કેટરર્સે સેન્ડવીચ સપ્લાય કરવાની ના કહી દીધી અને એરપોર્ટ સત્તાવાળાઓ તેઓના પ્લેનને ઊડવાની ત્યારે રજા આપતા હતા જ્યારે તેઓ રોકડેથી નાણાં ચૂકવી દેતા હતા. આ પરિસ્થિતિમાં જે લોકો સંડોવાયેલા હતા – નાણાં ધીરનારાઓ, ડિરેક્ટરો, ફેરિયાઓ અને બીજાઓએ ક્યારેય ચિંતા વ્યક્ત કરી હતી ખરી ? તે કઈ રીતે અત્યાર સુધી ચાલુ રહી હતી ? જગતભરના આર્થિક બાબતોના વિશ્લેષણકારો એ વાત સાથે સંમત થશે કે એરલાઈન સેક્ટર નાણાં કમાવા માટેનું ખરાબમાં ખરાબ સેક્ટર છે અને તેમાંથી સૌથી ઓછું વળતર મળે છે. આ ઘંધામાં જરૂરી હોય છે રોકાણ માટે મોટી મૂડી, ત્યાં હરીફાઈ તીવ્ર હોય છે અને ઘરાકો ભાવતાલ માટે ખૂબ જ જાગ્રત હોય છે. આ બધાં કારણો ભારતીય

એરલાઈન સેક્ટરને વધુ અસર કરે છે, કારણ કે અહીં વ્યાજના દરો ઊંચા હોય છે, ઘરાકો ભાવતાલ કરવામાં જબરા હોય છે અને સરકારના નીતિનિયમો અને કરવેરા મારી નાખે તેવા હોય છે. આ બધું છતાંય ઘણા સાહસિકો છે જેઓને પોતાની એરલાઈન ઊભી કરવી ગમે છે. શા માટે ? નવાઈ લાગે તેવી વાત છે.

ખેર, હકીક્ત જોઈએ, બહુ ઓછા ધંધાઓ એટલા સેક્સી નથી હોતા જેટલો એરલાઈનના માલિક હોવાનો ધંધો હોય છે. ખાતર ઉત્પાદક તરીકે તમે સેંકડો કરોડ બનાવી લઈ શકો છો – એ જ રીતે પેકિંગ સાધનોના પ્લાન્ટ કે વસ્ત્રોની નિકાસ કરીને તમે એટલા જ રૂપિયા બનાવી લઈ શકો છો. છતાંય ગમે તે એક તબક્કે આ બધા ધંધાઓ કંટાળો ઉપજાવે તેવા હોય છે. કોઈ દૂરદરાજના શહેરમાં તમારી પાસે 30 એકર જમીનમાં નાણાંની ટંકશાળ પાડતો ઔદ્યોગિક પ્લાન્ટ હોય તેની કોને ખબર હોય છે ? બીજી તરફ, જો તમારી પાસે ડઝનેક પ્લેન હોય – જે અલબત્ત ઉધાર લીધેલા પૈસે ઊડતાં હોય – છતાંય તમે નગરના નવીન નાગરિક બની જાવ છો. દેખાવડા પાઈલટો, ખૂબસૂરત એરહોસ્ટેસો, ફ્લાઈટના ચોક્કસ સમયો, મજા પડી જાય તેવા ‘ટેઈક ઓફ’ અને 30,000 ફીટ ઉપરનું આકાશમાં ઉડ્યન, બધું જ સેક્સી બનાવી દે છે. બોલીવુડ જેવી જ રોનક છવાઈ જાય છે.

આ એક પ્રકારની ‘સેક્સીનેસ’ના લીધે દરેકને તે ધંધામાં હિસ્સેદાર થવાની ઈચ્છા થાય છે. જાહેર ક્ષેત્રની બેઠકો કોઈપણ એરલાઈનને હજારો કરોડ રૂપિયા વ્યાજે આપવા તૈયાર થઈ જાય છે, કારણ ફક્ત એટલું કે અહીં તેઓને એકાદબે ટકા વધુ વ્યાજ મળે છે – આરબીઆઈના બોન્ડ કરતાં. નેતાઓની વાત જવા દો પણ એક તબક્કે તો આપણા મહાન ભૂલકણા વડાપ્રધાને કિંગફિશરને મદદ કરવી જોઈએ તેવી ટિપ્પણી પણ કરી હતી; અને સરકારી બાબુઓને તો એરલાઈનના ધંધામાં સામેલ થવાની એક પ્રકારની મજા આવતી હોય છે. હકીક્તે આ જ એક મુખ્ય કારણ છે કે નાણાંનો ધુમાડો કરતી ‘એર ઈન્ડિયા’ હજી જીવંત છે.

એરલાઈન ઈન્ડસ્ટ્રીને ‘ગ્લેમર ઈન્ડસ્ટ્રી’ તરીકે જોવામાં આવે છે; જ્યારે હકીક્તે તે તેના સિવાય બીજું કંઈ પણ છે. એ આખો વ્યવસાય કંટાળાજનક, ભયંકર, ખર્ચા ઘટાડવાની સતત માંગ કરતો, સમયપત્ર જાળવી રાખવાની માંગવાળો અને પ્લેનને વ્યસ્ત રાખતો વ્યવસાય છે. તે બીજી કોઈ પણ ટ્રાન્સપોર્ટ કંપની કે કુરીયર કંપનીથી અલગ નથી. દુનિયાની જે નફો કરતી એરલાઈનો છે તે ખર્ચ ઉપર સતત કાપ મૂક્તી કંપનીઓ છે. કેટલાક લોકોએ તો તેઓના પ્લેનના રંગ ઉખેડી નાંખ્યા છે જેથી તેનું વધારાનું વ્યાજ ઓછું થાય. કેટલાકે વળી પગ રાખવાની જગ્યાઓમાં કેટલાક ઈંચ ઓછા કરીને વધુ બેઠકો ગોઠવી શકાય તેવી રીત અપનાવી છે.

જે સૌથી ઓછો ખર્ચ રાખે છે તેઓ સૌથી સસ્તા ભાવે ટિકિટો આપી શકે જેના લીધે તેઓના વિમાનમાં સૌથી વધુ બેઠકો ભરાયેલી હોય છે. ભારતમાં

‘ઈન્ડીગો’ આ પ્રમાણે કરે છે અને હજી નફો કરતી એરલાઈન છે. જોકે કરવેરાનું માળખું તો ભય પમાડે તેવું જ છે. (જેની ફેરવિચારણાની તાતી જરૂર છે.) કેટલીક લક્ઝરી એરલાઈનો હયાત છે પરંતુ તેઓ ખૂબ જ ધનવાનોને સેવાઓ આપે છે. વળી તેઓ એવાં શહેરો વચ્ચે ઊડે છે જે વૈશ્વિક વ્યાપારનાં કેન્દ્રો છે : દા.ત. એસઆઈએ – સીંગાપોરમાં, કેથે પેસેફિક હોંગકોંગમાં, અમીરાત દુબઈમાં આ બધી એરલાઈનો અત્યંત નિપુણ ઇકોનોમી ક્લાસ ધરાવે છે.

કિંગ્ડીશરનું ધંધાનું મોડેલ શરૂઆતથી જ ખામીઓવાળું હતું. જ્યાં કિંમતની ભારે રકમક કરનારા હોય ત્યાં દેખાવડી અને વૈભવશાળી વાતો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું એ કામ લાગે તેવી વાત નથી અને આર્થિક દૃષ્ટિએ તે ક્યારેય કામ લાગી ન હતી. બેન્કો વર્ષો પહેલાં આ જાણી ગઈ શકી હોત અને તેઓએ બ્રેક લગાવી દીધી હોત તો કદાચ સારો ઉપાય શોધી કાઢી શકાયો હોત. ખેર, ડિપોઝિટરોના થોડા હજાર કરોડો રૂપિયાની કોને ચિંતા હોય જ્યારે વિમાનમાં ઊડવાની મજા જ કંઈ ઓર હોય છે ?

કિંગ્ડીશરના મેનેજમેન્ટનો દાવો છે કે સરકારના કરમાળખાને લીધે જ તેઓનું પતન થયું હતું - આ વાત અમુક અંશે જ સત્ય છે. હા, એરલાઈનો માટેના કરમાળખામાં સુધારાની જરૂર છે પણ સાથેસાથે એ પણ સાચું છે કે બધી જ એરલાઈનોને એ જ પ્રમાણેના કરવેરા ભરવાના હોય છે. કિંગ્ડીશરના પાયાના ‘બીઝનેસ મોડેલ’માં જ સમસ્યા હતી અને જેટલા લોકો તેમાં સંડોવાયેલા છે તેઓએ સહન કરવાનું છે.

સંડોવાયેલી પાર્ટીઓ અને સરકાર ગમે તે કહે છતાંય કિંગ્ડીશરને ઠેકાણો પાડવી મુશ્કેલ છે. દેવાનું સ્તર અને ચાલુ ખોટ એટલી ઊંચી છે કે ફરી બેઠા થવું બહુ મુશ્કેલ છે. કોઈકે તો આ દર્દને વેઠવું પડશે - તેમાં મહદ્અંશે બેન્કોને જ વેઠવાનું આવશે, કારણ કે આટલાં બધાં નાણાં ધીરવાની મૂખામી તેઓએ જ કરી હતી - અને હજુય કદાચ બીજા નાણાં ધીરે. આખી વાતનું ખરાબ પાસું એ છે કે આમાંની કેટલીક બેન્કો જાહેર ક્ષેત્રની બેન્કો છે એટલે આડકતરી રીતે આપણે પ્રજાએ જ આ દર્દને વેઠવાનું આવશે. કેટલાક થોડા લોકોની ધંધાકીય ભૂલનો ભોગ પ્રજા બનશે.

મારી સેન્ડવીચ પછી એરહોસ્ટેસ ‘ડેઝર્ટ’ લઈને આવી અને હું તેણીને પૂછ્યા વગર રહી ન શક્યો કે શું તેણી આ એરલાઈનની સમસ્યાઓ વિશે જાણે છે ખરી ? તેણીએ કહ્યું કે તે ઝાઝું કશું જાણતી નથી પરંતુ તેણીનો પગાર મોડો થતો ગયો છે અને કેટલાક લોકો આ એરલાઈનના ભાવિ અંગે તેણીને ચિંતા ઊપજે તેવી વાતો કરી રહ્યા છે. જ્યારે મેં તેણીને પૂછ્યું કે તેણીને શું લાગે છે કે હવે શું થશે ? તો તેણીએ કહ્યું : ‘આ તો ઘોંઘાટ જેવું છે. તમારા કમરપટ્ટાને સખત બાંધીને ટટ્ટાર

બેસી રહો અને બધું પસાર થઈ જશે.’ ખેર, આપણે સૌ એવી આશા રાખીએ.

@snehnusarnamu

એક નાગરિકના જીવનનું મૂલ્ય શું મૂકશો ?

“એક કંપનીના નફા કરતાં એક સામાન્ય નાગરિકનું જીવન વધુ મૂલ્યવાન હોય છે, હોવું જોઈએ કે નહીં ?”

કલ્પના કરો – તમે તમારા બાળકને ‘ગુડ નાઈટ’ કહીને મીઠું ચુંબન આપી સુવડાવી દો છો. તમે પણ તમારા રૂમમાં જઈને સૂઈ જાવ છો. રાત્રિ દરમિયાન ઝેરી ગેસ તમારા બાળકના રૂમમાં ફેલાઈ જાય છે અને તે ગૂંગળાઈ જાય છે. એ ગેસ તમારા રૂમમાં પણ દાખલ થાય છે અને તમને મૃત્યુની ગોદમાં સુવડાવી દે છે. માફ કરજો કે મેં આવું બિહામણું દૃશ્ય ઊભું કર્યું. અને હું આશા રાખું છું અને પ્રાર્થના પણ કરું છું કે આવું તમારા જીવનમાં ક્યારેય ન બને. જોકે ૧૯૮૪માં ભોપાલમાં હજારો કુટુંબો સાથે બરાબર આવું બન્યું હતું.

એ સમયે ઘણાં પરિબળો કામ કરી ગયાં હતાં – અને તેને નિવારી શકાયો પણ હોત – એ ગમખ્વાર બનાવને. પહેલું તો ઝેરી દવાઓ બનાવવાની ફેક્ટરી શહેરની ખૂબ નજીક હતી, મશીનરીઓની સાવ ખરાબ સાચવણી હતી, મેનેજમેન્ટની સલામતી પગલાંઓ માટેની બેદરકારી હતી, આ પ્લાન્ટની સલામતી માટે અગાઉથી ચેતવણી આપવામાં આવી હતી, કામદારોની સમસ્યા પણ હતી – બનાવ બની ગયા પછી આ બધાં કારણો બહાર આવ્યાં હતાં. આ બનાવમાં કસૂરવાર બે લોકો હતા – એક તો કંપની – યુનિયન કાર્બાઈડ જે આ પ્લાન્ટના માલિક હતા અને બીજા જુદા જુદા સરકારી અધિકારીઓ જેઓએ વિવિધ પરવાનગીઓ આપી હતી.

એથી પણ વધુ હચમચાવી મૂકે તેવી વાત એ હતી કે બનાવ બની ગયા પછી સરકારે જે રીતે આ આખા બનાવને હાથ પર લીધો હતો. હેવાલ એવા

છે કે સરકારે હાથે કરીને વોરન એન્ડરસન (યુનિયન કાર્બાઈડ ઇન્ડિયા લિમિટેડના સીઈઓ)ને દેશ છોડી જવામાં મદદ કરી હતી. સાત બીજા આરોપીઓને ૨૫ વર્ષો બાદ સજા થઈ હતી અને તે પણ વધુમાં વધુ બે વર્ષની અને ૨૫૦૦૦ રૂપિયાના બોન્ડ ભરીને તેઓ જામીન પર છૂટી ગયા હતા.

આ વાતની સરખામણી ૨૦૧૦ની સાલમાં ‘ગલ્ફ ઓફ મેક્સિકો’ જે અમેરિકાના કાંઠાથી ૬૫ કિ.મી. દૂર આવેલું છે ત્યાં તેલ ઢોળાયું હતું તેની સાથે કરો. બીપી નામની વિશ્વની જાણીતી તેલ ખોળી કાઢવાની કંપનીના ‘ડીપ વોટર હોરીઝોન’ની કાંઠાની ડ્રીલીંગ રીગમાં ઘડાકો થતા એપ્રિલ મહિનામાં ત્યાં મોટા પાયે તેલ ઢોળાયું હતું. આ રીગ બીપીએ લીઝ પર આપી હતી. આ ઘડાકામાં ૧૧ લોકો માર્યા ગયા હતા અને ૧૭ લોકોને નાની મોટી ઈજાઓ પહોંચી હતી. આ તેલ ઢોળાવાના લીધે દરિયાઈ જીવોને હાનિ પહોંચી હતી અને પર્યાવરણને નુકસાન થયું હતું.

બીપી કંપનીને કાયદાની પકડમાં લેવા માટે અમેરિકન સરકારે બધું જ બનતું કર્યું હતું. સેંકડો કેસો બીપી સામે દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા. ‘બેદરકારી’ અને ‘મન ફાવે તેમ કરવાની વૃત્તિ’ જેવા શબ્દપ્રયોગો વાપરી બરાક ઓબામાએ જાતે કેટલાંક ગુસ્સાભર્યા નિવેદનો કર્યા હતાં જેથી બીપીને સાણસામાં લઈ શકાય. આવી કંપનીને પાઠ ભણાવવાનો સર એટલો મોટો હતો કે એ તેલ ઢોળાયા પછી કંપનીના શેરનો ભાવ કડ્ડભૂસ કરતાં તૂટી ગયો હતો. બીપીએ પણ ૨૦ બીલીયન ડોલરનું ટ્રસ્ટ ઊભું કર્યું હતું જેથી ‘ક્લેઈમ’ કરનારાઓને વળતર ચૂકવી શકાય અને જે કોઈને કોઈ પણ પ્રકારે નુકસાન થયું હોય તેવાઓને તેઓએ ૮ બીલીયન ડોલર નુકસાન પેટે ચૂકવી દીધા હતા. (બીજી તરફ ભોપાલ ગેસ કાંડના આરોપીઓ તો સાવ નજીવી જમાનત ઉપર છૂટી ગયા હતા.) બીજી તરફ બીપીએ – પોતાના ‘ડિવિડન્ડ’ ઉપર કાપ મૂક્યો હતો અને જે કાંઈ ‘લીકેજ’ થયું હતું તેને દુરસ્ત કરવા પાછળ લાખો ડોલરનો ખર્ચ કર્યો હતો.

આ રીતે જ તમે મોટાં ઉદ્યોગગૃહોને પાઠ ભણાવી શકો છો. સલામતી સાથે કામ કરવાનું તમે એટલું મોંઘું બનાવી દો જેથી તેઓ ‘શોર્ટકટ’નો વિચાર જ ન કરે, જોકે એ કમનસીબી કહેવાય કે એક જ બનાવ કોઈ પણ વૈશ્વિક સ્તરે કામ કરતી કોર્પોરેટ કંપનીને ભૂસી દઈ શકે છે. પણ તેમાં કોઈ બીજી પસંદગી જ નથી. એક મોટા માથાને સજા કરવામાં આવે, તેનાથી હજારો બીજી કંપનીઓ તેઓની વિચારશૈલી બદલી નાખે છે. હું શરત સાથે કહી શકું તેમ છું કે બીપીના બનાવ પછી દરેક ઓઈલ કંપનીએ કાળજીપૂર્વક પોતાની સલામતી વ્યવસ્થા નવેસરથી ગોઠવી દીધી હશે. દરિયાઈ જીવનને અને સંબંધિત ઉદ્યોગોને રક્ષણ આપવાની વાત આવે ત્યારે આમ તો અમેરિકન સરકાર બીઝનેસમેનોને મદદરૂપ થાય તેવી

છે પણ તે સમયે વ્હાઈટ હાઉસના પ્રવક્તા તરત બોલી ઊઠે છે - ‘બીપીની ડોકને મરડી નાખજો.’

ઘરઆંગણની વાત તરફ વળીએ, તો અહીં તો સાવ અલગ જ વાર્તા છે. પંજાબનાં ઘણાં ગામડાંઓમાં બાળકોને માનસિક (ન્યુરોલોજિકલ) સમસ્યાઓ અને વિકૃતિઓ ઊભી થઈ હતી. કારણ ? નજીકના પ્લાન્ટોના પાણીમાં વહેતું યુરેનિયમ. અને ભોપાલ, બધી જ ઔદ્યોગિક હોનારતોની માતા, એક જીવતો જાગતો દાખલો છે કે આપણી સરકાર ભારતના નાગરિકોના જીવનની કેટલી મામૂલી કિંમત આંકે છે.

એ વાતમાં સહેજે શંકા ન રાખતા કે ભોપાલ હોનારતમાં યુનિયન કાર્બાઈડ જેટલી જ સરકાર કસરવાર છે. દરેક પ્લાન્ટની મંજૂરી, સલામતીના નિયમો અને જાતતપાસ - એમ દરેકમાં સરકારના સત્તાવાળાઓ સંડોવાયેલા હોય છે, ખીસાંઓ ભરવામાં આવ્યા હોય છે, સંબંધો બાંધવામાં આવ્યાં હોય છે અને ભારતીય વ્યાપારીઓને શીખવાડવું પડતું હોતું નથી કે કઈ રીતે સરકારી બાબુઓને સંભાળવા. આમ જોઈએ તો ભારતમાં ઘંધાની આવડત એટલે સત્તાવાળાઓને કઈ રીતે સંભાળી લેવા. અહીં તમારી આગવી સૂઝ કે વધુ સારા ઉત્પાદનો કામ લાગતાં નથી. ધનવાનો અને સરકારી નોકરો વચ્ચેની સાંકળ ખૂબ જ મજબૂત હોય છે અને મને કહેવા દો કે આ બંનેમાંથી કોઈ એક, બીજાના દીવાનખંડમાં સાંજે અચૂક હાજર હોય છે. @snehnusarnamu

મને સવાલ થાય છે કે શા માટે આટલા બધા રાજકારણીઓ, ઉદ્યોગપતિઓ સાથે સામાજિક સંબંધો બાંધે છે ? તેઓ ડીનરનું આયોજન કરી મળે છે અને તેઓના બાળકોના આગળના અભ્યાસ અને તેઓની પત્નીઓની ખરીદી માટેના પ્લાન બનાવે છે. પછી પાર્ટીઓમાં તેઓ સોદો પાકો કરીને હાથ મીલાવે છે. બધું જ તે સમયે તો તકલીફ વગરનું લાગે છે. મિત્રો બનાવવામાં કશું ખોટું હોતું નથી. જોકે, તકલીફ તો ત્યારે શરૂ થાય છે જ્યારે હોનારત ત્રાટકે છે અને આ હોનારત સમયે રાજકારણી અને સરકારી બાબુ સૌથી પહેલી મદદ હોનારતના લીધે દુઃખી થયેલા લોકોને નહિ પણ ઉદ્યોગપતિને કરે છે. મને ગળા સુધીની ખાતરી છે કે એન્ડરસન યોગ્ય વ્યક્તિઓને જાણતો હતો અને તેણે તેના સંબંધોનો ઉપયોગ દેશમાંથી ભાગી છૂટવા માટે કર્યો હતો. ગેસથી ગૂંગળાઈ ગયેલા નાના બાળકને કોઈ રાજકીય સંબંધો ક્યાંથી હોય વારુ ? કે નહોતી તેને કોઈ સરકારી પ્રતિનિધિ સાથે ઓળખાણ જે ટેબલ પર મુઠ્ઠી પછાડી તેને ન્યાય અપાવી શકે, કારણ કે બહુ જ સરળ ભાષામાં કહીએ તો ભારતના લોકો માછલી કરતાં પણ સસ્તા છે.

છતાંય હજી બધી આશા મરી પરવારી નથી. હજીય આપણે આપણા પાઠો બરાબર શીખી જઈ શકીએ તેમ છીએ અને એકાદબે વાતો સરખી કરી શકીએ તેમ છીએ. પહેલી વાત - કોર્પોરેટ હોનારતો માટેના આપણા કાયદાઓમાં

સુધારાની જરૂર છે. જે કોઈ કોર્પોરેટ ભૂલ કરે તો તેની પાસેથી પુષ્કળ દંડ વસૂલ કરવો જ રહ્યો. બીજી વાત - રાજકારણીઓ અને ઉદ્યોગપતિઓનાં સામાજિક મિલનને પ્રોત્સાહિત ન કરવાં જોઈએ. ખેર, એક રાજકારણી એક ઉદ્યોગપતિને સામાજિક સંબંધો થકી મળવા જાય તેના ઉપર પ્રતિબંધ તો ન મૂકી શકાય પરંતુ તેને પ્રસિદ્ધિ તો આપી શકાય. તે પછી જ કદાચ એક સામાન્ય નાગરિકની જિંદગીની કિંમત કંપનીના નફા કરતાં વધુ આંકી શકાશે.

@snehnusarnamu

ચોકલેટ કેક અને આતંક

“એક બીજી જ કોમ કે દેશને ધિક્કારવાને માટે સમય બરબાદ કરવાને બદલે આપણે ચોકલેટ કેક ખાવાનું પસંદ કરીશું.”

૨૦૦૯માં જ્યારે હું પૂણેમાં આવેલી જર્મન બેકરીની છેલ્લી મુલાકાતે ગયો હતો ત્યારે મારા જોડિયા દીકરાઓએ ચોકલેટ કેક ખાવાની જીદ પકડી હતી. મેં તેઓને સમજાવ્યા હતા કે ફરી કોઈક વાર આપણે ખાઈશું કારણ કે શહેરમાં આપણે શનિ-રવિએ તો આવતા જ હોઈએ છીએ. પરંતુ હું મારું વચન પાળી શક્યો ન હતો અને પછી તો મેં એ બેકરીના લીરેલીરા ઊડી જતા ફોટાઓ જોયા હતા. એક વર્તમાનપત્રમાં આપેલ ચિત્ર મુજબ બૉમ્બ બરાબર ત્યાં મૂકવામાં આવ્યો હતો જ્યાં મારું કુટુંબ બેસવાનું પસંદ કરતું હતું : બહારના વિસ્તારમાં. એ હુમલા પછી મને જે પહેલો વિચાર આવ્યો હતો તે હતો : કદાચ અમે જ ત્યાં બેઠાં હોત.

જર્મન બેકરી કાંઈ મોંઘી હોટલ નથી – બીજી કોફીશોપ કરતાં ત્યાંની ડીશ ઘણી સસ્તી હોય છે. ત્યાં તમે આરામની લાગણી અનુભવો છો કારણ કે ઓશો આશ્રમના લાંબા ઝભ્ભા પહેરેલા ઘણા લોકો ત્યાં આવે છે. ખેર, મજાની વાત એ છે કે હિંસા સાથે આ સ્થળને તમે ભાગ્યે જ જોડી શકો તેવું આ સ્થળ છે. લગભગ દરેક કૉલેજનો વિદ્યાર્થી અથવા પૂણેનો કોઈ પણ યુવાન પ્રોફેશનલ આ ખ્યાતનામ સ્થળે આવી જ ગયો હોય છે. આથી મૃતકોમાં યુવાન વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધુ હતી તેમાં કોઈને નવાઈ લાગી ન હતી.

આવા ગમખ્વાર બનાવનો પહેલો પ્રતિભાવ લાગણીસભર જ હોય. તમે જેમ જેમ આ બનાવ સંબંધી વિચાર કરો તેમ તેમ તેના વિષે કોઈ જ સીધા વિચારો આવવા મુશ્કેલ બની જાય. ગુસ્સાની, નિરાશાની અને દુઃખની લાગણી એકબીજા

સાથે ભળી જતી તમે અનુભવી શકો. જાણી જોઈને કે નહિ, પણ મીડિયાના સમાચારો સતત ભય દર્શાવ્યા કરે અને પછી લાગણીને બહેકાવે અને વધુ બહેકાવે છે.

‘શું કોઈ પણ વ્યક્તિ સલામત છે ખરી ?’ ‘પોલીસ ઊંઘતી હતી ?’ ‘બધો વાંક રાજકારણીઓનો જ છે.’ ‘શાંતિની વાત નાખો ખાડામાં, પાકિસ્તાન પર બૉમ્બ ફેંકો’ આવાં બધાં વાક્યો ટીવી પર, ઈન્ટરનેટ પર અને સામાન્ય વાતચીતોમાં ઊછળ્યા કરે છે. આવાં વાક્યો કઈ માનસિકતામાંથી જન્મે છે તે હું સમજું છું. પરંતુ આવી ચીસાચીસ કોઈ સમસ્યા સુલઝાવવામાં મદદરૂપ થતી નથી. ખરેખર તો આવી આવી લાગણીઓ લાંબા સમય સુધી ધીમે તાપે ઊકળ્યા કરે છે અને લોકોનો ‘મૂડ’ પાકીને એવો થઈ જાય છે કે રાજકારણી તેને અમુક દેશ અને લોકોને ઘિક્કારતા થઈ જાય તેવો કરી દે છે. ક્યારેક અમુક ધર્મને ઘિક્કારતા પણ લોકો થઈ જાય છે. અને અંતે જે પાયાની સમસ્યા હતી તે તો એમની એમ જ રહી જાય છે.

હકીક્તે સમસ્યા એ હોય છે કે કેટલાંક એવાં તત્વો હોય છે જેઓને બૉમ્બ ફેંકીને કે ગોળીબાર કરીને સારી રીતે ચાલતા વ્યવહારને ખોરવી નાખવાની મજા આવતી હોય છે અને તે પણ કોઈ જાણીતી જગ્યા કે સ્થળે જેથી રાતોરાત તેઓ વિશ્વભરમાં પ્રખ્યાત થઈ જતા હોય છે. આ રીતે ધ્યાન ખેંચવું એ જ તેઓનું ઈનામ હોય છે. બીજું આ લોકોમાં અથવા આતંકવાદીઓમાં વિકૃત નૈતિક માન્યતાઓ હોય છે. તેઓ તેમના હુમલાના ભોગ બનેલાઓને નિર્દોષ માનતા હોતા નથી. તેઓના મગજમાં આ ભોગ બનેલાઓ માટે તેઓ અમુક ધર્મ કે અમુક દેશના છે તેવો વેરભાવ હોય છે. વળી આ આતંકવાદીઓ તેઓના જીવનનું કોઈ ઊંચું મૂલ્ય આંકતા હોતા નથી, કારણ કે ઘણા બધા કિસ્સાઓમાં, ક્યાં તો તેઓ પકડાઈ જાય છે અથવા માર્યા જાય છે.

તમે આ પ્રકારની સમસ્યાને કઈ રીતે નીપટશો વારુ ? એક વાત નક્કી છે કે આ સરળ વાત નથી. સ્થળને ધ્યાનમાં રાખીને જે સલામતી વ્યવસ્થા ઊભી કરવાની હોય તે કરીએ તો ચોક્કસ તે વાત મદદરૂપ થાય છે. જોકે આવી સમસ્યાનો ઉકેલ ચાર ક્ષેત્રોમાં સમાયેલો છે – આવાં કૃત્યો ગમે ત્યારે થતાં હોવાથી તેને સંભાળી લેવા, સ્ફોટક પદાર્થો જલદી ન મળી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવી, મીડિયાનું ધ્યાન અમુક જ પ્રમાણમાં જાય તેની તકેદારી રાખવી અને આમજનતામાં અસંતોષની લાગણી વકરે તે પહેલાં તેને સુધારવાની તકો ઊભી કરવી.

પહેલું પગલું -- ગમે ત્યારે બનતા બનાવોને ઓછા કરવા. પણ આ વાતમાં કોઈ કાંઈ કરી શકે તેમ હોતું નથી, કારણ કે કોઈ પાગલ વ્યક્તિ અચાનક જ નક્કી કરી દે અને ગમે તે સ્થળે ગમે ત્યારે ગોળીબાર શરૂ કરી દઈ શકે. જોકે એ વાત નોંધવામાં આવી છે કે આવા પાગલ લોકોની મર્યાદિત સંખ્યા હોય છે. વળી તેઓ

કોઈ દેશ કે જ્ઞાતિનાં લક્ષણોનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા હોતા નથી. અરે, જો ૧૦,૦૦૦ આતંકવાદીઓ હોય તોપણ તેઓ આપણી વસતીનો ૦.૦૦૧ ટકો જ થાય ગણાય.

વળી ભલેને તેઓ જુદા જુદા સ્થળે વહેંચાઈ ગયેલા હોય છતાંય જરૂરી માહિતી અને તેઓની વિચારધારાને લીધે આતંકવાદીઓની સાંકળ પકડાઈ જાય તેવી હોય છે. સામાજિક પરિસ્થિતિના લીધે તેઓ ભલે જુદા જુદા સ્થળે નાના નાના જૂથમાં હોય તેઓ વિષેની ખબર પડ્યા વગર રહેતી નથી. આના લીધે કોઈ પણ આતંકવાદીને જીવતો ઝડપી લઈ શકાય છે અથવા તો ફોનના રેકૉર્ડ્સ પણ ખૂબ જ મહત્વના પુરવાર થાય છે. આ પ્રમાણે તેઓની ગતિવિધિઓનો નકશો બનાવી શકાય છે જેથી તેઓને ખોળવાની મુશ્કેલી પડતી નથી. આ બધું કરવા માટે એક સ્વતંત્ર, સત્તા સાથેની શક્તિશાળી સંસ્થા હોવી જરૂરી છે. ઘરઆંગણાની ચોરીઓનો ઉકેલ શોધી આપનાર લોકો કદાચ આ કામ ન કરી શકે, પરંતુ પોલીસને તરત ગંધ આવી જતી હોય છે.

બીજું પગલું એ છે કે સ્ફોટક પદાર્થો સહેલાઈથી ન મળી શકે તેવી વ્યવસ્થા ગોઠવો. ચીનમાં ‘આરડીએક્સ’ શોધવા જાવ તો તમે હજી તેના સુધી પહોંચો એ પહેલાં તો તમે જેલમાં પહોંચી ગયા હો. ખેર, ભારતમાં વર્તમાનપત્રના ખણખોદિયાઓ બે કલાકમાં તમને મેળવી આપી શકે છે. આપણે શા માટે ‘આરડીએક્સ’ અને તેના જેવા ભયંકર સ્ફોટક પદાર્થો ઉપર પ્રતિબંધ નથી મૂકી દેતા? હશે કદાચ ‘આરડીએક્સ’ના કેટલાક કાયદેસરના ઉપયોગો પરંતુ શું તમે જાણો છો કે એક બેડો ભરેલો ‘આરડીએક્સ’ આખા દેશના ઉત્સાહને મારી નાખી શકે છે – શું તે યોગ્ય છે? એ વાત સાચી છે કે સ્ફોટક પદાર્થો કોઈક અજાણ્યાં સ્થળોએ ઉત્પાદિત થતા હોય છે અથવા તો સરહદ નજીકના કોઈ સ્થળેથી લાવવામાં આવે છે. શું આ કામમાં સંડોવાયેલા લોકોને ખોળી કાઢીને તેઓનો શિકાર કરી ન દેવાય?

ત્રીજું પગલું છે – આવા હુમલાને લીધે જે લાગણીઓ ઉશ્કેરાય છે તેને ‘મીડિયા’ જે રીતે બહેકાવે છે તેના પર અંકુશ લાવી દેવો જોઈએ. જ્યારે આવા હુમલાના સમાચાર આપવાના હોય ત્યારે ટીવી ચેનલો ઉપર એક લક્ષ્મણરેખા દોરી દેવી જોઈએ કે આવા હુમલાને લીધે જે દુઃખદર્દ પેદા થયાં હોય તે કેટલાં બતાવવાં અને કેટલી નક્કર હકીકતો બતાવવી જોઈએ.

ચોથું અને છેલ્લું પગલું લાંબા ગાળાનું છે. દેશે યુવાન લોકો માટે રોજગારની ખૂબ જ તકો ઊભી કરવી જોઈએ જેથી યુવાનો આતંકવાદી બનવાની લાલચમાંથી બચી જાય. જે કોઈ પાસે સારું શિક્ષણ હશે, સારી નોકરી હશે અને જીવન પ્રત્યેનો આશાવાદી અભિગમ હશે તે ક્યારેય શાંતિને ડહોળી નાખવાનો પ્રયત્ન નહિ કરે.

જેઓને આવા આતંકવાદી હુમલામાં અસર થઈ હોય છે તેઓનું દર્દ આપણે લઈ શકતા તો નથી, પરંતુ કેટલાંક તાર્કિક પગલાંઓ ભરી આપણે આવા હુમલાઓને ઓછા તો કરી શકીએ છીએ. આવાં પગલાંઓ વધુ શાંતિવાળી અને વધુ સારી જિંદગી ભારતીયોને આપી શકશે જેઓ તેમના બાળકો સાથે ચોકલેટ કેક ખાવી પસંદ કરશે નહિ કે બીજી જ્ઞાતિના કે બીજા દેશના લોકોને ધિક્કારવામાં લાગી જશે.

@snehnusarnamu

સાફસૂફી ઝંખતી રમત

“ક્રિકેટ : ભારતની મનપસંદ રમત કે સૌથી ગંદી રમત ?”

દાયકાઓ પહેલાં હું અને મારો નાનો ભાઈ સાંજના સમયે પાડોશના પાર્કમાં જઈને એક રમત રમતા : ક્રિકેટ. અમે ટીવી ઉપર દરેક ટેસ્ટ મેચ જોતા. અમારા માનીતા ખેલાડીઓ હતા અને મેગેઝિનોમાંથી અમે તેઓના ફોટા કાપીને અમારી રૂમની દીવાલો પર ચોંટાડતા હતા. હળવા પાણીની બાટલીઓ પરનાં ઢાંકણાં અમે મહિનાઓ સુધી સાચવી રાખતાં – કંઈક ઈનામ લાગી જાય તેની લાલચે. આવું કાંઈ અમે એકલા જ કરતાં ન હતા, શાળાના દરેક છોકરા આ જ રીતે વર્તતા હતા. ખેર, એ પછી કાંઈ બહુ બદલાયું નથી. હજીય ભારતીયો તેઓની મનપસંદ રમતમાં ગળાડૂબ છે, જે રમત એક જુસ્સાભેર આદત બની ગઈ છે તો સાથે સાથે વ્યસન પણ બની ગઈ છે.

બે દાયકાઓ પહેલાં બ્રિટિશરોએ ચીનમાં એક અનન્ય વ્યૂહ સાથે પ્રવેશ કર્યો હતો. તેઓએ એ દેશની આખી વસતીને અફીણની બંધાણી બનાવી દીધી હતી. આ અફીણ ઉપર બ્રિટિશરોની મોનોપોલી હતી, જે તેઓ ભારતમાં ઉગાડતા હતા. ચીનાઓને તે પૂરતા પ્રમાણમાં મળી રહેતું ન હતું. આ મોનોપોલીના લીધે તે વિસ્તારનું ભૂગોળ-રાજકારણ બદલાઈ ગયું હતું અને આ દાવપેચવાળો વ્યાપાર છેવટે ઘણાં યુદ્ધોમાં પરિણમ્યો હતો. જોકે ક્રિકેટ એ કાંઈ અફીણ નથી. અફીણ તો લોકો માટે ખરાબ ચીજ છે, કારણ કે તે આખી વસતીને આળસુ બનાવી દે છે. ક્રિકેટમાં એવી નકારાત્મક અસરો નથી, પરંતુ જે રીતે ભારતીય ક્રિકેટનો ધંધો ચાલી રહ્યો છે તે ભૂતકાળના અફીણના ધંધામાંથી સાવ અલગ તો નથી જ. બે મુખ્ય વાતો બંનેમાં એકસરખી છે – સ્થાનિક વસતીમાં આ ઉત્પાદનને ખાવાની જબરી

મનીષા હોય છે અને આ ધંધા પરની વાસ્તવિક મોનોપોલી. વળી જેની મોનોપોલી હોય તેની સંપૂર્ણ અપારદર્શકતાની તો વાત જ જવા દો. જોકે એ આશ્ચર્યની વાત નથી કે આ બંને ધંધાઓ છેલ્લે તો અઢળક નાણાં, સત્તા અને ખોટા માર્ગોમાં જ અટવાઈ ગયા હતા. આઈપીએલ સાથે પણ આ જ વાત બની હતી.

આઈપીએલ પણ આમ જુઓ તો નવી ખૂબ જ ખ્યાતનામ ડ્રગ જ હતી. નક્કી કરેલા કેટલાક ઝડપી છક્કાઓ અને બીજી સેક્સી વસ્તુઓ વત્તા સહેજ પણ કંટાળો ન આવે તેવા ટુચકાઓ વડે તો આ રમત બનેલી હતી. ખરેખર તો આ રમતમાં ભારતે કાંઈ બીજા દેશ સામે જીતવાનું હોતું નથી જેથી તે ઉપરના ક્રમાંકે આવે. ભારતીયોએ તો જીભ પટપટાવવાની હતી, જેને જાહેરાતવાળાઓનો ટેકો હતો અને બસ એમ જ પાર્ટી રંગરેલિયાં મનાવતી હતી.

પણ પછી મોટા પાયેનાં નાણાં દાખલ થયાં, પછી સત્તા ધરાવતા લોકો અને પછી ખોટા માર્ગો. આ આખો ખેલ ચાલુ રહી શક્યો હોત જો તેઓએ વેપાર કરવાનો પહેલો નિયમ અમલમાં મૂક્યો હોત : દેખાડો નીચે રાખવો. પણ તેઓ તે કરી ન શક્યા અને ‘આઈપીએલ વિવાદ’ નામનો ઘડાકો થયો જે પેલી સાવ ઘેલી મેચો જોવા કરતાં રસપ્રદ વાત હતી. એ મેચોમાં તો ખેલાડીઓની આવડતના બદલે અડસટ્ટો જ કામ કરતો હતો. આઈપીએલમાં ક્રિકેટની સાથે બોલીવુડ સંકળાઈ ગયું છે અને હવે તેમાં રાજકારણનો ઉમેરો થયો છે. ભારતના સૌથી મોટા ‘રીયાલિટી શો’માંથી ભારતીયો આથી વિશેષ શું આશા રાખી શકે ? ખેર, દુઃખની વાત એ છે કે આ વિવાદના હક્કો આઈપીએલ અગાઉથી વેચી શકી ન હતી. તેનાથી બીજી બધી બાબતો કરતાં કદાચ વધુ આવક થાત !

ખેર, આ આખું નાટક તો મજાનું છે પણ એ વાતનો તો કોઈ ઈનકાર કરી શકે તેમ નથી કે બીસીસીઆઈની સાફસફાઈની અત્યંત જરૂર છે. જોકે એ સાચી વાત છે કે આ રમત રાષ્ટ્રીય ઘેલછા છે પણ તેને ડ્રગના ધંધાની જેમ તો ન ચલાવાય. ખુલ્લાપણાનો બીસીસીઆઈએ વારંવાર ઈનકાર કર્યો છે, એમ કહીને કે તેઓ ખાનગી સંસ્થા છે. જોકે તેઓ સંપૂર્ણ રીતે ખાનગી સંસ્થા નથી જ નથી, કારણ કે તેઓ પાસે મોટાભાગના લોકો જેને માણે છે તે રમત પર તેઓના મોનોપોલી હક્કો છે. તેઓ ફ્રેન્ચાઈઝ માલિકો અને ટેલિવિઝન નેટવર્ક પાસેથી કમાય છે, જે લોકો જાહેરાત આપવાવાળાઓ પાસેથી પોતાનાં નાણાં વસૂલ કરી લે છે (અલબત્ત નફા સાથે) અને જાહેરાત આપવાવાળાઓ એ પૈસા ગ્રાહકો પાસેથી માલ ઉપર ભાવ ચડાવી વસૂલ કરે છે. આથી અંતે ગ્રાહકો એટલે કે આપણે ભારતીયો બીસીસીઆઈને આમ આડા હાથે નાણાં ચૂકવીએ છીએ. અને તેઓ આખી વાત ઉપર મોનોપોલી ધરાવે છે એટલે આપણને તેઓના નાણાકીય વ્યવહાર ઉપર સવાલ ઉઠાવવાનો દરેક હક્ક છે. જેમ કે બીસીસીઆઈ તેઓના હક્કોની કિંમત

કઈ રીતે નક્કી કરે છે ? બીસીસીઆઈનાં નાણાં ક્યાં જાય છે?

લોકોનું ધ્યાન બીજી વાતો તરફ જાય તે પહેલાં મીડિયા અને કાયદાવિદોને એક અમૂલ્ય તક મળી છે કે તેઓ આ તદ્દન રાજાશાહી અને પુરાતન શૈલીની રમત જેવી શુદ્ધ અને સરળ વાતને કઈ રીતે ચલાવાય છે તેની તપાસ કરે. જે રીતે કામ ચાલી રહ્યું છે તેમાં બદલાવ આવે તે વ્યક્તિઓ કરતાં મહત્વની વાત છે. સૌથી અગત્યની વાત રમતો છે; શું રમતોનો આપણા દેશમાં વિકાસ થાય તે માટે આપણે નાણાં વાપરી રહ્યા છીએ ખરા ?

આપણે ભારતીય ક્રિકેટને બિનવ્યાપારી એનજીઓમાં બદલી નાખવાની જરૂર નથી. રમતને ઘંઘાકીય રીતે ફળદ્રુપ બનાવવી સારી વાત કહેવાય. ખેર, જો તમે રાષ્ટ્રીય ઘેલછાનો લાભ લઈ – જે ઘેલછાને સામાન્ય માનવીએ નાણાં પૂરાં પાડ્યાં છે, તો સારી વાત એ બની રહેશે કે એ બધાં નાણાંનો હિસાબકિતાબ રહેવો જોઈએ અને તેનો ઉપયોગ દેશની રમત માટે સારામાં સારી રીતે થવો જોઈએ.

કારણ કે જો અપારદર્શકતા ઓછી હશે તો લાગવગ ધરાવતા લોકોને ફોન કરવાની જરૂર નહિ પડે અથવા ‘બીડ’ લગાવવાની પ્રક્રિયામાં મોટાં માથાંઓને ટકરાવવાનો સમય નહિ આવે, અને તેથી ગોટાળાઓને પ્રવેશ મળવાની બહુ ઓછી તકો રહેશે. જવાબદારીનો અર્થ વધુ પડતા નીતિનિયમો નથી અથવા એકહથ્થુપણાની ગેરહાજરી પણ નથી. તેનો તો સરળ અર્થ બને છે – યોગ્ય રીતે ‘ઓડિટ’ થયેલા હિસાબકિતાબો, ખુલ્લાપણું, કોર્પોરેટ વહીવટના નિયમો, મોનોપોલીને નિયમસર બનાવતાં ધારાધોરણો અને એથી પણ આગળ વધીને દેશમાં રમાતી રમતોમાં ખેલકૂદનાં ધોરણોમાં કરાતા જતા સુધારાઓની યોગ્ય માહિતી.

જો કોઈ નાનો બાળક ક્રિકેટને ભારતના ધનવાન અને શક્તિશાળી લોકોની જાગીરની જેમ જોતો મોટો થતો જશે તો તે સારી વાત નહિ કહેવાય. ચાલો, આપણે આ બધા ગૂંચવાડાઓને ઉકેલી દઈને ક્રિકેટને તે જેવી રમત છે તેમ અનુભવીએ – એક સુંદર રમત.

ચિંતા છોડો, સુખથી જીવો

“તમને નથી લાગતું કે આપણે સૌ આપણી મહિલાઓ પાસેથી વધુ પડતી આશા રાખી રહ્યા છીએ ?”

અચ્છા, આ કદાચ તમને બરાબર નહિ લાગતું હોય. પણ નિલસેન દ્વારા કરવામાં આવેલા સર્વેમાં માલૂમ પડ્યું હતું કે ભારતીય મહિલાઓ વિશ્વમાં સૌથી વધુ તાણ અનુભવતી મહિલાઓ છે : આપણી મહિલાઓમાંથી ૮૭ ટકા મહિલાઓ મોટાભાગના સમયે તાણ અનુભવતી હોય છે. આ આંકડાઓએ મને તાણમાં નાખી દીધો હતો. સદાય કાર્યરત રહેતા અમેરિકામાં ૫૩ ટકા મહિલાઓ તાણ અનુભવતી હોય છે.

તો પછી સવાલ એ છે કે આપણે આપણી મહિલા સાથે શું કરી રહ્યા છીએ ? હું કદાચ એકપક્ષી લાગીશ પરંતુ ભારતીય મહિલાઓ વિશ્વભરમાં સૌથી વધુ સુંદર મહિલાઓ છે. માતાઓ, બહેનો, દીકરીઓ, સાથીઓ, પત્નીઓ અને બહેનપણીઓ તરીકે આપણે તેઓને ચાહીએ છીએ. આ બધી મહિલાઓ વગરની જિંદગીની તમે કલ્પના કરી શકો છો ખરા? એ પછી કેવી દુનિયા બની જાય ખબર છે? ગૂંચવાડામાં અટવાયેલા, આક્રમક અને અહંથી ભરપૂર પુરુષોથી ભરપૂર દુનિયા, જ્યાં કોઈ પણ વાજબી કારણ વગર તેઓ એકબીજાને પછાડવામાં મશગૂલ હોય. એ દુનિયામાં પુરુષોના શરીરમાંથી એક પ્રકારની વાસ આવતી હોય, જમીન પર મોજાંઓ પડેલાં હોય અને ફીજ સાવ ખાલીખમ હોય. મનોરંજનની દુનિયા મરી પરવારી હોય છે કારણ કે અભિનેત્રીઓ વગરની ફિલ્મો કોણ જોવા જાય?

બાળકો તરફ કોઈ ધ્યાન નહિ આપે અને તેઓ ડૂગના બંધાણી થઈ જશે

યા તો દસ વર્ષની ઉંમરે માનસિક રીતે ગંભીર બીમાર થઈ જશે. પછી તો તરત જ દુનિયાના બધા જ પુરુષ નેતાઓ, નાની વાતમાં પણ તેઓનો મિજાજ ગુમાવી દેશે અને એકબીજાના દેશ પર બૉમ્બ ફેંકવાની ધમકીઓ ઉચ્ચાર્યા કરશે. ટૂંકમાં કહીએ તો મહિલાઓ અને તેઓની હોશિયારી વગર આ વિશ્વ નાશ પામશે.

અને છતાંય જુઓ, આપણે ભારતીયો, એક આધ્યાત્મિક દેશના લોકો મહિલાઓ સાથે કેવો ખરાબ વર્તાવ કરીએ છીએ. સૌથી અધમ વાત તો એ છે કે છોકરી જો ગર્ભમાં હોય તો આપણે જન્મ પહેલાં ગર્ભપાત કરાવી દઈએ છીએ, તેઓના ઉછેરની અવગણના કરીએ છીએ, તેઓ પર ત્રાસ ગુજારીએ છીએ, તેઓની છેડતી કરીએ છીએ, તેઓને વેચી મારીએ છીએ. તેઓ પર બળાત્કાર કરીએ છીએ અને સતી બનાવી તેઓને માનપૂર્વક મારી નાખીએ છીએ. અને હા, આ બધા જ ક્રિમિનલ કક્ષાનાં કૃત્યો એક નાનકડી લઘુમતી દ્વારા કરવામાં આવે છે.

જોકે મોટાભાગના આપણે સૌ ઓછા અને નાના ગુનાઓમાં તો સંડોવાયેલા હોઈએ જ છીએ. આપણે સૌ આપણી મહિલાઓને ત્રાજવે તોલીએ છીએ, તેઓ પાસેથી વધુ પડતી અપેક્ષાઓ રાખીએ છીએ, તેઓને મોકળાશ નથી આપતા અને તેઓના આગવા વ્યક્તિત્વને ગુંગળાવી મારીએ છીએ. હવે વિચારો, જો તમે આ બધું પુરુષો સાથે કરો – તો શું તેઓ તાણ નહિ અનુભવે?

વિશાળ દૃષ્ટિએ જોઈએ, આ કાંઈ ફક્ત આપણે ત્યાંની મહિલાઓની જ વાત નથી. આપણે ભારતીયોને જે કોઈ શક્તિશાળી ન હોય તેઓનો ગેરલાભ ઉઠાવવાની ટેવ હોય છે. બીજી તરફ જે કોઈ શક્તિશાળી હોય છે તેના આપણે પગ ચાટીએ છીએ. આપણે ભ્રષ્ટાચારી નેતાઓને જ જોઈએ છીએ, તેઓને મત આપી ફરી ફરીને ચૂંટીએ છીએ અને મानीએ છીએ કે તેઓ આપણને લૂંટે તેમાં કાંઈ ખોટું નથી, કારણ કે તેઓ સત્તા પર છે. ખરેખર આપણે સૌ સત્તાને પ્રેમ કરીએ છીએ અને જ્યારે સત્તા કોઈ મહિલા પાસે આવી જાય છે તો તરત જ આપણે સૌ આપોઆપ તેના પ્રત્યે માનથી જોવા માંડીએ છીએ. દેવીઓ, મહિલા રાજકારણીઓ, આપણા ઘરમાં હાજર દાદીમાઓ, જેઓની સમગ્ર કુટુંબ પર પકડ હોય છે – આ બધાં જ આપણા માનનાં અધિકારી બની જાય છે. બીજા કોઈ પણ આવું માન મેળવતા નથી.

રાજકારણ

લોકશાહીમાં જો તમારે બદલાવ લાવવાની ઈચ્છા હોય તો તમે રાજકારણથી દૂર ન રહી શકો. રાજકીય લખાણો મારું ક્ષેત્ર નહિ અનર હજી પણ નથી. મારા માટે એ નિશાન-ચૂકની રમત હતી અને ઘણીબધી વખત મેં તીખા પ્રતિભાવો મેળવ્યા પણ છે. મારા બચાવમાં હું ફક્ત એટલું કહી શકું કે રાજકીય પક્ષોની બાબતમાં હું નિષ્પક્ષ છું અને હું કોઈ વ્યક્તિઓ કરતાં વિવાદ ઉપર ટીકાઓ કરવાનું પસંદ કરું છું.

@snehnusarnamu

‘ભારતનો લોકશાહી રંગે રંગાયેલા રાજકુમારો’ નામના લેખમાં મેં એ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કે હજી શા માટે આપણે ત્યાં વંશપરંપરાગત રાજકારણ છે. ‘સ્પષ્ટવક્તા રાજકારણીઓનું આગમન’ નામના લેખમાં મેં એ જણાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કે નવા યુગના રાજકારણીઓ, પહેલાંના રાજકારણીઓ કરતાં કેવા હિંમતવાન છે. તો વળી ‘રીયલ એસ્ટેટ અંગે વ્યવહારું બનો’ નામના લેખમાં મેં સૂચન કર્યું છે કે જમીન એ તો વિશાળ મિલકત છે જેનું મૂલ્ય ઊભું કરવા સરકાર તેને મુક્ત કરી શકે છે. ‘વિશ્વાસની કટોકટી ક્યારે પડખું બદલશે’ નામના લેખમાં મેં લોકપાલ બીલના વિરુદ્ધના આંદોલનમાં બંને પક્ષો –નાગરિક સમાજ અને સરકાર બંનેને એક જ લાકડીએ હાંક્યા છે.

ભારતીય રાજકારણ ‘જીગ્સો પઝલ’ છે જેણે સમજતા દાયકાઓ લાગે. હું આશા રાખું છું કે આ વિભાગ તમને એ વાતનો અનુભવ કરાવશે કે વિશ્વની સૌથી મોટી લોકશાહીના ભાગ બનવું એટલે શું અને તેનો અનુભવ કેવો થાય છે.

‘ભાગલા પાડો અને રાજ કરો’ની રમત હવે તેમને રમવા દેતા નહિ

“મત-બેન્કનું રાજકારણ લાગે છે કે આપણી ‘ભાગલા પાડો અને રાજ કરો’ની નવી નીતિ બની ગયું છે.”

ઘણી વાર મને નવાઈ લાગે છે કે દબાયેલા ભારતીય લઘુમતી સમાજના સભ્ય હોવું એ કેવી સ્થિતિ હશે. હું ન તો મુસ્લિમ છું, ન દલિત. હું મહિલા પણ નથી. હું ઉત્તર-પૂર્વના પ્રદેશનો પણ નથી; તે પ્રદેશના લોકોને ભારતના બીજા ભાગોના લોકોથી અલગ પાડી દેવામાં આવતા હોય છે. હું લઘુમતીનો એક ભાગ છું તેવો નજીકનો અનુભવ મને વિદેશમાં જ્યારે હું બેન્કમાં નોકરી કરતો હતો ત્યારે થયો હતો – તેઓ ભારતીયોને જાણે સાવ અલગ લોકો માનતા હોય તેમ વર્તતા હતા. ખેર, એ તો જાણે બિનમહત્વની વાત થઈ.

એક રીતે કહું તો લઘુમતી કોમની વ્યક્તિ કેવી લાગણીઓમાંથી પસાર થતો હશે તે હું ક્યારેય સમજી શકીશ નહિ. આથી ભારતના લઘુમતી સમાજોને સલાહ આપવાની વાત ઉદ્ધતાઈ ગણાશે. આપણે સૌ જેઓ બહુમતી સમાજના સભ્યો છીએ, તેઓને તેઓની પરિસ્થિતિ વિષે કોઈ ટીકાટિપ્પણી કરવાનો હક્ક નથી.

એક વધુ સારા ભારત માટે વધુ સારા નેતાઓની જરૂર છે, જે માટે આપણે સૌએ ભેગા મળીને પ્રયત્ન કરવો રહ્યો. આપણે સારી રીતે મત આપતાં શીખી જવું પડશે. પરંતુ આપણે હજી તે વાત શીખી ગયા નથી અને એટલે જ વારંવાર સમાજના કેટલાક અપ્રમાણિક લોકો ઉચ્ચ આસને બેસી જતા હોય છે. કદાચ આપણી મત આપવાની પ્રણાલિકા ખરાબ છે અથવા કઈ રીતે મત આપવો તે આપણે જાણતા નથી. મહદ અંશે તો ઉમેદવારો જ આપણને ઉલ્લુ બનાવી જાય

છે.

કેટલાક રાજકારણીઓનો આપણને ઉલ્લુ બનાવવાનો એક રસ્તો છે ‘વોટબેન્કનું રાજકારણ’. તેઓ લઘુમતી કોમ જે દુઃખદર્દ અનુભવે છે તે જાણતા હોય છે અને તેઓ તેમના મદદગાર અને તારણહાર છે તેવો તેઓ દાવો કરે છે અને બદલામાં તેઓ તેમના મત માંગી લે છે. લઘુમતી કોમનો સભ્ય એ ઉમેદવાર કે પક્ષને એ આશા સાથે મત આપે છે કે તેઓ સત્તા ઉપર આવશે અને તેઓનું રક્ષણ કરશે. કમનસીબે તેવું બનતું હોતું નથી. બને છે એવું કે ખોટી વ્યક્તિ પસંદગી પામે છે જે ન તો કાબેલ હોય છે કે ન પ્રમાણિક. એ વ્યક્તિ એટલા માટે પસંદગી પામે છે, કારણ કે તે લઘુમતી કોમની આશાનું પ્રતીક બની ગયો હોય છે. દાયકાઓ પસાર થઈ જાય છે અને લઘુમતી કોમ એ જ રીતે દબાયેલી, કચડાયેલી રહે છે – પહેલાંની જેમ. જે બધી લઘુમતી કોમોને ‘મતબેન્ક’ દ્વારા લલચાવવામાં આવે છે તેમાં આપણા મુસ્લિમ નાગરિકોને સૌથી વધુ મસ્કા મારવામાં આવે છે કારણ કે સંખ્યાની દૃષ્ટિએ તે સૌથી મોટી કોમ છે. વળી એક કોમ તરીકે તેઓ સૌથી વધુ જુલમ સહન કરતા હોય છે. એ અન્યાય સામે જ્યાં કોઈ અવાજ ઉઠાવે છે કે મુસ્લિમ કોમ એક થઈ જાય છે અને રાજકારણીને તેઓના જથ્થાબંધ મત મળી જાય છે.

મારા વહાલા મુસ્લિમ ભાઈઓ અને બહેનો, તમને સૌને વારંવાર મૂરખ બનાવવામાં આવ્યા છે. આ રાજકારણીઓએ તમને દુનિયાનાં સુખો આપવાનાં વચન આપ્યાં છે પરંતુ તમને એવા જ જુલમોમાં સબડતા રાખ્યા છે. કદાચ ક્યારેક તેઓએ તમને કશુંક વિના મૂલ્ય આપ્યું હશે પરંતુ તેઓએ તેમના ખરાબ વહીવટના લીધે આખા દેશને ગરીબ રાખ્યો છે. તેઓએ ક્યારેય યોગ્ય માળખાકીય સગવડો ઊભી કરી નથી, ન કોઈ સારી ખેતી અંગેની સગવડો આપી છે, ન પૂરતી સ્કૂલો, કૉલેજો અથવા આરોગ્યસેવાઓ આપી છે જેથી દરેક નાગરિક માનભેર જિંદગી જીવી શકે, તેઓએ આખા દેશને મૂરખ બનાવ્યો છે. તેઓએ હિંદુ વિરુદ્ધ મુસ્લિમની ચર્ચાઓ કરી આપણને સૌને એમાં ડુબાડી રાખ્યા છે અને એ હકીકત છુપાવી રાખી છે કે તેઓના ગેરવહીવટના લીધે આખા દેશને પારાવાર નુકસાન થઈ રહ્યું છે, કારણ કે જ્યારે કોઈ વિદ્યાર્થીને સારી કૉલેજમાં પ્રવેશ મળતો નથી ત્યારે તે હિંદુ છે કે મુસ્લિમ તે જોવામાં આવતું નથી, છતાંય તેની પીડા તો રહે જ છે. જ્યારે સરકારી હોસ્પિટલોમાં દર્દીઓને ઢોરથી પણ બદતર સારવાર આપવામાં આવી રહી હોય છે ત્યારે એ દર્દીના ધર્મને ધ્યાનમાં લેવામાં આવતો નથી. મોંઘવારીના લીધે ૯૦ ટકા ભારતીયોને તાજાં ફળફળાદિ ખાવાં પોસાતાં નથી ત્યારે કાંઈ કોઈ એક કોમને તેનું દુઃખ હોતું નથી, બધાને હોય છે. હવે સમય આવી ગયો છે કે આપણે સૌ સાથે મળીને આપણા નેતાઓને કહીએ કે સમસ્યાઓનું

સમાધાન લાવો – મહેરબાની કરીને નવી બનાવટી સમસ્યાઓ ઊભી ન કરો.

મારે ભારતના મુસ્લિમોને આગ્રહ કરીને કહેવું છે કે રાજકારણીઓ ઉપર કડી નજર રાખજો. તમારા મત કે તમારી વફાદારી કોઈ એક પક્ષને કાયમ માટે તેઓના ચરણો ધરી ન દેતા. સમયે બતાવી દીધું છે કે તેઓએ તમને સૌને ક્યારેય હૃદયમાં સ્થાન આપ્યું નથી. દરેક વ્યક્તિએ પોતાના મતને તરતો રાખવો જોઈએ અને છેલ્લે જે વધુ સારું અથવા ઓછું ખરાબ હોય – વ્યક્તિ કે પક્ષ – તેને મત આપવો જોઈએ. તમારા મત પાસે ઘણી વધુ શક્તિ છે – અરે તે સમયને પણ બદલી દઈ શકે છે.

ઉપરની બધી જ વાતો છતાંય એક હકીકત તો રહે જ છે કે આપણો લઘુમતી સમાજ એક યા બીજી રીતે, એક સ્વરૂપે યા બીજા સ્વરૂપે જુલમ તો સહન કરે જ છે. જો આપણે આપણા દેશને વિકસિત દેશ તરીકે જોવા માંગતા હોઈએ તો આપણે સૌએ ખુલ્લા મન-હૃદયના બનવું પડશે અને કાયદાઓને એવી રીતે સુધારવા પડશે જેથી ભેદભાવની ભાવના મિટાવી દઈ શકાય.

ભારતના ઇતિહાસમાં આપણે અત્યારે એક અનન્ય તબક્કે આવીને ઊભા છીએ. વસતીનો નોંધપાત્ર હિસ્સો બદલાવની ઝંખના કરી રહ્યો છે. મત-બેઝના રાજકારણને અને એકબીજાના ધર્મને ઘિક્કારવાની વાતને બિનભારતીય વલણ ગણવું જોઈએ. વસ્તુતઃ આપણા ધર્મો સમયની એરણ પર ખરા ઊતર્યા છે. હવે તો આપણો દેશ – તમારો અને મારો – મહાન બનવો જોઈએ. તમે સંમત થાવ છો ને ?

રીયલ એસ્ટેટ અંગે વ્યવહારુ બનો

“૬૦ કરતાં પણ વધુ વર્ષો પહેલાં જ્યારે આપણે આઝાદી મેળવી હતી ત્યારે આપણે જમીનદારી વલણમાંથી મુક્ત થઈ ગયા ન હતા ?”

મધ્ય-પૂર્વ મુંબઈમાં આવેલા વડાલામાં એક છ એકર જમીનનો પ્લોટ જબરદસ્ત કિંમતે વેચાઈ ગયો. વડાલા એક નવો જ ઊગતો વિસ્તાર છે પરંતુ ખાસ ‘પોશ વિસ્તાર’ તો નથી. આ જબરદસ્ત કિંમત એટલા માટે શક્ય બની હતી કે એફએસઆઈ (ફ્લોર સ્પેસ ઈન્ડેક્સ) બિલ્ડરને ઊંચાં મકાન બાંધવાની રજા આપતી હતી, જેથી તે જમીનના પ્લોટના માપ કરતાં ૨૦ ગણી જગ્યા બાંધી શકતો હતો.

હવે એક અલગ જ સમાચાર સાંભળો – ઓગસ્ટ, ૨૦૧૦માં આપણી સંસદે સંસદસભ્યો માટેનું પગાર, ભથ્થાં અને પેન્શનમાં સુધારાઓ કરતું બીલ પાસ કર્યું, જેના થકી સંસદસભ્યોનો જે પગાર માસિક ૧૬૦૦૦/-રૂપિયા હતો તે વધીને માસિક રૂ. ૫૦૦૦૦/-નો કરી દેવામાં આવ્યો હતો અને તેઓનાં મુખ્ય ભથ્થાંઓ બમણાં કરી દેવામાં આવ્યાં હતાં. વિશ્વના બીજા ભાગોના સંસદસભ્યો કરતાં ભારતીય સાંસદોને ઓછો પગાર મળે છે અથવા જે બુદ્ધિમત્તા, નેતૃત્વ અને પ્રોફેશનાલીઝમ ગણીએ તોપણ તેઓનો પગાર વિશ્વના સ્તર કરતાં ઓછો છે. જે નાગરિક-સેવા આપતા અધિકારીઓ છે, તેઓના કરતાં પણ તેઓનો પગાર ઓછો છે જે વાજબી તો ન જ કહેવાય.

જોકે એ હકીક્ત છે કે આપણા સંસદસભ્યોને બીજાઓની સરખામણીએ ઓછી રોકડ મળે છે પરંતુ આપણા કાયદા બનાવનારાઓ અને બાકીના સરકારી વહીવટદારો કાંઈ ઓછી કિંમતના દાયરામાં નથી આવતા. આનું કારણ છે કે

તેઓ સૌથી મૃત મિલકતોને દબાવીને બેઠા હોય છે - જમીન. ફક્ત દિલ્હીના લ્યુટેન્સ વિસ્તારની જ વાત કરો - હજારો એકર જમીનમાં બંગલાઓ, સાંસદોનાં નિવાસસ્થાનો, વિવિધ કાર્યાલયો અને અર્ધસરકારી જગ્યાઓ આવેલી છે. વધારામાં આપણી પાસે ડઝનેક 'થીંક ટેન્ક' છે જેઓ 'સુપર-પ્રાઈમ રીયલ એસ્ટેટ' દબાવીને બેઠા છે. એક ધારણા પ્રમાણે આ 'થીંક ટેન્ક' આપણા સમાજને ક્યારેક ક્યારેક 'રોશની' આપે છે. જોકે છાતી ઠોકીને બતાવી શકાય તેમ નથી કે છેલ્લા કેટલાય દાયકાઓથી તેઓએ શું દેશને આપ્યું છે.

ખેર, એ જે હોય તે, મારો પ્રસ્તાવ એ બધું બંધ કરી દેવાનો નથી. મારું કહેવાનું એટલું જ છે કે આ બધી જ મોંઘીદાટ જગ્યાઓ ખૂબ જ આદરપૂર્વક જેને 'નેશનલ કેપિટલ રીજીયન' ગણવામાં આવે છે તે ગુરગાંવ અથવા નોઈડામાં ખસેડી દેવી જોઈએ. આનો અર્થ કોઈ એવું ન માને કે સાંસદોને ઝૂંપડપટ્ટીમાં ઘડેલી દેવાના છે. (અને તેઓ જાય તેવા પણ નથી - આપણે સૌ જાણીએ છીએ.) જે નવા સરકારી આવાસો બને તે સંપૂર્ણ સજ્જ, વાતાનુકૂલિત, અને નવાં સંચારમાધ્યમોથી જોડાયેલા હોય. આ આવાસો કદ અને બાંધકામમાં 'લક્ઝુરિયસ' હોય અને જો સાંસદો ઈચ્છે તો દરેક સાંસદના મકાનના દરેક રૂમમાં તેઓનું એક બાવળું મૂકવાનું. અને આ સાથે સાંસદોને પગારવધારો પણ આપવાનો જે તેઓ ઈચ્છે છે.

હા, આપણી પ્રેમાળ 'થીંક ટેન્ક'ને પણ નવાં મકાનો આપવાનાં જેની બહાર ફુવારો હોય, જ્યાં બેસીને તેઓ દિવસભર માથું ખંજવાળ્યા કરે અને કશું પણ કામ કરવાને બદલે વિચારો કર્યા કરે. આ કામ દિલ્હીના બદલે તેઓ ગુરગાંવ અને નોઈડામાં પણ કરી શકે. હું ચોક્કસ માનું છું કે સમાજસુધારણાના વિચારો તેઓને ક્યાંય પણ આવી શકે છે.

સાવ રૂઢિચુસ્ત ગણતરી મૂકીએ તો પણ, એક એકરના માપનો બંગલો, તે પણ દિલ્હીના લ્યુટેન્સ વિસ્તારમાં, આશરે ૧૦૦થી ૧૫૦ કરોડ રૂપિયામાં વેચાઈ જાય. એક હજાર એકર, જો ઓછી કિંમત મૂકીએ તોપણ ૧ લાખ કરોડ રૂપિયા થઈ જાય. જો મોટી એફએસઆઈ આપવામાં આવે તો આ આંકડો દસ ગણો મોટો થઈ જાય. જો સહેજ રૂઢિચુસ્ત રીતે વિચારીએ અને અડધી કિંમત મૂકીએ તોપણ પાંચ લાખ કરોડ રૂપિયા થાય. આપણી સુંદર મજાની સરકારને ચલાવવાની આ રોકાઈ ગયેલી મૂડી છે, જે માટે સાંસદો ટૂંકી આવકની ફરિયાદો કરતા હોય છે. ખેર, આ બધા જ સાંસદો અને "થીંક ટેન્ક"ને ગુરગાંવમાં આધુનિક માહોલમાં ખસેડવાની કિંમત ૨૦,૦૦૦ કરોડ રૂપિયાથી વધુ ન થાય એટલે કે રોકાયેલી મૂડીના ફક્ત ૪ ટકા. આનાથી જે રકમ બચે તેને સરકારી દેવું ઓછું કરવા માટે વાપરી શકાય. આનાથી દર વર્ષે જે રોકડ વ્યાજ આપણી સરકાર ચૂકવે છે તેમાં ખાસ્સી બચત થાય. (જો ૪,૮૦,૦૦૦ કરોડ રૂપિયાનું દેવું ઓછું થાય તો આપણે દર વર્ષે ૪૦૦૦૦ કરોડ

રૂપિયાનું વ્યાજ બચાવી શકીએ.)

આ તો ફક્ત દિલ્હીની શક્યતાઓની વાત થઈ. આ જ રીતે દરેક રાજ્યના પાટનગરમાં સરકાર પાસે મોંઘા વિસ્તારોમાં જમીનો હોય છે જે બિનઉત્પાદક કામો માટે રીઝર્વ રાખવામાં આવી હોય છે. આ ઉપરાંત રેલવે અને સંરક્ષણ ખાતાંઓ પાસે જે ફાજલ જમીનો છે તેની તો વાત જ ન પૂછતા. આ બધી જ જમીનોની રકમ છૂટી થાય તો ભારત સરકારની નાણાકીય સ્થિતિ સ્વસ્થ અને ધમાકેદાર બની જાય. મોંઘવારીનો રાક્ષસ પણ કાબૂમાં આવી જાય.

રીયલ એસ્ટેટને વેચી નાખવાના બીજા પણ ફાયદાઓ છે. ભારત જેવા ઓછી આવકના લોકશાહી દેશમાં એક સરકારી નોકર અને તેનું કુટુંબ બે એકર જમીનમાં વિસ્તરેલા બંગલામાં (જેની કિંમત ૨૦૦ કરોડ રૂપિયા હોય) રહે તે ખટકે તેવી વાત છે. તેમાં સંસ્થાનવાદની ગંધ આવે છે અને ૨૧મી સદીમાં તેને કોઈ સ્થાન નથી. બીજો લાભ એ છે કે નવા વિસ્તારોમાં, નવી ઑફિસો અને નવાં રહેઠાણો ઊભાં થશે. નવું બાંધકામ એટલે વધુ હાઈ-ટેક બિલ્ડિંગો જેના થકી સરકારની કામ કરવાની રીતમાં સુધારો આવશે. આ પગલાંથી જમીનો મુક્ત થશે અને તે થકી રીયલ એસ્ટેટના ભાવોમાં નરમાઈ આવશે.

કેટલીક બાધાઓ જરૂર આવશે. કેટલાંક પૌરાણિક બિલ્ડિંગોને સાચવવાની જરૂરત ઊભી થાય અને તે સૌને સાચવવા પણ જોઈએ. આ છતાંય પુષ્કળ જમીનો ઉપલબ્ધ થાય અને કાંઈ દરેક જૂના મકાનને સાચવવું જરૂરી નથી. ઊંચી ખોટ, ઊંચી મોંઘવારી ધરાવતા અર્થતંત્રમાં પુરાણાં મકાનોને સાચવવાની ઘેલછા ન હોવી જોઈએ. એ બહુ મોટી આડખીલી સાબિત થાય. જો તેઓને ગમે તો સરકાર લાંબા ભાડા પટ્ટે જમીન આપી શકે – સીધેસીધી વેચવાને બદલે આ સારી રીત છે. વડાલાની જમીનનો સોદો લાંબા ભાડા પટ્ટાનો જ હતો. આનાથી પર્યાવરણને બહુ જ ઓછું નુકસાન થાય છે.

આ આખી વાત કેટલી પ્રેક્ટિકલ છે તેમ કોઈ વિવાદ છેડી શકે પરંતુ જો મન હોય તો અચૂક માળવે જઈ શકાય. ૭ ટકા ફુગાવાવાળું અર્થતંત્ર ચલાવ્યા કરતાં આ ખૂબ જ પ્રેક્ટિકલ રસ્તો છે. આનાથી ગરીબ અને મધ્યમવર્ગના લોકોને ખૂબ જ રાહત થઈ શકે તેમ છે. સામાન્ય જનતાના ભોગે કોઈ મિલકત પર પલાંઠી વાળીને બેસી જવું એ સંસ્થાનવાદનું જ બીજું સ્વરૂપ છે, અને સંસ્થાનવાદ તો આપણે ૬૫ વર્ષો પહેલાં છોડી દીધો છે. થોડા સમય માટે કાયદા ઘડનારાઓ માટે આ પગલું કદાચ માફક ન આવે તેવું બને પરંતુ તે અશક્ય વાત તો નથી જ. મહત્વની વાત એ છે કે આ લોકો માટે સારી વાત બની રહેશે. ખેર, આપણા રાજકારણીઓ આપણી સેવા કરવા માટે જ તો છે – ખરી વાત ને ?

@snehnusarnamu

ભારતના લોકશાહી રંગે રંગાયેલા રાજકુમારો

“આપણે દેખાવના નહિ પણ કામ કરે તેવા રાજકુમારોની જરૂર છે.”

ભારતે જે ઝડપી ગતિએ વિકાસ સાધવો જોઈએ તે ન સાધી શકવાનાં ઘણાંબધાં કારણોમાંથી એક કારણ એ છે કે આપણી પાસે સૌથી જવાબદારી ભરેલાં કામો માટે શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિને મેળવવાની વ્યવસ્થા નથી, ખાસ કરીને રાજકીય ક્ષેત્રે. આપણે શા માટે એવા છીએ ? આપણે શા માટે એવું વિચારીએ છીએ કે હવે પછીનો નેતા કોઈ રાજકારણીનો દીકરો જ હોય તેમાં કશું ખોટું નથી? મને લાગે છે કે તેનાં ત્રણ મુખ્ય કારણો છે : પહેલું, લાગણીસભર રીતે નિર્ણય લેવો તે. ક્ષમાયાચના તો એકસરખી જ હોય છે પરંતુ ભારતીયો ખૂબ જ લાગણીપ્રધાન હોય છે. આપણી ફિલ્મો અને ટીવીના પ્રોગ્રામો આ વાતને ભરપૂર ટેકો આપે છે. જ્યારે એક જાહેર વ્યક્તિની પસંદગી કરવાનો સવાલ આવે છે ત્યારે નિર્ણય ક્યારેય તાર્કિક નથી હોતો. આપણને ‘બીગ બી’ ગમતો હોય છે એટલે આપણે ‘જુનિયર બી’ને તક આપીએ છીએ. ખેર, જ્યાં સુધી પડદા ઉપર કોઈ સ્ટારની પસંદગી કરવાની હોય ત્યાં સુધી આ વાત ઠીક છે, પરંતુ જ્યારે દેશને ચલાવવા માટે લોકોને પસંદ કરવાના હોય ત્યારે મોટા પડઘા પડતા હોય છે.

મતદાતાઓની રાજકીય પસંદગીઓ તાર્કિક હોવી જ જોઈએ. મારો કહેવાનો આશય એ નથી કે જે લોકોને વારસો મળ્યો હોય છે તેઓ સારું કામ કરી શકતા નથી. રાહુલ ગાંધીએ કોંગ્રેસને ફરી સજીવન કરી દીધી છે. તેઓ સારા વક્તા છે અને તેઓએ ખાસ્સી ધીરજ રાખી છે અને સર્વોચ્ચ સ્થાન પર કૂદી પડ્યા નથી.

તેઓને ચૂંટી કાઢવા માટેનાં આ કારણો હોવાં જોઈએ નહિ કે તેઓને જોઈને તેમના પિતા યાદ આવી જાય. એ જ રીતે સબસીડીઓ અંગેની તેઓની નીતિઓ દેશના અર્થતંત્રને નુકસાનકર્તા હોય તો તમે તમારો મત બીજાઓને આપી શકો છો. તમારો મત તમારા દેશ માટે અત્યંત મહત્વની પસંદગી માટે છે નહિ કે કોઈના પ્રત્યે પ્રેમ વ્યક્ત કરવા માટે.

બીજી વાત, રાજકીય રીતે કુશાગ્ર લોકોને તૈયાર કરવા માટે આપણે ત્યાં સંસ્થાઓની ખોટ છે. આપણે મહાન એન્જિનિયરો અને ડૉક્ટરોને પેદા કરીએ છીએ, પરંતુ આપણા સાહજિક કલાના કોર્સ ગંભીરતાથી કરતા નથી. ગણીગાંઠી કૉલેજો સારી છે પરંતુ મોટાભાગની કૉલેજોનો વહીવટ સાવ રાંકડો છે. દાખલા તરીકે અમેરિકાની જ્યોર્જ ટાઉન યુનિવર્સિટી, વિદ્યાર્થીઓને રાજકીય કારકિર્દી માટે તૈયાર કરે છે, તાલીમ આપે છે. આપણે ત્યાં આવી કોઈ સંસ્થા નથી. જે કોઈ કોર્સ છે તે બધા વીતેલા જમાનાના અને નકામા છે. હું કેટલાક પોલિટિકલ સાયન્સના સ્નાતકોને મળ્યો છું જેઓ આજની ભારતીય રાજકારણની સ્થિતિ વિષે ખૂબ જ ઊંડું જ્ઞાન ધરાવે છે અને એવા રસ્તાઓ પણ બતાવી શકે છે કે કઈ રીતે આજની પરિસ્થિતિમાં બદલાવ લાવી શકાય. ખેર, શિક્ષણની વાત જવા દો પણ આપણી રાજકીય પક્ષોને હોશિયાર યુવાન કાર્યકરોને પક્ષમાં સામેલ કરવાની યોગ્ય રીતો પણ આવડતી નથી કે જેઓ ટ્રેનિંગ પ્રોગ્રામો યોજે અથવા એવી કોઈ રીત અજમાવે જેથી યોગ્ય અને શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિને આગળ આવવાની તક મળે.

આ બધાની ગેરહાજરીમાં પક્ષો ઝમકદાર વ્યક્તિત્વ ધરાવતા થોડા લોકો પર આધાર રાખે છે અને તેઓની અચાનક ગેરહાજરી એક ખાલીપો ઊભો કરે છે જેને પૂરવા માટે કોઈ વારસાગત નેતાની જરૂર પડે છે નહિ કે હાજર કોઈ શ્રેષ્ઠ નેતા. આના લીધે જેઓ કંઈ કરી શકે તેમ છે તેવા નેતાઓનો ઉત્સાહ ઓસરી જાય છે અને તેઓને ખાતરી થઈ જાય છે કે તેઓ ક્યારેય સર્વોચ્ચ સ્થાને પહોંચી નહીં શકે અને આના લીધે જરૂરિયાતના સમયે સારા લોકોની તંગી ભૂંડી હાલત ઊભી કરે છે.

ત્રીજી વાત છે રાજકીય જાગૃતિનો અભાવ – શાળામાં આપણે લોકશાહીની તદ્દન સરળ વ્યાખ્યા જરૂર શીખી જઈએ છીએ – લોકોની, લોકો વડે ચાલતી અને લોકો માટેની – છતાંય લાખોના લાખો ભારતીયો, ખાસ કરીને સમાજના આર્થિક રીતે નબળા લોકો હજીયે લોકશાહીની સંપૂર્ણ શક્તિને જાણતા નથી. રાજાશાહીનો આપણો ઇતિહાસ એમ સહેલાઈથી ફંગોળી દઈ શકાય તેમ નથી, કારણ કે લોકશાહી તો ભારતની કથામાં આવેલું તાજેતરનું પ્રકરણ છે. જ્ઞાતિવાદની એક સ્થાપિત પ્રણાલીના લીધે સૈકાઓથી એ વિચારને ગળે ઉતારવો મુશ્કેલ બનાવી દે છે કે જેની પાસે કૌશલ્ય છે તે સમાજમાં ટોચના સ્થાને પહોંચી શકે છે. આવા પરિપ્રેક્ષ્યમાં આપણે રાજકીય નેતાઓને રાજા તરીકે જોઈએ છીએ અને તેઓના

નાનકડા રાજકુમારોને તેઓના વારસા તરીકે જોઈએ છીએ.

જો આપણે આ બધી બાબતો પ્રત્યે - ગંભીરતાથી ધ્યાન આપીએ તો આપણે એક મજબૂત રાજકીય વ્યવસ્થા ઊભી કરવા તરફ પગરણ માંડી શકીએ, જે થકી આપણે શક્તિશાળી નેતાઓને ચૂંટી કાઢીએ, જેઓ ભારતને હાલ છે તેના કરતાં ઊંચા સ્તરે લઈ જઈ શકે. આ દરમિયાન પેલા નાનકડા રાજકુમારોએ બોલીવુડ પાસેથી પદાર્થપાઠ શીખી લેવો જોઈએ - તમારા વંશના લીધે તમને કામ મળી ગયું છે પરંતુ તમારે તે યોગ્ય રીતે કરી બતાવવું પડશે. તમારા પિતાની 'ફ્લોપ' ગયેલી ફિલ્મોને યાદ કરજો. તમને કોઈએ રાજકુમાર ભલે બનાવી દીધા હોય પરંતુ તે સ્થાને ટકી રહેવું હોય તો સાચૂકલા હીરો બનજો - તમારે નેતા બનવાની જરૂર તો છે. લાઈટ અને કેમેરા તમારા ચહેરા ઉપર ગોઠવાઈ ગયા છે - હવે જોઈએ તમે કેવો અભિનય કરી શકો છો - તો કરો શરૂ !

@snehnusarnamu

સાફસૂફી માટે તૈયાર છો ?

“આપણે જે ગંદવાડ છોડી જઈએ તે આપણા બાળકો સાફ કરે તેમ આપણે ઇચ્છીએ છીએ કે પછી આપણે જ અત્યારે તે આપણી જાતે જ સાફ કરી દઈએ તેમ ઇચ્છીએ છીએ ?”

કોંગ્રેસના ઘણા પ્રધાનો ઉપર ભ્રષ્ટાચારના આરોપો છે. ટુજી ગોટાળો તેમાં ખાસ લોકનજરે ચડેલો છે. આવા ગોટાળાઓ સામે ખાલી બોલબોલ કર્યા કરવા કરતાં કોંગ્રેસ ભ્રષ્ટ રાજકારણીઓને વાળીઝૂડીને પક્ષની બહાર કાઢી મૂક્યા પછી કે કડક ભાષા વાપર્યા પછી જાણે વાત પતી ગઈ તેમ કોંગ્રેસ માનવું ન જોઈએ, કારણ કે અત્યાર સુધીમાં સામાન્ય ભારતીય રાજકારણમાં ફેલાયેલી અપ્રમાણિકતાથી ઉબકાઈ ગયો છે. મીડિયા જે રીતે ગોટાળાઓ બહાર લાવી લોકો સમક્ષ મૂકે છે તેનાથી આમ આદમીનું હૃદય હચમચી ગયું છે.

ખરેખર તો હવે ટીવી ઉપર ગોટાળાઓ જોવા એક મનોરંજનની વાત બની ગઈ છે. આનાથી ચેનલોને મસાલો મળી ગયો છે. આ બધું જોનારી કોઈ પણ વ્યક્તિ માનતી નથી કે આરોપી નેતા નિર્દોષ છે. છતાંય આ બધા નેતાઓ જે રીતે તેઓનો બચાવ કરતા હોય છે તે જોવાની મજા આવતી હોય છે – તેઓ તેમના બચાવમાં ધીમી કોર્ટની કાર્યવાહીનો વાંક કાઢતા હોય છે યા તો કહી દેતા હોય છે કે – ‘આવું તો બીજા લોકો પણ કરે છે.’ પણ ટીવી તો નગ્ન સત્ય કહી જ દેતું હોય છે અને તે છતાંય આ નફ્ફટ નેતાઓ વિશ્વાસપૂર્વક હસતા હોય છે. બીજી તરફ આખી દુનિયાને તેમના ગુનાઓના પુરાવાઓની જાણ હોય છે. તે છતાંય મજાની વાત એ હોય છે કે તેઓ ‘મારે શા માટે રાજીનામું આપવું જોઈએ’ તેમ કહ્યા કરતા હોય છે, જે એક વાત કહી દેતી હોય છે કે તેઓ બહુ જલદી રાજીનામું આપી દેશે. મને રમૂજ સાથે યાદ આવે છે કે ઈરાકના માહિતી ખાતાના પ્રધાન ટીવી ઉપર ઈરાકના

વિજયની ઘોષણા કરી રહ્યા હતા જ્યારે અમેરિકન ટેન્કો તેઓની પાછળથી પસાર થઈ રહી હતી. ગઢ્ઘના યુદ્ધ વિષેની આ અત્યંત રમૂજભરેલી ક્ષણ હતી.

મને કહેવા દો કે કોંગ્રેસ જે રીતે પોતાનો બચાવ કરી રહી છે, તેણે તેઓ માટે ખરાબ વાતાવરણ પેદા કર્યું છે. તેઓ જેટલા જોરથી આરોપો નકારે છે તેટલી વધુ સમાચાર કથનીઓ જીવંત રહે છે અને લોકો એ આખી વાતને માણે છે અને અંતે ગોટાળા કરનારનું ધીમે રહીને અદૃશ્ય થઈ જવાનું બને છે.

એટલે એનો અર્થ એ થયો કે ગોટાળા કરનાર રાજીનામું આપી દે એટલે મીડિયાનું કામ પતી ગયું. આવું આપણે જ્યાં ઊછરીને મોટા થયા તે પુરાણા ભારતમાં બનતું હતું. પરંતુ હવે તેવું રહ્યું નથી. આ દૃષ્ટાંત જુઓ – એક ખૂની એક વ્યક્તિ પર ગોળી ચલાવી તેને મારી નાખે છે. જ્યારે તે પકડાઈ જાય છે એટલે તે બંદૂક જમા કરાવી દેવાની ઓફર કરે છે અથવા તે બંદૂક તેના ખાસ મિત્રને આપી દેવાની ઓફર કરે છે. શું આ રીતે જ ભારતીય રાજકારણીને સજા નથી થતી ? એક બીજું દૃષ્ટાંત લઈએ – એક માણસ તેની પત્નીને ઢોરમાર મારે છે. જ્યારે તે પકડાઈ જાય છે ત્યારે તે ઘર છોડીને જતા રહેવાની ઓફર કરે છે. શું આમ કરવાથી તે સુધરી જશે ? ભવિષ્યના પત્નીને ઢોરમાર મારવાવાળાઓ ઉપર આ વાતની શું અસર પડશે ?

રાજીનામા એ પુરાણા ભારતનું મો બંધ કરી દેવાની યુક્તિ છે જેને દૂરદર્શન (સરકારી ટીવી) પર ખાસ બતાવવામાં આવે છે. પરંતુ હવે પરિસ્થિતિ બદલાઈ ચૂકી છે. મીડિયા અત્યંત સાવચેત બની ગયું છે. નવી પેઢી ગુનાની ખરેખરી સજા અને મીઠી મીઠી વાતો વચ્ચેનો તફાવત જાણી ગઈ છે અને અગાઉની પેઢી કરતાં તેઓ એકબીજા સાથે સારી રીતે ચર્ચાઓ કરી શકે છે. જો સત્તા પરનો પક્ષ ગુનેગારને સજા નથી કરતો તો રાજીનામાની વાત તો સૂરસૂરિયું સાબિત થશે.

પોતે પગલાં લેવા તૈયાર છે તેવું જો કોંગ્રેસ બતાવવું હશે તો તેઓએ ત્રણ મુશ્કેલ પગલાંઓ ભરવાં પડશે. એક, તેઓએ ખાસ ધ્યાન આપીને તેઓના નેતાઓનું આંતરિક રીતે વર્ગીકરણ કરવું પડશે. – પ્રામાણિક અથવા ભ્રષ્ટ. બે, તેઓએ તેમના સત્તાના માળખાને ફરી ગોઠવવું પડશે. કદાચ, ખાતાંઓમાં ફેરબદલ કરીને અને પ્રામાણિક નેતાઓને સત્તા સોંપવી જોઈશે. આ જોકે મુશ્કેલ વાત છે અને પક્ષની સર્વોચ્ચ નેતાગીરીનો તેમાં સાથ જોઈશે. ત્રીજું, એક વખત સત્તા પ્રામાણિક લોકોના હાથમાં આવશે, તો તેઓ કડક પગલાંઓ ભરી શકશે – ખાસ તો એવા લોકો સામે જેઓ દેખીતી રીતે ભ્રષ્ટ હોય છે. આ એક ‘ખ્યાતિ સ્થાપવા’ માટેની તક બની શકે છે. કોંગ્રેસ ભારતને ભ્રષ્ટાચારમુક્ત બનાવવા માટેનું મિશન હાથ પર લઈ શકે છે.

ખેર, જો કોંગ્રેસ માટે આ મુશ્કેલ વાત લાગતી હોય, તો શાણપણ એમાં છે

કે તેઓ સત્તા સંપૂર્ણપણે છોડી દે જેથી પક્ષ બીજી ચૂંટણી સ્વચ્છ મન-હૃદય સાથે લડી શકે. સત્તામાં રહેવું એ એક ખાસ અધિકાર હોય છે પણ તે બોજો પણ હોય છે. જખ્મી ‘વેઈટ લિફ્ટરે’ વજનોને નીચે મૂકી દેવાં પડે છે, પહેલાં સાજા થવું પડે છે અને પછી ફરી વજનો ઊંચકી લેવાનાં હોય છે. ભ્રષ્ટ સાથીઓ સાથે સત્તામાં ટકી રહેવું એ સલામતી ભરેલી પરિસ્થિતિ નથી. દરેક ભ્રષ્ટ મંત્રી ‘ટાઈમ બૉમ્બ’ સમાન છે, ગમે ત્યારે ફૂટે તો ના નહિ.

છેલ્લે બે શબ્દો વિરોધ પક્ષોને. ભ્રષ્ટાચાર સામે લડત ચલાવી તેઓ સાચી વાત કરી રહ્યા છે, પરંતુ દરેક પ્રસંગે સમગ્ર કોંગ્રેસ પક્ષને ગાળો દેવી એ સારી વાત નથી. તેઓએ આક્ષેપબાજીઓ કર્યા કરવા કરતાં કોઈ ઉકેલ સૂચવવો જોઈએ. તેઓએ જે કસૂરવાર હોય તેને સજા અપાવવા તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ. જે રીતે આતંકવાદીને કોઈ ધર્મ હોતો નથી. ભ્રષ્ટ રાજકારણીનો કોઈ રાજકીય પક્ષ ન હોવો જોઈએ. આ જાતની વિચારસરણીની જરૂરત છે. જો બધા જ રાજકીય પક્ષો, મીડિયા અને આપણે સૌ નાગરિકો આપણી ભૂમિકા યોગ્ય રીતે ભજવીએ, આપણે દેશને સાફસૂફ કરી દઈ શકીએ. હવે પછીની પેઢી માટે ચાલો, આપણે સૌ વધુ સારું, વધુ ઉમદા ભારત છોડી જઈએ જેથી તેઓનાં બાળકો કહે કે ગોટાળાઓ વિષે તો તેઓના દાદાઓ વાતો કર્યા કરતા હતા.

@snehnusarnamu

વાહિયાત મોસમ

“હવે પછી જ્યારે ચૂંટણી આવે ત્યારે શું આપણે આપણા પૂર્વગ્રહો વ્યક્ત કરીશું કે તેને બાજુ પર રાખી દઈશું?”

જે રીતે કેટલાંક ફૂલો ફક્ત વસંતઋતુમાં જ ખીલતાં હોય છે તે રીતે ભારતીય રાજકારણ ફક્ત ચૂંટણી સમયે સોળ કળાએ ખીલી ઊઠે છે. જે વ્યૂહરચનાઓ રાજકીય પક્ષો અપનાવે છે તે કહી દેતી હોય છે કે લોકોને શું જોઈએ છે – ભારતીયો કઈ રીતે મત આપશે? ૨૦૧૨ની ઉત્તરપ્રદેશની ચૂંટણી વખતે રાજકીય પક્ષોએ જે કેટલીક જાહેરાતો કરી હતી પછી તે વાહિયાત, વિવાદાસ્પદ કે અનૈતિક હોય પણ આપણા સામાન્ય મતદાતાને શું ગમે છે તે ઉપર જબરો પ્રકાશ પાડે છે. ખૂબ જ ડાહ્યા, આધુનિક વિચારો ધરાવતા – રાજકારણીઓ સાવ પછાત અને ઊલટાં પગલાંના ઉપાયો મતદાતાઓને ઉલ્લુ બનાવવા માટે જાહેર કરતા હોય છે – જીતવા માટે. ખરેખર તો જીત એટલી મહત્ત્વની વાત બની જાય છેકે તેઓ તેમના જાહેર કરવામાં આવેલાં પગલાંઓની આપણા સમાજ અને દેશ ઉપર શું અસર પડશે તે કાં તો ભૂલી જાય છે અથવા ધ્યાન પર લેતા નથી. આપણે બે દૃષ્ટાંતો જોઈએ – એક એક દૃષ્ટાંત મોટા પક્ષોમાંથી લઈએ જેથી ખબર પડે ભારતીય રાજકારણ ખરેખર કેવું વિચિત્ર છે. પહેલું દૃષ્ટાંત ભાજપાનું છે – તેઓએ બાબુસિંહ કુશવાહાને પોતાના પક્ષમાં સામેલ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, જે કુશવાહાને સત્તા પરની બહુજન સમાજ પક્ષે ભ્રષ્ટાચારના મામલે જાહેરમાં પાણીચું પકડાવી દીધું હતું. ભાજપાના આ પગલાંએ હલચલ મચાવી દીધી હતી અને ભ્રષ્ટાચાર વિરુદ્ધ ચળવળ ચલાવનાર ભાજપાની છબી ખરડાઈ ગઈ હતી. મીડિયા ભાજપા ઉપર તૂટી પડ્યું હતું અને તેના લીધે ભાજપાએ પોતાના પગલામાં પીછેહઠ કરી હતી, પરંતુ ભાજપાએ તેમ કર્યું તેમાં તેઓની મૂર્ખાઈ ન હતી. કુશવાહા જ્ઞાતિ ‘બીજા

પછાત વર્ગો'ના વર્ગીકરણમાં આવતી હતી જે જ્ઞાતીની વસતી ઉત્તરપ્રદેશની કુલ વસતીના ૨૦ ટકા થતી હતી. એવું માનવામાં આવી રહ્યું હતું કે આખી જ્ઞાતિ ભાજપાને મત આપશે અને તેના લીધે ચૂંટણીની ગણતરીઓ સાવ બદલાઈ જાય તેવી બની જઈ શકે. કુશવાહાને પાણીયું આપવાની ઘટનાનો વિવાદ એવો ચર્ચો કે કુશવાહા રાતોરાત 'સ્ટાર' બની ગયો હતો. ઉત્તરપ્રદેશની આવી વિશાળ વોટબેન્કની લાલચ કોણ રોકી શકે વારુ ? જોકે આ લાલચ ભાજપાને ભારે પડી હતી પરંતુ લાલચ એ તો લાલચ છે.

બીજું દૃષ્ટાંત - વધુ નહિ પણ એટલું જ મનને અકળાવી મૂકે તેવું છે, જેમાં કોંગ્રેસ અન્ય પછાત વર્ગના ક્વોટામાં મુસ્લિમ ક્વોટા આપવાની જાહેરાત કરી હતી. કોંગ્રેસના નેતાઓ આ વાતને ચગાવવા આખા ઉત્તરપ્રદેશમાં ફરી વળ્યા હતા, જેથી મુસ્લિમોના મત તેઓ ખેંચી લઈ જઈ શકે.

આ બંને પગલાંઓની ભારતીય સમાજ પર ખૂબ જ માઠી અસર થઈ હતી અને ભારતીય મૂલ્યોને હાનિ પહોંચી હતી. પહેલું દૃષ્ટાંત એવું સૂચવી જાય છે કે ભ્રષ્ટાચાર જેવાં પાપો, જો તમે યોગ્ય જ્ઞાતિના હો તો માફ થઈ જાય છે. આ દૃષ્ટાંત એવું કહે છે કે આપણે ભારતીય લોકો પ્રામાણિકતા કરતાં જ્ઞાતિને વધુ મહત્ત્વ આપીએ છીએ. બીજું દૃષ્ટાંત, મુસ્લિમો માટે અનામત રાખવાની વાત એથી પણ વધુ અશુભ ઈરાદાવાળી છે તેનાથી હિન્દુ અને મુસ્લિમો વચ્ચેનું અંતર વધુ વધે છે. ધર્મના પાયા ઉપર તે ખાસ લાભો આપવાની વાત કરે છે. ધાર્મિક પાયા પરની અનામત વ્યવસ્થા ગાંડપણ કહેવાય. આ વાત વિચારો - કોઈ વ્યક્તિ પોતાની જ્ઞાતિ બદલી શકતો નથી પણ ધર્મ બદલી શકે છે. એટલે આપણે ભવિષ્યનું દૃશ્ય જોઈ શકીએ છીએ કે કોઈ હિન્દુ યુવક નોકરી કે કોલેજમાં પ્રવેશ મેળવી શકતો નથી પણ જો તે ધર્માંતર કરીને મુસ્લિમ બને તો મુસ્લિમ ક્વોટા હેઠળ મેળવી શકે છે. કેવી વિચિત્ર વાત? શું આપણે ધર્માંતરણને પુષ્ટિ આપી રહ્યા છીએ? આવી નીતિ આપણે જાહેર કરવાની કઈ રીતે રજા આપી શકીએ, કે તેને પક્ષના જાહેરનામામાં જણાવી શકીએ - અને તેને અમલમાં મૂકી શકીએ ? દુઃખની વાત તો એ છે કે આ પ્રકારનું આરક્ષણ જે મુસ્લિમો સારું ભણતર મેળવવા માંગતા હોય છે, સ્વતંત્ર ધંધો કરવા માંગતા હોય છે કે સમાજમાં શક્તિશાળી બનવા માંગતા હોય છે તેના માટે કશું જ કરતું નથી. આપણા દેશમાં ઘણા મુસ્લિમો રાષ્ટ્રીય સન્માનનીય વ્યક્તિઓ છે; અને તેઓ સૌએ એ પદવી પોતાની હોશિયારી, ખંત અને નિષ્ઠાથી મેળવી હતી. મુસ્લિમોને એવા વાતાવરણની જરૂર છે જે તેઓના કૌશલ્યને પોષે, નહિ કે ચૂંટણી સમયનાં આવાં ગતકડાંઓને ધ્યાન પર લે. કોઈ પિતા તેના બાળકોને પુસ્તકોના બદલે પીપરમીંટો આપે તો બાળકો જરૂર ખુશ થશે. પરંતુ શું તમે તેને સારો પિતા કહ્યો ? જોકે એક અપવાદરૂપે ઉપરનાં બે કાર્યો માટે કોઈ પણ

રાજકારણીઓનો વાંક કાઢતો નથી. જો કદાચ આપણે તેઓની જગ્યાએ હોત તો આપણી પાસે તેવો જ નિર્ણય લેવા સિવાય કોઈ રસ્તો ન રહેત. સમસ્યા રાજકારણીઓની નથી. તેઓ તો વાતાવરણ જેવું હોય તેનું પ્રતિબિંબ પાડે છે. તકલીફ ભારતના મતદાતાઓની છે એટલે કે આપણા સૌની છે. મહાન ભારતનું મન પૂર્વગ્રહીતી ભરપૂર છે. સૈકાઓનો જુલમ અને ભેદભાવયુક્ત વલણ જે આજે પણ ચાલુ છે અને એવી માન્યતા કે પોતાની જાત જ સૌથી ઊંચી છે, તેણે આ પૂર્વગ્રહોને પોષણ આપ્યું છે. તેમાંથી વિચિત્ર લોકશાહીનો જન્મ થયો છે જેણે સર્વસંમતિના સ્થાને એકહથ્થુવાદ ચલાવ્યો રાખ્યો છે. સંસદમાં આપણે જે જીભાજોડી જોઈએ છીએ તેમાં સરેરાશ ભારતીય મનનું દર્શન થાય છે, અને આપણે કોણ છીએ તેની આપણને ખબર પડે છે. આપણામાં જે સૌથી વધુ શિક્ષિત હોય છે તેઓ પણ પૂર્વગ્રહીતી પીડાતા હોય છે. પૂર્વગ્રહ જાણવાની સૌથી સરળ પરીક્ષા આ છે – શું તમે તમારા ભાઈભાંડુ કે બાળકોને તમારી જ્ઞાતિ કે તમારા ધર્મ બહારની વ્યક્તિ સાથે લગ્ન કરવાની રજા આપશો ? જો તમારો જવાબ ‘ના’ હોય તો ભલેને તમે ભારતીય ક્રિકેટ ટીમ માટે જોરદાર તાળીઓ પાડતા હો, અથવા રાષ્ટ્રગીત વાગે ત્યારે તરત ઊભા થઈ જતા હો કે રાષ્ટ્રીય ત્રિરંગાને સલામ મારતા હો, તમે પૂર્વગ્રહીતી પીડાવ છો. અને એટલે જ હાલ આપણા નસીબમાં ગુંચવાયેલા અને સાવ ઓછી ગતાગમવાળા નેતાઓ લખાયેલા છે. ભલેને કોઈ ચળવળિયા નેતાઓ ગમે તેટલા ઉપવાસ કરે અથવા કોઈ અર્થશાસ્ત્રીઓ સારી નીતિઓનાં સૂચનો કરે પણ જો આપણા મનમાં ભારતીય હોવાનો વિચાર દૃઢ નહીં હોય ત્યાં સુધી આપણે ગુંચવાયેલો દેશ જ બની રહેવાના. હા, એ વાત સાચી છે કે ભૂતકાળમાં દલિતો સાથે ખરાબ વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો હતો અને કેટલાક હજી પણ સહન કરે છે. મુસ્લિમો સાથે ભેદભાવ રાખવામાં આવતો હતો અને હજીય કેટલાક મુસ્લિમો સાથે અલગતાનો વર્તાવ રાખવામાં આવે છે. જોકે હવે પરિસ્થિતિમાં સુધારો આવ્યો છે અને જો તમે તમારા પૂર્વગ્રહોને ત્યાગી દેશો તો હજી વધુ ઝડપથી સુધારો આવશે. જો કોઈ પૂર્વગ્રહો ન હોત તો ભાજપાને કલંકી કુશવાહાને પોતાનામાં સમાવવાની જરૂર ન પડત; અને કોંગ્રેસને ક્વોટામાં ક્વોટા જાહેર કરવાની જરૂર ન પડત. જો આપણે બદલાઈશું નહીં તો આપણે હોનારત તરફ ધકેલાઈ જઈશું. પછી આપણામાં આવી જશે નિર્ણય લેવાની અશક્તિ, બેદરકારી અને વિકાસ અટકી જશે. યુવાપેઢીને સારું ભણતર અને સારી નોકરી મેળવવી મુશ્કેલ બની જશે. જે નેતા આપણને ચોકલેટ આપે તેવા નેતાને આપણે ચૂંટીશું તો પછી જેવાં આપણાં નસીબ. પરંતુ હજીય બધું ગુમાવી દેવામાં આવ્યું નથી. હવે પછીની ચૂંટણી આપણને સૌને એક બીજી તક આપશે. – શું આપણે આપણા પૂર્વગ્રહો જ દર્શાવીશું કે તેને છોડી દઈશું ? પસંદગી આપણે કરવાની છે.

@snehnusarnamu

સ્પષ્ટવક્તા રાજકારણીનું આગમન

“મૌન હવે સોનું નથી રહ્યું; રાજકારણીઓએ હવે સ્પષ્ટવક્તા બનવાનું શરૂ કરવું જ જોઈશે.”

આપણા દેશના રાજકારણમાં એક નવી જ રસપ્રદ બાબત નજરે પડવા માંડી છે – એ છે હકારાત્મક અને આક્રમક રાજકારણી. ભારતના મોટાભાગના ભૂતપૂર્વ અને હાલના મુખ્ય પ્રધાનો જેવા કે નરેન્દ્ર મોદી, નીતિશ કુમાર, જયલલિતા, માયાવતી, મમતા બેનરજી, શીલા દીક્ષિત – જેઓએ ભવ્ય વિજયો પ્રાપ્ત કર્યા છે – તેઓ સ્પષ્ટવક્તા, પોતાનો આગવો મત ધરાવનાર અને ‘ચાલો કામ પૂરું કરીએ’ જેવો અભિગમ ધરાવતા નેતાઓ છે.

આ ચીલાચાલુ ભારતીય નેતાથી તદ્દન વિરુદ્ધની વાત છે જેમાં એ નેતા ક્યાં તો સાવ ચૂપ રહેશે અથવા જ્યારે તેઓ પર વાતચીત કરવા માટેનું દબાણ કરવામાં આવશે તો તેઓ રીઢા ડીપ્લોમેટની જેમ આખી વાતને બાજુ પર હડસેલી બીજી જ વાતો કરશે. આ ચીલાચાલુ વર્તન કોંગ્રેસ પક્ષની દેણ છે જેઓએ છેલ્લાં ૨૦ વર્ષોમાં ન સમજાય તેવી ચુપકીદીની નીતિ સફળતાપૂર્વક વાપરી છે. જોકે કોંગ્રેસના નેતાઓ માટે આખી વાતને ફેરવિયારણા કરવાનો સમય આવી ગયો છે, ખાસ કરીને જો તેઓ કેટલાક ‘રોકસ્ટાર’ જેવા મુખ્યમંત્રીઓ તેમના પક્ષ માટે ઈચ્છતા હોય અને જેઓ ભારતીય મતદાતાઓની નાડને જાણતા હોય, કારણ કે સાવ સાચું કહીએ તો સ્પષ્ટવક્તાપણું હવે પાછું આવી ગયું છે.

સાવ શાંત નેતાનો નમૂનેદાર દાખલો છે પી.વી. નરસિંહા રાવનો. તેઓને પાંચ વર્ષના વડાપ્રધાનપદના ગાળામાં કોઈએ સાંભળ્યા હોય તેવું બન્યું નથી. એ સમય કાંઈ એવો ન હતો કે ભારતમાં કશું જ બન્યું ન હતું. તે સમયે ભારત સાવ

નાદારીના આરે આવીને ઊભું હતું, આર્થિક ઉદારીકરણનો અમલ શરૂ થયો હતો અને બાબરી મસ્જિદને તોડી પાડવામાં આવી હતી અને ભ્રષ્ટાચારના ગોટાળાઓ પણ તેઓના કાર્યકાળ દરમિયાન જ બન્યા હતા. છતાંય તે સમયે જે લોકો તેઓની આસપાસ હતા તેઓને પૂછો કે શું તેઓ નરસિંહારાવના અવાજને યાદ રાખી શક્યા છે ? તેઓ પછી આવ્યાં સોનિયા ગાંધી – તેઓએ તો સાવ શાંત મુખમુદ્રા ધારણ કરી લીધી હતી અને શરમાળ અને રાંક અભિગમ રાખીને વડાપ્રધાનપદ સ્વીકારવાની ના પાડી દીધી હતી. અને હા, વડાપ્રધાન મનમોહનસિંહ ક્યારેય આક્રમક વલણ અપનાવી શક્યા જ ન હતા કે ન તો તેઓ પાસે વાક્યાતુર્ય હતું. બોલતા નહિ, પ્રતિભાવ આપતા નહિ, ખુલાસા કરતા નહિ, કોઈ પણ વિકલ્પ આપતા નહિ. – આ બધું જ તેઓ અદ્ભુત રીતે કરી શકતા હતા. હા, અત્યારે આ બધું જ હવે અસરકારક રહ્યું નથી.

આ ૨૦૧૨નું ભારત છે. હવે મૌનની સરખામણી મોભો, સમતોલપણું કે માણસની મોટાઈ સાથે નથી થતી. આજે તો જે રાજકારણી મૌન રહે છે તેને લોકો અણઆવડતવાળો અને મહત્વની વાતોને નજરઅંદાજ કરતો નેતા માને છે. આ એક સાંસ્કૃતિક બદલાવ ત્યારે આવ્યો છે જ્યારે બેજવાબદાર સરકારોથી લોકો વાજ આવી ગયા હતા. એક વખતના લોકોના માનપાત્ર શાંત નેતાઓના સ્થાને લોકોએ હવે સ્પષ્ટવક્તા, પોતાનો આગવો મત ધરાવનાર અને થોડા તો થોડા પણ આત્મવિશ્વાસથી ભરપૂર નેતાઓ પસંદ કરવા માંડ્યા છે.

પસંદગીનો આવો ઝોક આવી જતો હોય છે. અમેરિકામાં એમ કહેવાય છે કે પ્રમુખ બુશની એમ કહીને ટીકા થતી હતી કે તેઓ એટલા તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળા પ્રમુખ ન હતા. સામે પક્ષે બીલ ક્લીન્ટન માટે એમ કહેવાતું કે ખૂબ જ હોશિયાર અને વાચાળ પ્રમુખ હતા. કોઈ પ્રમુખ ઓછો હોશિયાર હશે તે અમેરિકનો ચલાવી લેશે પણ જો તે ગોટાળાઓમાં સંડોવાશે તો તેને અમેરિકન પ્રજા ચલાવી નહિ લે. એ જ રીતે આજે ભારતીયો સ્પષ્ટવક્તા રાજકારણીને જરૂર એક તક આપશે. તેઓ માનનીય હોય પણ લોકો સાથે વાતો જ ન કરે તેવા નેતાને ચલાવી નહિ લે.

આ વાતમાંથી બધા જ રાજકીય પક્ષોએ પદાર્થપાઠો શીખી જવા જેવા છે. જે ભૂતકાળમાં ચાલી ગયું તે હવે આવનારાં થોડાં વર્ષોમાં કદાચ નહિ ચાલે. જે કોઈ વ્યક્તિને નેતાપદે સ્થાપવામાં આવશે તે વ્યક્તિ પાસે એજન્ડા હોવો, પોતાનું દૃષ્ટિબિંદુ હોવું, ઘગશ હોવી અને આ બધા કરતાં મહત્વની વાત સમસ્યાઓ અંગે લોકો સાથે ખુલ્લા દિલે વાતો કરવાની તૈયારી જોઈશે. ખેર, કોઈએ પાયા વગરના આક્ષેપો અથવા કોઈ ‘ન્યૂઝ’ કથાને જવાબ આપવાની જરૂર નથી. છતાંય આવી વ્યક્તિએ લોકોને લાગતાવળગતા હોય તેવા પ્રશ્નો અંગે જરૂરથી બોલવું જોઈશે. મૂર્ખાઈભરેલી વાતો કરવી અથવા સરકારી ભાષામાં બોલવું, કોઈ કામ નહિ આવે.

નિવેદનો જેવાં કે : ‘અમે આ અંગે તપાસ કરી રહ્યા છીએ અને થોડા સમયમાં અમે યોગ્ય કાર્યવાહી કરીશું? એ તદ્દન વાહિયાત નિવેદનો બની રહેશે. સ્પષ્ટવક્તા બનજો અને મુદ્દાસર વાત કરજો. તમે જે કરી શકો તેમ હો અને ન કરી શકો તેમ હો તે બાબતે પ્રામાણિક રહેજો અને અભિપ્રાયો ધરાવતાં ગભરાતા નહિ.

આપણે ઘણા સ્થિર શરીર રાખીને, ચીપીચીપીને બોલતા નેતાઓ જોઈ લીધા છે. હવે આપણે આક્રમક નેતાઓની જરૂર છે. રાજકીય પક્ષોએ એ વાત અંકે કરવી જોઈએ કે જે ઉમેદવારોને તેઓ પસંદ કરે, તેઓમાં મતદાતાની બદલાતી જરૂરિયાતોને સમજવાની શક્તિ હોય. માટે બોલવાનું શરૂ કરો, નહિ તો લોકો કાયમ માટે તમારા વિષે બોલ્યા કરશે.

@snehnusarnamu

વિશ્વાસની કટોકટી ક્યારે પડખું બદલશે

“શું આપણે યોગ્ય અને સાચા લોકોને સંસદમાં મોકલી રહ્યા છીએ ?”

વિશ્વમાં કોઈનુંય ન સાંભળે તેવી સરકાર પાસે અન્ના હજારેએ એક સકારાત્મક પગલું લેવડાવ્યું તે બહુ મોટી વાત કહેવાય. તેઓએ યુવાન લોકોના હૈયામાં બદલાવ માટેનો દીપ પ્રગટાવ્યો છે. ભારતીયોમાં નૈતિક મૂલ્યોને ફરી સ્થાપવાની ખૂબ જ જરૂરી પ્રક્રિયા પણ તેઓએ શરૂ કરી હતી. હા, સાચી વાત છે કે આપણામાંના ઘણા હજી ભ્રષ્ટાચારી છીએ પછી તે ચાલી આવતી પ્રથાને લીધે હોય કે બીજી રીતે, પરંતુ આ બધું છતાં આપણા સૌનો માંદગીનો સારા થવાની ઝંખના રાખતો હોય છે. આના હજારેના આંદોલન પછી આ વાત વધુ મજબૂત બની. લોકોના વિશાળ સમૂહમાં નૈતિકતાને ઉચ્ચ સ્થાને બેસાડવા માટેની ટીમ અન્નાની ચળવળ એ આમ જોઈએ તો જન લોકપાલ બીલ કરતાં પણ મોટું પ્રદાન છે.

હા, એ ખરું કે આ સફળતાની કિંમત ચૂકવવી પડી છે. આપણે સૌએ લાંબા સમય સુધી ઉકેલ ન આવતી ચળવળ જોવી પડી હતી. આપણે બંને પક્ષો તરફથી જાહેરમાં સાવ કદરૂપી અને અણગમતી વાતો જેવી કે જક્કીપણું, ઉદ્ધતાઈ અને વધારે પડતી આક્રમકતા જોઈ હતી. એક આદર્શ વિશ્વમાં લોકો વ્યવહારુ હોય છે અને પોતાના સ્થાન કે સત્તા સિવાય પણ યોગ્ય વસ્તુ જ કરે છે. ખેર, આપણે સૌ એવા આદર્શ વિશ્વથી ક્યાંય દૂર રહીએ છીએ અને સંજોગો જોતાં લાગે છે કે આપણે ઘણા ઓછા નુકસાન સાથે બહાર નીકળી ગયા છીએ. આ વખતે આપણા જુવાનિયા શેરીઓમાં ઊતરી આવ્યા ન હતા. તેઓએ બીજી જ્ઞાતિ કે ધર્મના લોકોને ઈજાઓ પહોંચાડી ન હતી. તેઓએ શાંતિપૂર્ણ રીતે વધુ યોગ્ય અને

ન્યાયી સમાજ માટેની માંગણી કરી હતી. આપણા સૌ માટે એ ગર્વ લેવા જેવી પળ હતી. ભારતની હાલની પેઢી અલગ જ છે—તે માટે તે સૌને સલામ.

જોકે કેટલાક અંગ્રેજી બોલતાં બૌદ્ધિકોના વર્તુળોમાંથી જે સખત ટીકાઓ અન્ના માટે કરવામાં આવી હતી તેનો મને આઘાત લાગ્યો હતો અને મારું દિલ તૂટી ગયું હતું. જો ચુનંદા લોકોએ અન્નાને મજબૂત પીઠબળ આપ્યું હોત તો આપણે બહુ જલદીથી અને સારી એકમતી સાધી શક્યા હોત. જોકે એ વાત પણ ખરી કે લોકોને પોતાનો મત ધરાવવાનો હક્ક હોય છે, પરંતુ મેં ઘણી વાર જોયું હતું કે આ બધા વિવિધ મત અન્ના પ્રત્યેના નકારાત્મક પૂર્વગ્રહના લીધે હતા કારણ કે તેઓ ગામડાંમાંથી આવતા હતા, તેઓની કામ કરવાની રીત અલગ હતી અથવા તેઓ અચાનક જ ખ્યાતિની ટોચ પર પહોંચી ગયા હતા જે મૂળ વિષયથી તદ્દન જુદી વાત હતી.

અન્ના વિરુદ્ધની સૌથી મજબૂત દલીલ એ હતી કે સંસદને ઉથલાવી ન શકાય અને ઉથલાવવી ન જોઈએ. એમાં કંઈ શંકા નથી કે સંસદ અને બંધારણ બંને મહત્વનાં છે અને તેઓનું માન જાળવવું જ જોઈએ. જોકે આ બધું જ પાયાની ધારણા પર ચાલે છે અને એ પાયાની ધારણા છે—લોકોનો વિશ્વાસ. જો લોકોનો તેઓ પરથી વિશ્વાસ ઊઠી જાય તો પછી સંસ્થા ચાલી શકતી નથી અને આ જ વાત આપણે સંસદમાં ફરી સ્થાપવાની છે—લોકોએ તેમના માન આપવાનું કહીએ તે પહેલાં.

લોકોનો વિશ્વાસ કેટલી મહત્વની વાત છે તે નીચેના દૃષ્ટાંતમાં સમજાવવામાં આવ્યું છે. આપણા ખીસામાં જે કાગળની નોટો લઈને આપણે ફરીએ છીએ તેનું મૂલ્ય છે, એ વાત લોકો માને છે કે તેની કિંમત છે પછી જ આવે છે. ઘણા કિસ્સાઓમાં લોકોએ તેમના દેશના ચલણમાંથી વિશ્વાસ ગુમાવી દીધો હતો. આ સામાન્ય રીતે ત્યારે બનતું હોય છે જ્યારે સરકાર પૂરતી કાળજી રાખ્યા વગર નાણાં છાપ્યે રાખે છે અને એ રીતે ઝડપથી તેની કિંમત ઘટાડી નાખે છે, જેમ કે ઝિમ્બાબ્વે. ૨૦૦૮માં એક સમયે ઝિમ્બાબ્વેમાં ભાવો દર ચોવીસ કલાકે બમણા થઈ જતા હતા. દુરાચારી સરકાર મોટી કિંમતની નોટો છાપતી જતી હતી. બ્રેડની કિંમત ૧૦ બીલીયન ઝિમ્બાબ્વે ડૉલરની થઈ ગઈ હતી. અંતે લોકોએ તેમના દેશના ચલણને ખાડે નાખ્યું અને તેઓ ‘બાર્ટર’ આપ-લે પદ્ધતિથી કામ કરતા થઈ ગયા. હવે વિચારો, આવા સમયે ઝિમ્બાબ્વેના બૌદ્ધિકો ટીવી ઉપર આવીને કહે કે દેશની નાણાકીય પદ્ધતિ, સરકાર અને તેઓના ચલણને બધાથી વધીને માન આપવું જોઈએ તો શું કોઈ આ વાત સ્વીકારશે ? મને નથી લાગતું કે કોઈ સ્વીકારે. લોકોમાં વિશ્વાસ પેદા થાય તેવાં પગલાંઓ લેવાનું તે સમયે વિચારવું જોઈએ. સરકારે ખાતરી આપવાની જરૂરત હોય છે કે તેઓ જવાબદારીપૂર્વક નાણાં છાપશે

અને જમા-ઉધારના પાસાને સમતોલ કરશે. ઝિમ્બાબ્વેએ તેમ ન કર્યું. હવે ત્યાંના લોકો વિદેશના ચલણોનો ઉપયોગ કરે છે.

ભારતના રાજકારણીઓ, અને ખાસ કરીને સરકારમાં જે વિશ્વાસની કટોકટી ઊભી થઈ છે તે આ પ્રકારની જ છે. તેઓના સતત જૂઠાણાંઓએ વાતને વધુ ને વધુ વણસાવી છે. તેઓ સતત કહ્યા કરતા હોય છે કે ભ્રષ્ટાચાર ના થવો જોઈએ પરંતુ કરતા કશું નથી. અરે વડાપ્રધાન આ પ્રકારનું બહાનું આગળ ધરે છે કે ‘આ બધું વિવિધ પક્ષોના જોડાણવાળી સરકાર હોવાને લીધે અમારે સમાધાનો કરવાં પડે છે.’ કયું સમાધાન ? સાચું પૂછો તો કોઈ સમાધાન હોતું નથી.

જૂઠું બોલવું એ રાજકારણીઓનો ઘણા લાંબા સમયથી ચાલ્યો આવતો ખેલ છે. તેની કિંમત તેઓએ લોકોનો વિશ્વાસ ગુમાવીને ચૂકવી છે. એક સારું અને ઉમદા લોકપાલ બીલ ખરેખર લોકોનો વિશ્વાસ ફરીથી સરકારમાં પેદા કરી શકે છે. ખરેખર તો લોકો કરતાં સરકારને લોકપાલ બીલની વધુ જરૂર છે. સરકારે પણ વધારે ખુલ્લા મને લોકો વિના રોકટોક સરકારને મળે તેવા બનવાની જરૂર છે. પક્ષના પ્રવક્તાઓએ અંગત રીતે કેટલીક વાતો સ્વીકારવાની જરૂર છે અને જે સાચું હોય તેને પક્ષથી ઉપર જઈને રજૂ કરવું જોઈએ—ભલે તેમાં ભૂલોનો પણ સ્વીકાર થઈ જતો હોય.

અને જ્યારે આપણને રાજકારણીઓએ કઈ રીતે કામ કરવું જોઈએ તે કહેવાનું ગમે છે ત્યારે આપણે, નાગરિકોએ પણ વિશ્વાસને ફરીથી સ્થાપિત કરવા આપણાથી બનતું કરવું જોઈએ. હું ફરી ફરીને કહું છું તેમ, આપણે સૌએ એવા ઉમેદવારને મત ન આપવો જોઈએ, કારણ કે તે અમુક જ્ઞાતિ, ધર્મ કે પ્રદેશનો છે. આપણે તો ફક્ત એક જ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ—શું તે કે તેણી સારા વ્યક્તિ છે ? જ્યારે આપણે સૌ શક્તિશાળી, પ્રામાણિક લોકોને સંસદમાં મોકલીશું ત્યારે વિશ્વાસ અને આદર આપોઆપ પાછા આવશે.

શેરીઓમાં ઊતરી આવ્યું ભારત

“જો આપણે ‘અંકલ કાયનીક’ને ખોટા ન ઠરાવી શકીએ તો પછી આપણા માટે કોઈ આશા બચતી નથી.”

આપણા બધાની પાસે એક ‘અંકલ’ છે જે આપણને સતત યાદ અપાવ્યા કરે છે કે ભારત કેટલું ભયંકર છે. તેઓ આપણને જણાવે છે કે કઈ રીતે દરેક સરકારી સત્તાધીશો લાંચ લે છે—આરટીઓથી શરૂ કરીને રેશનિંગની દુકાનથી લઈને મ્યુનિસિપાલિટી. તેઓ આપણને સમજાવે છે કે કઈ રીતે કોઈ પણ સરકારી ખાતું તેઓનું કામ સારી રીતે કરતું નથી—ખાડાવાળા રસ્તાઓ, સરકારી શાળાઓની સાવ ખરાબ સ્થિતિ અને સાવ નિમ્ન કક્ષાની આરોગ્યસેવાઓના તેઓ આપણને દાખલા આપે છે, જેથી તેમની માન્યતા સાચી ઠરે. તેઓ સામે દલીલ કરવી મુશ્કેલ વાત છે, કારણ કે તેઓ સાચા હોય છે. ખરેખર ક્યાંય કશું જ કામ થતું નથી. ક્યાંય ન્યાય નજરે પડતો નથી. સત્તા કામ કરે છે. સમાનતાનું ક્યાંય અસ્તિત્વ નથી. ઉપરની બધી જ વાતો સાંભળવી ગમે તેવી નથી, પણ સાચી જરૂર છે.

જોકે ‘અંકલ’ આગળ કહેતા પણ હોય છે – ‘ક્યારેય કશું બદલાવાનું નથી.’ તેઓ છાતી ઠોકીને કહે છે કે આપણો સમાજ મરામત ન થઈ શકે તેટલી હદે નુકસાન પામી ગયો છે, અને ભારત કંગાલિયતમાં જીવવા માટે સર્જાયું છે. ‘અંકલ કાયનીક’ને દરેક પર શંકા હોય છે અને લોકોની દાનત ખરાબ જ હોય છે તેમ તેઓ માને છે અને જે કોઈ દેશને સુધારવા માટે પ્રયત્ન કરતો હોય છે તેને તેઓ ‘છુપાયેલા હેતુ’ સાથેની વ્યક્તિ માને છે.

બસ અહીં મને લાગે છે કે ‘અંકલ’ ખોટો ઠરે છે—ભયંકર રીતે ખોટા. સમસ્યાઓ સામે આંગળી ચીંધવી એક વાત છે જ્યારે તેનું સમાધાન મેળવવાનો

પ્રયાસ છોડી દેવો બીજી જ વાત છે. વાંકદેખાપણું દલીલનો જવાબ આપવો તેવી બાબત નથી—તે એક પ્રકારનો અભિગમ છે. હકીક્ત એ છે કે હજીય આપણા દેશમાં સારા લોકો વસે છે. અરે ફક્ત દેશમાં જ નહિ, સમાજમાં પણ અને સરકારી ખાતાંઓમાં પણ સારા માણસો હોય છે. ફક્ત વાત એવી છે કે તેઓને દબાવી દેવામાં આવ્યા છે.

તમારે શા માટે અન્ના હજારેને ટેકો આપવો જ જોઈએ તેનાં હું તમને કારણો આપવા માંગતો નથી. સાવ ગલીય અને ભ્રષ્ટ સરકાર સામે તમારા માટે જે વ્યક્તિ લડત ચલાવી રહી છે તેના માટે ટેકાની તમારી પાસે વાંકા વળીને માંગણી કરવી કે ભીખ માંગવી એ અન્નાના માન-મર્યાદાથી ઊતરતી કક્ષાની વાત છે. છતાંય હું ઝડપથી તમને વીતેલી હકીક્તોથી માહિતગાર કરી દઉં.

૨૦૧૧ના એપ્રિલમાં અન્ના ઉપવાસ પર ઊતરી ગયા હતા જે સમગ્ર દેશની ચળવળ બની ગઈ હતી અને ઝડપથી ચારેકોર ફેલાઈ ગઈ હતી. પોતાના પગ નીચે રેલો આવતો જોઈને સરકાર કડક લોકપાલ બીલ બનાવવા સંમત થઈ ગઈ હતી, આંદોલનકારીઓ સાથે હાથ મેળવ્યા હતા અને સૈદ્ધાંતિક રીતે ભ્રષ્ટાચારને સાચી રીતે રોકવા માટેના અન્નાના વિચારો સાથે તેઓ સંમત થયા હતા. ત્યાં સુધી તો સરકારે અન્ના અને અન્નાના સાથીઓનું અપમાન જ કર્યા કર્યું હતું, તેઓના મુસદ્દાને ઊંચકીને બહાર ફેંકી દીધો હતો અને પોતાનો અલગ મુસદ્દો લઈને આવ્યા હતા જે લોકપાલ બીલનો વાહિયાત મુસદ્દો હતો જે લોકસભામાં પસાર થઈ ગયો હતો પણ રાજ્યસભામાં અટકી પડ્યો હતો.

જે મુસદ્દો સરકારે સંસદમાં રજૂ કર્યો હતો તે ભ્રષ્ટાચારને રોકી શકે તેમ નથી. ફક્ત ૦.૫ ટકા અથવા ૨૦૦ સરકારી અધિકારીઓમાંથી ફક્ત એક અધિકારી આ મુસદ્દાના દાયરામાં આવતો હતો. તમારી હાલની રેશનિંગની દુકાન, આર.ટી.ઓ., પાસપોર્ટ ઓફિસ, પંચાયત કે મ્યુનિસિપલ સત્તાવાળાઓ આ મુસદ્દામાં સામેલ ન હતા. રાજ્યોમાં ચાલતા ગોટાળાઓને પણ તેમાં સમાવવામાં આવ્યા ન હતા. વડાપ્રધાનને પણ બાકાત રાખવામાં આવ્યા હતા. કોઈ લોકશાહી દેશમાં તમે શું એવો ભ્રષ્ટાચાર વિરોધીકાયદો સાંભળ્યો છે જે ફક્ત અમુક જ વિભાગના લોકોને લાગુ પડતો હોય ?

સરકારે આપણા બધાની આંખોમાં જાદુઈ ધૂળ નાખી દીધી હતી અને ભારતના નિરક્ષર અને ગમાર લોકો જેઓ ભ્રષ્ટાચાર અને શિષ્ટાચાર વચ્ચેનો તફાવત જાણતા ન હોય તેઓ પર આધાર રાખ્યો હતો. છતાંય તમે, જેઓ આ વાંચી રહ્યા છો તો ભણેલાગણેલા છો. તમે જાણો છો કે તમે આખી જિંદગી ભ્રષ્ટાચારનો ભાર વેંઢારીને પૂરી કરી છે અને તમે નથી ઈચ્છતા કે તમારાં બાળકો પણ તેવી જ જિંદગી ગુજારે, એક પાંગળું લોકપાલ બીલ આજે કદાચ તમને અસર

નહિ કરે પરંતુ આવતીકાલે તે તમને નુકસાન પહોંચાડશે, જ્યારે તમારા બાળકને કોલેજમાં પ્રવેશ નહિ મળે, તમારી હોસ્પિટલ તમને ખરાબ સારવાર આપશે, જ્યારે તમારાં કોઈ સરકારી કામ થશે નહિ. આપણે એક ગરીબડા દેશમાં જીવીએ છીએ —ગરીબડો એટલે કે પૈસાપાત્ર નહિ તેવો અર્થ ન લેતા પરંતુ એનો અર્થ થાય છે કે આપણા નેતાઓએ આપણને ગરીબડા રાખ્યા છે. આપણે સૌએ તે લોકોને વધારે પડતી સત્તા આપી દીધી છે અને તેઓ આપણા મતને ચોરી કરવા માટેનો અને અણઆવડત દર્શાવવાનો પરવાનો માને છે. કોઈ તેઓનો હિસાબ માંગે, તે વાતને તેઓ ધિક્કારે છે. જોકે હિસાબ ચોખ્ખો ન રાખવામાં આવે તો વિકાસ અટકી પડશે. દુનિયામાં એવા દેશો છે જ્યાંના સામાન્ય જનની આવક ભારતના સામાન્ય જન કરતાં ૫૦ ગણી વધારે છે. શું આપણે તેટલી આવકને લાયક નથી ?

એટલે, અન્ના અંગેનો તમારો અંગત અભિપ્રાય ગમે તે હોય, પણ તેઓ નહિ પણ તેઓના વિચારોને તમારા સમર્થનની જરૂર છે. અન્નાએ ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી વિચારધારાને પેદા કરી નથી, એમણે તો ફક્ત ટકોરા મારીને તેને જાગૃત કરી છે. અન્નાને ક્યડી નાખવાથી પેલી વિચારધારા નાબૂદ નહિ થઈ જાય - - એ વધુ ઉગ્ર બનશે. અત્યારે તો આ ચળવળ કાબૂમાં છે, પરંતુ સરકારે તેઓ જે રીતે કામ કરી રહ્યા છે તેમાં સજાગ રહેવાની જરૂર છે. કડક હાથે કામ લઈને અને બોલેલું ફોક કરી દેવાથી દેશ આખામાં અવ્યવસ્થા ફેલાઈ જશે.

છેલ્લે, ભારતના લોકો માટે ‘અંકલ કાયનેક’ને ખોટા પાડવાનો સમય આવી ગયો છે. તેઓ જે કહે છે કે ‘ભારતમાં ક્યારેય કશું બદલી શકાય તેમ નથી’ તેના કરતાં પણ એક મોટું સત્ય છે ખરું. તે સત્ય ‘ગીતા’માંથી આપણને પ્રાપ્ત થાય છે કે : ‘કોઈ પણ વાત કાયમ હોતી નથી.’ ‘ગીતા’ એ પણ કહે છે કે ‘જ્યારે પાપનો ઘડો છલકાય છે, ત્યારે સુવ્યવસ્થા સ્થાપવા કશુંક બને છે.’ હવે એ તમારે નક્કી કરવાનું છે કે પાપનો ઘડો છલકાઈ ગયો છે કે નહીં. હવે તમારે જાતે નક્કી કરવાનું છે કે ભારતીયોએ ધર્મ પાળવો એટલે એનો અર્થ શું ? અને તમે અને ફક્ત તમે જ નક્કી કરશો કે શેરીઓમાં ઊતરી આવવાનો સમય થઈ ગયો છે.

વડાપ્રધાનની વહારે

“બંદૂકની ગોળીઓ પાછળ નાણાંનો ખર્ચ કરશો તો કશું જ વળતર નહિ મળે, માળખાકીય સગવડો પાછળ ખર્ચ કરશો તો અચૂક સારું વળતર મળશે.”

એક તરફ પાકિસ્તાન સાથેના આપણા સંબંધો સુધરતા જતા હોય તેવું જણાય છે બીજી તરફ એવી વાતો કરવા આપણે આતુર હોઈએ છીએ કે અમારા બે દેશો વચ્ચે ક્યારેય સમતોલ સંબંધ ફરી થઈ જ નહિ શકે. જ્યારે આપણા વડાપ્રધાન, પાકિસ્તાનના વડાપ્રધાન સાથે વાર્તાલાપ કરે છે ત્યારે સંસદમાં ઊહાપોહ મચી જાય છે અને મીડિયામાં મોટે મોટેથી ટીકાઓનો વરસાદ વરસે છે જે મીડિયા આ સંબંધો સામાન્ય બને તે ઈચ્છતું જ નથી.

આપણો અભિગમ જ એવો છે કે આપણે પાકિસ્તાન સાથે ફરી સામાન્ય સંબંધ બાંધીએ તેવું ઈચ્છતા જ નથી. હા, એ વાત સાચી છે કે આપણા પાકિસ્તાન સાથેના સંબંધ વધુ સારા બને તે આપણને ગમે પરંતુ ઊંડે ઊંડે આપણા મનમાં એક પ્રકારનો ક્રોધ અને ગુસ્સો હોય છે. બધા કરતાં આપણા મનમાં એ ભાવ હોય છે કે આપણે પાકિસ્તાનને એક પદાર્થપાઠ તો શીખવાડી દેવો જોઈએ. તેઓને તેમનું સ્થાન બતાવી દેવું જોઈએ. પાકિસ્તાનને શરમજનક સ્થિતિમાં મૂકી દેવું એને દેશદાઝ બતાવી તેમ ગણવામાં આવે છે. અને એ એક મોટો રાજકારણનો ખેલ બની જાય છે.

આપણે કદાચ એવું વિચારતા હોઈએ કે જ્યાં સુધી મુંબઈ પરના આતંકી હુમલાના કેસનો નિવેડો ન આવી જાય ત્યાં સુધી વડાપ્રધાને તેઓ સાથે કોઈ પણ પ્રકારની વાતો કરવા જેવી નહોતી. ખેર, મને આટલું તમને કહેવા દો કે આપણે પાકિસ્તાન સાથે વાતચીત કરીએ કે ન કરીએ, આપણે અનન્ય રીતે તેઓ સાથે

સંકળાયેલા છીએ. આપણે તેઓની સાથેના બધા જ સંપર્કો કાપી નાખીએ; આપણા નેતાઓ, તેઓના નેતા સામે ડોળા કાઢે અને એવી રીતે વર્તે કે જાણે તેઓનું અસ્તિત્વ જ નથી. છતાંય દરેક ભારતીયનું ભાવિ પાકિસ્તાન સાથે સંકળાયેલું છે અને ઝઘડો ચાલુ રાખીને આપણે સૌ આપણું લેણું ચૂકવી રહ્યા છીએ. આ વાતનું મુખ્ય કારણ છે આપણું સંરક્ષણ બજેટ. આ સૌથી મોંઘી વસ્તુ છે જે સરકાર ખર્ચ કર્યો જાય છે અને તેમાંનો મોટો ભાગ પાકિસ્તાનના લીધે ખર્ચાય છે.

દેશદાઝનાં કારણોસર, સંરક્ષણ પાછળ થતા ખર્ચ સામે કોઈ સવાલો ઉઠાવવામાં આવતા નથી. ખેર, સરહદ પર જે જવાનો તેઓના જાન આપી દે છે તેઓ પાછળ ખર્ચ કરવામાં આવતાં નાણાં અંગે કઈ રીતે સવાલ ઉઠાવાય ? જોકે, અગત્યનો સવાલ એ છે કે શું તેઓએ તેમના જાન આપી દેવા જોઈએ ખરા ? અને બીજી વાત જે આપણે સમજી લેવાની છે તે છે કે જે રકમ આપણે સંરક્ષણ પાછળ ખર્ચા રહ્યા છીએ તેની સામે આપણે શું ગુમાવી રહ્યા છીએ ?

હા, એમ કહેવામાં એક આદર્શ છુપાયેલો છે કે ‘આપણી પાસે મજબૂત અને શક્તિશાળી લશ્કર હોવું જોઈએ.’ ખેર, આપણે એ ભૂલી જઈએ છીએ કે આપણે એક ગરીબ રાષ્ટ્ર છીએ. અને જ્યારે તમે ગરીબ હો ત્યારે તમારે વ્યવહારુ બનવાની પણ જરૂર હોય છે. અને તમે જો કે દરેક ભારતીયોએ ત્રણ બાબતો અંગે ફેરવિચારણા કરવાની જરૂર છે અને તે પછી જ આપણી સંરક્ષણ વ્યૂહરચના અંગે આપણે એકમતી સાધી શકીશું.

વિદેશનીતિ

આપણી વિદેશનીતિનો દસ્તાવેજ એ કાંઈ આપણા રાષ્ટ્રીય અહંનું નિવેદન નથી. તે એક એવો દસ્તાવેજ છે જે દર્શાવે છે કે બહારની દુનિયા સાથેના આપણા સંબંધો આપણા દેશના લાભ માટે કેટલી સારી રીતે આપણે વાપરી શકીએ તેમ છીએ. રાજકારણીઓને ભૂલી જાવ, હું મારા સાથી ભારતીયોને પૂછવા માગું છું કે કાશ્મીરની આપણને કેટલી સખત જરૂર છે ? શું યુવાપેઢી માટે કોલેજો ઊભી કરવાના બદલામાં આપણે કાશ્મીર જોઈએ છે ? ખેડૂતો માટે નહેરો ઊભી ન થઈ શકે તેના બદલામાં કાશ્મીર જોઈએ છે ? રસ્તાઓ અને વીજળીમથકો બાંધી ન શકીએ તે માટે કાશ્મીર જોઈએ છે ? કાયમ માટે ઊંચા કુળાવા દરમાં જીવ્યા કરવા માટે કાશ્મીર જોઈએ છે ? કારણ કે દેખીતી રીતે આ બધું નજરમાં નહિ આવે પણ આ બધી વસ્તુઓ આ વાત સાથે સંકળાયેલી છે. સંરક્ષણ બજેટ, આ બધી જ વાતોને સાથે મૂકીએ તેથી પણ ઘણું વધારે છે. આપણી સરકાર પાસે કાંઈ અમર્યાદ નાણાં નથી, તો પછી સારી વાત કઈ રહેશે ? લડાઈ ચાલુ રાખો અને વિકાસને અટકાવી દો.—અથવા શાંતિ સ્થાપવા માટે જે બને તે કરો અને જે નાણાં

બચે તેનો ઉપયોગ વધુ મજબૂત રાષ્ટ્રનું નિર્માણ કરવામાં વાપરો. વિદેશનીતિનો દસ્તાવેજ આ બાબતમાં બહુ મોટો ભાગ ભજવી શકે તેમ છે.

બૂહાત્મક સંરક્ષણ જોડાણ

નવી વૈશ્વિક દુનિયાએ એકબીજાનાં અર્થતંત્રોને ક્યારેય ન હતાં તેટલાં એકબીજા સાથે સાંકળી લીધાં છે. કોઈ પણ કશું પણ પોતાની જાતે એકલા કરી શકતા નથી. આપણી સરહદોનું રક્ષણ કરવાનું આપણું ધ્યેય હોય તો આપણે બીજા દેશ સાથે આ અંગે જોડાણ કરી શકીએ છીએ. દાખલા તરીકે અમેરિકાને પોતાની સરહદોની સલામતી માટે ખૂબ જ જરૂરિયાતો છે અને એ રીતે તેઓ વૈશ્વિક આતંકવાદને ઓછો કરવા માંગે છે. આપણે તેઓ સાથે કામ કરી શકીએ—હા, તેઓને આપણા દેશમાં થોડી સગવડો આપીને. આપણા માટે, આપણા પોતાના બચાવ માટે આપણે ખર્ચમાં બચાવ કરી શકીએ છીએ. તેઓ માટે, આ ઊકળતા પ્રદેશમાં તેઓનો સારો કાબૂ રહી શકે. આપણા સંરક્ષણમાં અમેરિકાનો સંડોવણીથી કદાચ આપણે થોડા હચમચી જઈએ પરંતુ સાચું પૂછો તો આપણી સરહદોનું રક્ષણ કરવામાં આપણને તેઓ મદદ કરે તો તેઓને આપણા થકી શું લાભ થાય ? આ નવી નવી ટેક્નોલોજીના યુગમાં શું સાચે જ તમે એમ માનો છો કે અમેરિકાનો પાસે આપણી ઉપર હુમલો કરવાની સંપૂર્ણ માહિતી નથી ? પરંતુ તેઓ આપણા ઉપર હુમલો કરવા માંગતા નથી. આપણાં બજારોમાંથી તેઓને ઘણુંબધું મળી શકે તેમ છે—તેઓનાં ઉત્પાદનો માટે આપણે ત્યાં મોટું બજાર છે અને વળી સસ્તું આઉટસોર્સિંગ. ખેર, ચાલો આપણે આપણા સંરક્ષણનો થોડો હિસ્સો તેઓને આઉટસોર્સ કરી દઈએ, જેથી તેઓને સલામતીની લાગણી થાય અને તેઓ થકી આપણાં નાણાં બચે. ધનવાન અને શક્તિશાળી મિત્ર ભાગ્યે જ કોઈને ઈજા પહોંચાડતો હોય છે.

સારી જૂનીપુરાણી શાંતિ

બુદ્ધ અને ગાંધીની ધરતીએ શાંતિ માટેના તેના ધ્યેય ગુમાવી દીધા છે. આપણે પાકિસ્તાન સાથે વાટાઘાટો કરવા માંગીએ છીએ પરંતુ તેમાં ખાસ તો તેઓને તેમનું સ્થાન બતાવી દેવાનો આપણો આશય હોય છે, અને આપણી વાત તેઓના ગળે ઉતારી દેવાની વાત હોય છે. સાચું પૂછો તો આવી વાતો સિનેમાહોલમાં તાળીઓના ગડગડાટ મેળવી જાય, પરંતુ આ શાંતિ માટેનો અભિગમ ન કહેવાય. આપણે વિચારી શકીએ કે પાકિસ્તાન હંમેશાં ખોટું છે અને કાશ્મીર માટે આપણે જ લાયક છીએ પરંતુ જ્યારે આપણે વાટાઘાટો કરતાં હોઈએ ત્યારે આપણે સામેના પક્ષને પણ બોલવા દેવો પડે. આ વાત કદાચ આપણને ન પણ ગમે પરંતુ આવી વાત સાથે આપણે જીવતાં શીખી જઈ શકીએ.

એ સારી વાત છે. માટે આપણે શાંતિ જોઈએ છે તેવું ફક્ત નથી પરંતુ સાથે સાથે આપણને લડાઈ પોષાય તેમ નથી અથવા હવે પછીનાં ૨૦ વર્ષો સુધી લડાઈની તૈયારીઓ કરી શકીએ તેમ નથી. બંદૂકની ગોળીઓ પાછળ નાણાં ખર્ચ કરશો તો કશું જ વળતર નહિ મળે, માળખાકીય સગવડો પાછળ ખર્ચ કરશો તો અચૂક સારું વળતર મળશે.

@snehnusarnamu

આપણે શાંતિને પ્રેમ સાથે ભેળસેળ ન કરી દેવી જોઈએ

“ દેશ વિકાસ પામે તે માટે આપણે શાંતિને એક તક આપવી
જ જોઈએ.”

પાકિસ્તાનના એક પછી એક શાસને, પાકિસ્તાનમાંથી જ ઉત્પત્તિ આતંકવાદી હુમલાઓને ડામવા માટે ઘણું ઓછું કામ કર્યું છે. એ સિવાય પણ કાશ્મીર સમસ્યા અંગે પણ પાકિસ્તાન કોઈ વ્યવહારુ સૂચનો લઈને બહાર આવ્યું નથી અને છતાંય સાવ ભોળાભટોક અને મડદાલ બનીને આપણે શાંતિયોજનાઓ રજૂ કરીએ છીએ જ્યારે તેઓ તરફથી આ અંગે કોઈ શાંતિ માટેની દરખાસ્ત આવતી જ નથી.

આપણે પાકિસ્તાન તરફ દુશ્મનાવટભરેલું વર્તન રાખીએ તેમાં તથ્ય હશે અને તે અંગે એક કેસ પણ બનાવી શકાય તેમ છે. જોકે આ જરા અઘરી વાત છે, પણ શાંતિ માટેનો કેસ એથી પણ મજબૂત છે. અને જીવનમાં ક્યારેક વધુ સારા વિકલ્પને પસંદ કરવો જરૂરી બની જાય છે—પછી ભલે તે સાહસિક લાગે તેવો ન હોય. પાકિસ્તાન સાથે દુશ્મનાવટને બદલે શાંતિ સ્થાપવાથી ભારતીયોને સારું જીવન જીવવા મળતું હોય તો તે વિકલ્પ પસંદ કરવો હિતાવહ છે.

ચાલો, આપણે કેટલાક પાયાના આંકડાઓ જોઈએ. બે દેશોનું સંયુક્ત સંરક્ષણ બજેટ અંદાજે ૪૦ બીલીયન ડૉલર્સ છે, જેમાંથી ૩૦ બીલીયન ડૉલર ભારત ખર્ચ કરે છે, જે નાણાં વર્ષોવર્ષ વાપરવામાં આવે છે. આ ખર્ચની સરખામણી ગોલ્ડન હાઈવે પ્રોજેક્ટ સાથે કરો જે ચારે બાજુઓવાળો છે. આ પ્રોજેક્ટ આપણી સરકારે પૂરો કરેલો મહત્વની માળખાકીય સગવડોવાળો પ્રોજેક્ટ છે. આ પ્રોજેક્ટ પાછળ સરકારે પાંચ વર્ષના ગાળામાં ૧૦ બીલીયન ડૉલર ખર્ચ કર્યો હતો અને

કાયમ વાપરી શકાય તેવા ૫૦૦૦ કિ.મી. રસ્તાઓ ઊભા કર્યા હતા. આપણે આપણાં નાણાં ક્યાં વાપરવાં જોઈએ ? જો શાંતિ માટેના પ્રયાસોથી આપણા મિલિટરી ખર્ચાઓ ઓછા કરી શકાય તો શું તે શાંતિનું આર્થિક મૂલ્ય ન ગણાય ?

આથી આપણને શાંતિની જરૂર છે, એટલા માટે નહીં કે તે નૈતિક રીતે કરવા યોગ્ય છે પરંતુ એટલા માટે પણ કે તે વ્યવહારુ વાત છે. આપણને શાંતિની જરૂર છે, કારણ કે મર્યાદિત સાધનો ધરાવતા લોકોએ તે સાધનો એકબીજા સાથે લડીને વાપરી ન નાખવા જોઈએ. અને હા, આપણને શાંતિની વધુ ને વધુ જરૂર છે, કારણ કે આપણા માટે ભારતમાં સારી સારી વાતો બની રહી છે અને જો શાંતિ ન હોય તો આપણે જ ગુમાવવાનો વારો આવે.

અને જ્યારે સંરક્ષણ ખર્ચ કરવાનો આવે છે ત્યારે એક વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે બંને દેશો, પરમાણુ સત્તાઓ છે. આવી વાત હોય ત્યારે બેમાંથી ગમે તે દેશ સંરક્ષણ પાછળ ગમે તેટલો ખર્ચ કરે, કોઈ એક દેશ બીજા ઉપર સત્તા જમાવી શકશે તેવો દાવો કરી શકતો નથી. આપણા બંને દેશો પાસે એવી શક્તિઓ છે જે બંનેમાંથી કોઈ દેશ તે વપરાય તેમ ઈચ્છશે નહિ. કોઈ એક તબક્કે તાર્કિક બુદ્ધિએ કામ કરી ન જવું જોઈએ ?

હું અહીં એ ભાર દઈને ઉમેરવા માંગીશ કે ઘણા શાંતિના વિરોધીઓ પણ શાંતિ અંગે ગેરસમજ ધરાવતા હોય છે. તેઓ શાંતિને પ્રેમ સાથે જોડી દેતા હોય છે. એટલે લોકો મૂંઝાઈ જતા હોય છે અને એવું માનતા હોય છે કે પાકિસ્તાન સાથે શાંતિ રાખવી એટલે પાકિસ્તાન પ્રત્યે પ્રેમ રાખવો. ના—આપણામાંના મોટાભાગના લોકોને શાંતિ જોઈએ છે, કારણ કે આપણે ભારતને ચાહીએ છીએ, પ્રેમ કરીએ છીએ અને નહિ કે આપણે પાકિસ્તાનને પ્રેમ કરીએ છીએ. શાંતિ એ કાંઈ ગમે તેને ભેટવાની કે લાગણીપૂર્વક મળવાની વાત નથી. કેટલીક વાર શાંતિ એ કંટાળાજનક બેપરવાઈ હોય છે અથવા એક સરળ ઈચ્છા હોય છે કે જીવો અને જીવવા દો અને તે બરાબર છે.

એક વખત શાંતિ માટેની તૈયારી કરી લીધી પછીની દલીલ છે કે આપણા પાડોશીની સહેજ પણ ઈચ્છા વગર આપણે કઈ રીતે શાંતિ મેળવી શકીએ ? ફરીથી, વાત તો સાચી છે. જોકે સામા પક્ષેથી કોઈ પહેલ થાય તેની આશા રાખીએ તે પહેલાં પાકિસ્તાનમાં લોકશાહી હોવી જરૂરી છે. પાકિસ્તાનમાં લોકશાહી ટુકડે ટુકડે આવી છે અને તે સમયે એવા નેતાઓ હતા જેઓ પર ભાગ્યે જ ભરોસો મૂકી શકાય. જોકે મિલિટરી શાસન હેઠળ, તેઓ તરફથી શાંતિ માટેની પહેલ થાય તે વિચારવું પણ અશક્ય છે. શાંતિ પાકિસ્તાનના લશ્કર માટે એક પડકાર સમાન વાત હોય છે અને એટલે તેઓ તેઓના માનીતા શત્રુઓ તરફ બંદૂક તાકવાનું જ વિચારશે. શત્રુઓ એટલે આપણે.

આથી ભારત પાકિસ્તાનમાં મજબૂત અને ટકાઉ લોકશાહીની સ્થાપના માટેની ઝુંબેશ પહેલાં કરતાં વધુ જુસ્સાપૂર્વક શરૂ કરી શકે છે. આનાથી ત્યાંના લોકોના વિચારો પર ટકોરા પડશે, કારણ કે તેઓ પણ સ્વશાસન ઇચ્છે છે. આ રીતનો બહારથી આપવામાં આવેલો લોકશાહી માટેનો ટેકો ત્યાંના લશ્કરને નબળું પાડશે અને પાકિસ્તાનના લોકોમાં ભારતની છાપ સુધરશે. એ ખરું કે આ કાંઈ રાતોરાત થઈ જાય તેવી વાત નથી, પરંતુ પ્રયત્નો ઝડપથી શરૂ થઈ જવા જોઈએ. એટલા માટે કે જો પાકિસ્તાનને આપણે સ્થિર થવામાં મદદ કરીશું તો તે આવનારાં વર્ષોમાં ભારતના વિકાસમાં પથરા ફેંકશે નહિ. એક લોકશાહી દેશ તરીકે આપણે ખૂબ ત્વરાથી મિલિટરી સરકારો સાથે સંબંધો બાંધવાની ના પાડી દેવી જોઈએ અને જ્યાં જ્યાં આવી સરકારો હોય ત્યાં ત્યાં તેઓ વિરુદ્ધ પ્રચાર કરવો જોઈએ. ભૂતકાળમાં આપણે પાકિસ્તાની નેતાઓ સાથે શાંતિ માટે વાટાઘાટો કરી હતી જેઓ પાછળથી આપણી સામે બંદૂક તાકીને ઊભા થઈ ગયા હતા. આ બધી ભૂતકાળની વાત વિચારતાં તે બધું આજે બાલિશ લાગે છે.

દરમિયાન શાંતિ માટેની આપણી ઝંખનાને આપણે પડતી મૂકવી ન જોઈએ જે શાંતિ ભલેને અલિપ્તતાથી આવી હોય ! અને ઘિસ્કારને ઓછો કરી નાખો કારણ કે ઘિસ્કાર ક્યારેય કોઈ સારી વાત બનવા દેતો નથી. શાંતિના તો ચોખ્ખા લાભો છે, ખાસ કરીને ભારતની યુવાપેઢી માટે. તેઓ વધુ યુદ્ધો જોવાને બદલે વધુ તક જોવાની ઇચ્છા રાખશે.

છેલ્લે, શાંતિ માટેના પ્રયત્નો મુશ્કેલ હોવાને લીધે આપણે તેના તરફ વહેમી ન બનવું જોઈએ. શાંતિ માટેના પ્રયત્નો સફળ થાય કે ન થાય પણ જો કોઈ પ્રયત્ન જ નહિ કરે તો પછી કોઈ આશા બચશે નહિ. જહોન લેનોને તેના એક ગીતમાં ગાયું હતું તેમ - ‘આપણે તો બસ એ જ કહી રહ્યા છીએ કે શાંતિને એક તક આપો.’

આપણી યુવાશક્તિ

ભારત એટલે જ યુવાશક્તિ. આવું તમને વારંવાર એટલા માટે સંભાળવા મળતું હોય છે કારણ કે ભારતની ‘મીડીયન’ એટલે કે મધ્યગામી ઉંમર ૨૫ વર્ષની છે અને વસતીને ૭૦ ટકા ભાગ ૩૫ વર્ષથી નીચેના લોકોનો છે. જોકે આ બધા દાવાઓ છતાંય મુખ્ય રાજકીય વિચારધારા અથવા રાષ્ટ્રીય સવાલોમાં યુવાનોને બોલવા દેવામાં આવતા નથી. ભારતની યુવાશક્તિ પ્રતિનિધિત્વ વગરની છે. આ માટે મુખ્ય કારણ એ છે કે ભારતની યુવાશક્તિ હજી ‘વોટ-બેન્ક’ બની નથી. મારા માટે ઘણી વાર કહેવામાં આવ્યું છે કે હું દેશના યુવાનોનો અવાજ છું. મને ખબર નથી કે આ વાત સાચી છે કે નહિ, પણ હા, જ્યાં જ્યાં શક્ય હોય છે ત્યાં હું યુવાનોના પ્રશ્નો વિષે જરૂર બોલું છું. યુવાનો મારાં પુસ્તકો વાંચે છે અને મારે મારા વાચકો માટે શક્ય હોય તેટલાં કામો કરવાં છે.

ભારતની યુવાશક્તિમાં મને બદલાવ લાવવાની ઈચ્છાશક્તિ દેખાય છે. હું તેઓમાં છાપ પાડી શકાય તેવા ગુણો જોઉં છું – તેઓ નવા વિચારો સ્વીકારવા તૈયાર હોય છે અને કશુંક જુદું જ બને તને સ્વીકારવા તેઓ તત્પર હોય છે. આ યુવાશક્તિ લીધે જ મારામાં આશાવાદ જનમ્યો છે.

‘નિરક્ષરતાની આપણને જરૂર નથી’, ‘જડભરતોની ભારતીય સંસ્થા’ અને ‘શિક્ષણમાં પછાતપણું’ નામના લેખોમાં મેં ભારતની શિક્ષણપ્રણાલી અંગે વાતો કારી છે, જેના વિષે મને સતત ચિંતાઓ રહી છે. ‘યુવાભારત તરફથી સોનિયા ગાંધીને ખુલ્લો પત્ર’માં મેં કાલ્પનિક રીતે એવું કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કે ભારતના યુવાનો દેશની સૌથી વધુ શક્તિશાળી વ્યક્તિને શું કહેવા માંગે છે. ‘હવે પછીની પેઢી તરફથી બાપુને તેઓના જન્મદિવસે પત્ર’-લેખમાં એક ગાંધીને હાલની પરિસ્થિતિ અંગે વાતો કરે છે.

જેમ જેમ તમે આ વિભાગ વાંચતા જશો તેમ તેમ ખાતરી છે કે તમને ભારતની

યુવાશક્તિ માટે વધુ ને વધુ લાગણી અને માન ઉપજશે, કારણ કે ભારતનો યુવાન સારું શિક્ષણ અને કારકિર્દી અંકે દરેક તબક્કે સખત મહેનત કરતો હોય છે.

@snehnusarnamu

મારી મૂર્ખાઈભરેલી આપઘાતની યોજના

“જો ભગવાનની એવી ઇચ્છા હોત કે આપણે જાતે જ આપણી જિંદગી ખતમ કરી દઈએ તો તેઓએ એક શક્તિશાળી ચાંપ પૂરી પાડી હોત.”

કમનસીબે, સમયાંતરે આપણને વિદ્યાર્થીઓના આપઘાતોના સમાચારો મળ્યા કરે છે, ખાસ કરીને ખૂબ જ પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થાઓના વિદ્યાર્થીઓના આપઘાતના સમાચાર આપણને હચમચાવી નાખે છે. જે લોકો આપઘાત કરે છે તેઓ એવું વિચારીને આપઘાત કરે છે કે તેઓનું કોઈ ભવિષ્ય નથી, પછી જીવવાનો શું અર્થ ? પરંતુ ભાઈઓ, થોભો. શું આઈઆઈટી એવી સંસ્થા નથી જ્યાં ઉજ્જવળ અને ચમકતું ભવિષ્ય હાજર ન હોય ? શા માટે એક યુવાન, મહેનતુ, હોશિયાર વિદ્યાર્થી, જેની આગળ આખી દુનિયા પડેલી છે, આવું કરતો હશે ? તેનો જવાબ આ છે— મહાન સંસ્થાના આપણા સતત પૂજ્યભાવને લીધે આપણે તેની વિરુદ્ધ બાજુને ભૂલી જઈએ છીએ. (જોકે હું તો માનું છું કે આઈઆઈટી સંસ્થાઓ મહાન છે.) અને તેની વિરુદ્ધ બાજુ છે—આઈઆઈટી સંસ્થાઓ વિશ્વમાં સૌથી વધુ એકેડેમિક દબાણ ધરાવતી ભારતીય સંસ્થાઓ છે.

હું શૈક્ષણિક પદ્ધતિ અંગે બડબડાટ કરી શકું તેમ છું અને શા માટે તેને ગંભીરતાપૂર્વક વ્યવસ્થિત કરવી જોઈએ તે પણ કહી શકું તેમ છું અથવા હું સમસ્યાનો તાત્કાલિક ઉપાય પણ જણાવી શકું છું, આવા આપઘાતો બને તે માટે બનતા પ્રયત્ન પણ કરી શકું છું. હું મારી અંગત કથા કહીને છેલ્લી વાત સમજાવીશ.

આપઘાતના સમાચારો સાંભળીને બાળપણની એક ખાસ યાદ મારા મનમાં આવી જાય છે. હું ત્યારે ચૌદ વર્ષનો હતો જ્યારે પહેલી વાર મેં ગંભીરતાપૂર્વક

આપઘાત કરવાનો વિચાર કર્યો હતો. દસમા ધોરણની છમાસિક પરીક્ષામાં કેમિસ્ટ્રીના વિષયમાં મારું પેપર બહુ ખરાબ ગયું હતું. હું આઈઆઈટીમાં જવા ઉત્સુક હતો અને ૬૮ ટકા માર્ક આઈઆઈટીના ઉમેદવાર માટે જરાય સારા ન કહેવાય. મને ખબર નથી કે પરીક્ષામાં મેં કઈ રીતે આટલું ખરાબ ઉકાળ્યું હતું પણ આટલું તો હું જાણતો હતો : હું મારી જાતને મારી નાખીશ. ચર્ચા ફક્ત એ વાતની બાકી રહી હતી કે કઈ પદ્ધતિ અપનાવવી. મજાની વાત તો એ હતી કે કેમિસ્ટ્રીએ જ મને રસ્તો બતાવ્યો હતો. મેં કોપર સલ્ફેટ વિષે વાંચ્યું હતું જે સસ્તું અને ઝેરી બંને હતું. સ્થાનિક કરિયાણાની દુકાને કોપર સલ્ફેટ મળી જાય તેમ હતું. મેં તે પછી બધું નક્કી કરી દીધું હતું.

મારી જાતને મારી નાખવાનો મારો તર્ક સાવ સરળ હતો—કોઈ મને ચાહતું ન હતું, મારા કેમિસ્ટ્રીના પેપરમાં ખરાબ માર્ક આવ્યા હતા, મારું કોઈ ભવિષ્ય રહ્યું ન હતું અને જો હું આ દુનિયામાં ન રહું તો દુનિયાને શું ફરક પડી જવાનો હતો ? મેં બે રૂપિયાનું કોપર સલ્ફેટ ખરીદી લીધું—દુનિયા છોડી દેવાનો કદાચ આ સસ્તામાં સસ્તો પદાર્થ હતો.

મેં તે પ્રમાણે ન કર્યું તેનાં બે કારણો હતાં. એક, મારે અમારી પાડોશમાં રહેતાં કાકી સાથે અમસ્તી કોપર સલ્ફેટ અંગે વાત થઈ અને મારાં એ સર્વજ્ઞ કાકીએ એક મહિલા વિષે વાત કરી જે કોપર સલ્ફેટ ખાઈને મૃત્યુ પામી હતી. કાકીએ કહ્યું કે એ અત્યંત કષ્ટદાયક અને દુઃખદાયક મૃત્યુ હોય છે—તમારી બધી જ નસ ફાટી જાય છે અને કલાકો સુધી તમે વેદનામાં સબજ્યા કરો છો. આ વાત સાંભળીને હું અંદરથી ધ્રજી ગયો હતો. બીજું કારણ, જે દિવસે હું આપઘાત કરી દેવાનો હતો તે દિવસે મારા ઘરની બહાર મેં એક રખડતા કૂતરાને જોયો હતો જેને પાડોશના છોકરાઓ સતાવતા હતા. કૂતરો તો બિચારો બટકું રોટલાની તલાશમાં હતો. ખેર, મેં જોયું કે કોઈને તેના પ્રત્યે પ્રેમ ન હતો. અને જો એ કૂતરો આ જગતમાં ન રહે તો કોઈને કશો ફરક પડી જવાનો ન હતો. છતાંય એ કૂતરો કાંઈ કરિયાણાની દુકાને જતો રહ્યો ન હતો. એને તો ફક્ત હવે પછી ક્યાંથી ખાવાનું મળે તે શોધી કાઢવામાં જ રસ હતો. અને જ્યારે તેને પેટ ભરીને ખાવાનું મળી ગયું એટલે તે ટૂંટિયું વાળીને એક શાંત ખૂણામાં જઈને સૂઈ ગયો. તેને દુનિયાની કશી જ તમા ન હતી. મને થયું કે જ્યારે આટલું હેરાન થતો કૂતરો મરવાની યોજના બનાવતો નથી તો મારે શા માટે આવી ગાંડી વાત વિચારવી જોઈએ ? મેં કોપર સલ્ફેટને કચરાટોપલીમાં ફેંદી દીધો. મેં વેડફેલા એ બે રૂપિયા મને હંમેશાં યાદ રહેશે.

ખેર, હું શા માટે આ કથા કહી રહ્યો છું ? કારણ કે ઘણી વાર માનસિક દબાણ ખૂબ વધી જાય છે; જેવી રીતે જે વિદ્યાર્થીઓએ તેમના પ્રાણ લઈ લીધા હતા તેમની ઉપર પણ પુષ્કળ માનસિક દબાણ આવી ગયું હતું. અને તેઓએ

એ ભયાનક નિર્ણય લઈ લીધો હતો, તેઓ સાથે જોડાયેલી બધી જ જિંદગીઓ વેરવિખેર થઈ ગઈ હતી અને ભારતે સારા, મજાના બાળકો ગુમાવી દીધા હતા. અને ભલે વાહિયાત લાગતી પણ સાચી કોપર સલ્ફેટ કથા જે તમને કહી જાય છે તે એ વાત છે કે આવું આપણામાંથી કોઈની પણ સાથે અથવા આપણી આસપાસના લોકો સાથે બની શકે છે.

માટે, મહેરબાની કરીને આજુબાજુ નજર રાખતા રહેજો. કોઈ નિરાશ અને દુઃખી આત્માને જુઓ તો તેને સધિયારો આપજો અને લેખાંજોખાં કરવાનું બાજુ પર મૂકી તેને સાંભળજો. આજે જ્યારે હું પાછું વળીને જોઉં છું ત્યારે મારી જિંદગી બચાવી લેવા બદલ હું પેલાં કાકી અને પેલા કૂતરાનો દિલથી આભાર માનું છું. જો ભગવાનની એવી ઈચ્છા હોત તો તેઓએ એક શક્તિશાળી ચાંપ પૂરી પાડી હોત. તેઓએ તેમ કર્યું ન હતું, તો પછી શ્રદ્ધા રાખો અને તમારા માટેની તેની યોજનાને ખૂલવા દો, કારણ કે જિંદગી ગમે તેટલી મુશ્કેલ બની જાય અને ગમે તેટલું દુઃખ પહોંચાડે, પણ જો શેરીના કૂતરાઓ હાર ન માનતા હોય તો આપણે હાર માનવા માટે કોઈ કારણ નથી. આપણે તો ભારે ચતુર છીએ. સમજાય છે ને મારી વાત ?

@snehnusarnamu

તણખા

“હું અબજ તણખાઓના દેશમાંથી આવું છું; શું તે પૂરતું નથી ?”

આપ સૌને ‘ગુડ મોર્નિંગ’ અને તમારી સાથે વાતો કરવાની મને તક આપવા બદલ આપ સૌનો આભાર. આ તમારા અંગે વાતો કરવાનો દિવસ છે. તમે, જેઓ ઘરનું મજાનું, હુંફાળું વાતાવરણ છોડીને (અથવા કેટલાંક બિનઆરામદાયક વાતાવરણ) અહીં આ કૉલેજમાં જીવનમાં કંઈક બનવા માટે આવ્યા છો. તમે ખૂબ જ રોમાંચ અનુભવી રહ્યા છો તેની મને ગળા સુધી ખાતરી છે. માનવીના જીવનમાં થોડા દિવસો એવા આવે છે જ્યારે તે સાચેસાચ મગરૂબી અનુભવતો હોય છે. કૉલેજનો પ્રથમ દિવસ તેમાંનો એક હોય છે. જ્યારે આજે તમે તૈયાર થતા હતા ત્યારે તમારા પેટમાં જરૂર ગલગલિયાં થયાં હશે. તમને જાણવાની ચટપટી થઈ હશે કે ઓડિટોરિયમ કેવું હશે, શિક્ષકો કેવા હશે, મારા નવા સહપાઠીઓ કેવા હશે ? આ રોમાંચને હું તમારામાં રહેલો ‘તણખો’ કહું છું, જે તમને સાચેસાચ જીવંતતાનો અનુભવ કરાવે છે. આજે હું એ તણખાને ચમકતો રાખવા શું કરવું જોઈએ તેની વાતો કરીશ, અથવા બીજી રીતે કહું તો બધા સમયે ભલે નહિ પણ મોટાભાગના સમયે કઈ રીતે ખુશખુશાલ રહેવું તેની વાત કરીશ.

આ તણખાઓની શરૂઆત ક્યાંથી થાય છે ? મને લાગે છે કે આપણે તેને સાથે લઈને જન્મ લઈએ છીએ. મારા જોડકા પુત્રો પાસે લાખોના લાખો તણખા છે. એક નાનકડું ‘સ્પાઈડરમેન’નું રમકડું તેઓને પલંગમાં ફૂદતા કરી દે છે. પાર્કમાં ગયા હોઈએ ત્યારે ઝૂલા તેઓને રોમાંચિત કરી મૂકે છે. ડેડી જ્યારે વાર્તા કહેતા હોય છે ત્યારે તેઓ ચકિત થઈને સાંભળ્યા કરે છે. તેઓ રોજેરોજ તેમના જન્મદિવસની કાગડોળે રાહ જોતા હોય છે—મહિનાઓ પહેલાંથી—મનમાં બસ એક જ વિચાર

હોય છે કે ક્યારે ‘બર્થ-ડે’ આવે અને હું ‘કેક’ કાપું.

તમારા જેવા વિદ્યાર્થીઓને હું જોઉં છું અને હજી મને થોડા તણખા દેખાય છે. પરંતુ હું જ્યારે વૃદ્ધ લોકોને જોઉં છું ત્યારે તણખા ખોળવા મુશ્કેલ બની જાય છે. એનો અર્થ એ થયો કે જેમ જેમ આપણે વૃદ્ધ થતા જઈએ તેમ તેમ તણખા બુઝાતા જતા હોય છે. જે લોકોના તણખા વધારે પડતા બુઝાઈ ગયા હોય છે, તેઓ કંટાળાભરેલા, ઉદાસીન, ધ્યેયહીન અને ચીડિયા બની જતા હોય છે. યાદ છે ? ફિલ્મ ‘જબ વી મેટ’ના પહેલા અર્ધા ભાગમાં કરીના કેવી હોય છે અને પછી બીજા અર્ધા ભાગમાં કેવી ? જ્યારે તણખા ખોવાઈ જાય ત્યારે આવું બનતું હોય છે. તો સવાલોનો સવાલ એ છે કે આ તણખા બચાવવા કઈ રીતે ?

આ તણખો દીવાની જ્યોત છે તેવી કલ્પના કરો. આ જ્યોતને સળગતી રાખવી હોય તો પહેલું કામ તેને પોષણ આપવાનું રહે છે—એટલે કે તણખાને સતત ઈંધણ પૂરું પાડતા રહેવું જોઈએ. અને બીજું કામ તોફાનો સામે તેને રક્ષણ આપવું જોઈએ.

તણખાને પોષણ આપવા માટે હંમેશાં ધ્યેય—હેતુઓ રાખો. માણસ માત્રના સ્વભાવમાં છે કે પ્રયત્નો કરવા, તેમાં સુધારા કરતા રહેવું અને પોતાનામાં રહેલી આંતરિક શક્તિઓને બહાર લાવવી. ખરેખર તો આ જ સફળતા છે; એટલે કે તમારાથી શક્ય હતું તે તમે મેળવ્યું હતું. કોઈ બહારની વાત—અમુક રકમ, કંપનીએ વધારેલો પગાર, અમુક ગાડી કે ઘર—તેમાં કામ આવતાં નથી.

આપણામાંથી મોટાભાગના લોકો મધ્યમવર્ગના છીએ. આપણા માટે ભૌતિક સિદ્ધિઓ એટલે જ સફળતા અને તે સાચું પણ છે. જ્યારે તમે એવા દેશમાં મોટા થયા હો જ્યાં નાણાં રોજબરોજની પસંદગીઓ માટે મુખ્ય પરિબળ હોય ત્યાં આર્થિક સ્વતંત્રતા એ તો મોટી સિદ્ધિ ગણાય. પણ તે જીવનનો હેતુ નથી હોતો. જો એમ જ હોત તો મિ. અંબાણી કામ પર આવત નહિ. શાહરૂખ ખાન ઘરે જ બેસી રહેત અને નૃત્ય કરતો ન હોત. હજી વધુ સારો ‘આઈફોન’ બનાવવા સ્ટીવ જોબ્સ કામ ન કરતો હોત. શા માટે આવા બધા લોકો કાર્યરત રહેતા હશે ? રોજ કામ પર આવવા માટે ક્યું પરિબળ તેઓ માટે કામ કરતું હશે ? તેઓ આ બધું કરે છે કારણ કે તેનાથી તેઓને સુખ મળે છે - આનંદ મળે છે. તેઓ કાર્યરત રહે છે, કારણ કે તેનાથી તેઓને જીવંતતાની લાગણી થાય છે. હાલના સ્તરેથી ઊંચે જવામાં તેઓને આનંદ મળે છે. જો તમે મહેનતપૂર્વક અભ્યાસ કરો તો તમે તમારી ‘રેન્ક’ સુધારી શકો છો. જો તમે લોકો સાથે વાતચીત કરવાના પ્રયત્નો કરો તો તમે ‘ઈન્ટરવ્યૂ’ વખતે સારાં પરિણામો મેળવી શકો છો. તમે પ્રેક્ટિસ કરશો તો તમારું ક્રિકેટ અવશ્ય સુધરી જશે. તમે જાણી શકો છો કે તમે તૈંડુલકર બની શકો તેમ નથી પરંતુ તમે અવશ્ય વધુ સારા તબક્કે પહોંચી શકો છો. એ સારા તબક્કા માટે

પ્રયત્નો કરવા એ જ મહત્વની વાત છે.

કુદરતે અમુક ખાસ પ્રકારનાં જનીન તત્વો અને સંજોગોનું મિશ્રણ કરી આપણને આ પૃથ્વી પર મોકલ્યા છે. ખુશહાલ રહેવા માટે આપણે તેનો સ્વીકાર કરવો રહ્યો અને કુદરતની એ મહેરનો ભરપૂર ઉપયોગ કરવો રહ્યો. તમે કરો છો ? જો ધ્યેય-હેતુઓ હશે તો તમને તેમ કરવામાં મદદ મળશે. સમતોલ અને સફળ જીવન તમને મળે તે માટે ધ્યેય-હેતુઓ નક્કી કરો. તમે જોયું ? મેં સફળ પહેલાં સમતોલ શબ્દ વાપર્યો છે. સમતોલનો અર્થ થાય છે સારું આરોગ્ય, સારા સંબંધો, માનસિક શાંતિ જે બધું બરાબર હોય.

જે દિવસે તમારા પ્રેમીથી તમે છૂટા પડી ગયા હો તે દિવસે તમને પ્રમોશન મળે તેની કોઈ મજા નથી. તમારી પીઠમાં દુખાવો થતો હોય તે દિવસે ગાડી ચલાવવાની કોઈ મજા રહેતી નથી. જ્યારે તમારું મન ‘ટેન્શન’થી ભરેલું હોય ત્યારે ‘શોપિંગ’ કરવાનો કોઈ આનંદ આવતો નથી.

તમે કેટલાંક સુવાક્યો જરૂર વાંચ્યાં હશે—જીવન એ તો મુશ્કેલ દોડ છે. તેને મેરેથોન કહો કે બીજું કંઈ પણ. ના, જી—મેં જે જોયું છે તે પ્રમાણે જીવન એ તો નર્સરી સ્કૂલ વખતે જે દોડ કરાવે છે તે છે; જેમાં તમારે મોંમાં ચમચો રાખી એ ચમચામાં લખોટી મૂકી દોડવાનું હોય છે. જો લખોટી પડી ગઈ તો પછી તમારો પહેલા આવવાનો કોઈ મતલબ નથી. જિંદગી માટે પણ તેવું જ છે; જેમાં સ્વાસ્થ્ય અને સંબંધો લખોટીઓ છે. તમારા પ્રયત્નો ત્યારે જ રંગ લાવે છે જ્યારે તમારા જીવનમાં સ્વરસંવાદ હોય છે. નહીં તો તમને સફળતા મળશે પરંતુ આ તણાવો, આ રોમાંચિત થવાની લાગણી, આ જીવંતતા મૃત્યુ પામવા માંડશે.

આ તણાવને પોષણ આપવા માટેની એક છેલ્લી વાત—જીવનને ગંભીરતાથી લેતા નહિ. મારા યોગ શીખવતા એક શિક્ષક ક્લાસ લેતી વખતે વિદ્યાર્થીઓ ખડખડાટ હસાવી દેતા હતા. એક વિદ્યાર્થીએ તેઓને પૂછ્યું હતું કે આ બધી તમે જે જોક્સ કહો છો તે યોગની તાલીમમાંથી કશુંક ખુટાડી તો નહિ દે ને ? શિક્ષકે કહ્યું—બહુ ગંભીર ન થા, સાચો અને નિષ્કપટી બન. આ વાક્ય જ્યારથી મેં સાંભળ્યું હતું ત્યારથી મારા કામની મને વ્યાખ્યા મળી ગઈ હતી. પછી તે મારાં લખાણ હોય, મારી નોકરી હોય, મારા સંબંધો હોય કે મારા કોઈ પણ ધ્યેય હોય. મારાં લખાણો અંગે મને રોજ હજારો અભિપ્રાયો મળે છે. તે સૌમાં ઢગલાબંધ પ્રશંસા હોય છે તો જબરદસ્ત ટીકાઓ પણ હોય છે. જો હું તે સૌને ગંભીરતાથી લઉં તો પછી હું લખી શકું જ કંઈ રીતે ? અથવા એમ કહો કે હું જીવી જ કંઈ રીતે શકું ? જીવનને ગંભીરતાથી લેવાની જરૂર નથી, કારણ કે આપણ સૌ અહીં કામચલાઉ ધોરણે છીએ. આપણે સૌ પેલા ‘પ્રી-પેઈડ’ કાર્ડ જેવા છીએ જેની ‘લિમિટેડ વેલિડિટી’ હોય છે. જો આપણે નસીબદાર હોઈશું તો બીજાં ૫૦

વર્ષ ટકી જઈશું અને ૫૦ વર્ષ એટલે ફક્ત ૨૫૦૦ શનિ-રવિ. શું તેના માટે આપણે આટલા થાકી જવું જરૂરી છે ? ચાલે, બધું ચાલે, ક્લાસમાં થોડી ગાપચી મારો, થોડા ઈન્ટરવ્યૂમાં ગોટાળા કરો, પ્રેમમાં પડો. આપણે પણ માણસો છીએ, કોઈ ચાવી દીધેલું રમકડું નથી.

મેં તમને ત્રણ વાતો કરી—વ્યવહારુ ધ્યેય, સંતુલન અને વાતોને વધારે પડતી ગંભીરતાથી ન લેવી, આ ત્રણ વાતો તમારા તણખાને પોષણ આપશે. જોકે જીવનમાં ચાર વાવાઝોડાંઓ પણ હોય છે જે તમારી ચિનગારીને બુઝાવી દેવાની સતત ધમકી આપ્યા કરતા હોય છે. આની સામે રક્ષણ મેળવી લેવું અત્યંત જરૂરી છે. આ ચાર વાવાઝોડાંઓ છે—નિરાશા, હતાશા, ગેરવાજબીપણું અને હેતુ માટેની એકલતા.

નિરાશા ત્યારે આવે છે જ્યારે તમારા પ્રયત્નો તમે ઈચ્છતા હો તેટલો લાભ નથી આપતા. તમારા આયોજન મુજબ કામ ન થાય અથવા તમારે નિષ્ફળતાનો સામનો કરવાનો આવે. નિષ્ફળતા સાથે પનારો પાડવો અત્યંત મુશ્કેલ વાત છે પરંતુ જે તેને સંભાળી લે છે તેઓ મજબૂત થઈને બહાર આવે છે. ‘આ નિષ્ફળતામાંથી હું શું શીખ્યો ?’ આ સવાલ તમારે તમારી જાતને પૂછવો જોઈએ. એ સમયે તમને દુઃખની લાગણી થશે. તમને તમારું કામ છોડી દેવાની ઈચ્છા થશે, જેવી રીતે મને થઈ હતી જ્યારે ૯ (નવ) પ્રકાશકોએ મારું પહેલું પુસ્તક પાછું મોકલી આપ્યું હતું. કેટલાક આઈઆઈટીના વિદ્યાર્થીઓ ઓછા માર્ક આવવાને લીધે આત્મહત્યા કરી લેતા હોય છે—કેટલી વાહિયાત વાત કહેવાય ? પણ યાદ રાખજો, નિષ્ફળતા તમને આટલી ચોટ લગાવી શકે છે. પણ આ જ તો જિંદગી છે. જો પડકારોને હંમેશાં વળોટી જવાય તો પછી તે પડકારો શાને કહેવાશે ? અને યાદ રાખજો.—કે જો તમે અમુક વાતમાં નિષ્ફળ જશો તો એનો અર્થ એ થશે કે તમે તમારી મર્યાદા નજીક પહોંચી ગયા છો. અને ખબર છે ? તમારે ત્યાં જ પહોંચવું હતું.

નિરાશાનો પિતરાઈ ભાઈ છે હતાશા—બીજું વાવાઝોડું. શું તમે ક્યારેય હતાશ થયા છો ખરા ? એ ત્યારે બને છે જ્યારે બધું ઠપ થઈ જાય છે. ભારતમાં આવું ખાસ બને છે. ‘ટ્રાફિક જામ થી લઈને જે નોકરીને તમે લાયક હો તે તમને મળે, ક્યારેક આ બધી વાતોમાં એટલો સમય લાગી જતો હોય છે કે તમને ખબર નથી પડતી કે તમે સાચો ધ્યેય પસંદ કર્યો હતો ને ! પુસ્તકો લખ્યા પછી મેં બોલીવુડ માટે લખવાનો ધ્યેય નક્કી કર્યો હતો, કારણ કે તે સમયે મને લાગ્યું હતું કે તેઓને લેખકોની જરૂર છે. મને ખૂબ જ નસીબદાર માનવામાં આવે છે પરંતુ મારી પહેલી ફિલ્મને રીલીઝ થતાં પાંચ વર્ષ જેટલો સમય લાગ્યો હતો. હતાશા તમારામાંથી રોમાંચને ઝૂંટવી લે છે, અને તમારી જન્મજાત ઊર્જાને નકારાત્મકતામાં ફેરવી દે છે અને તમને ચીડિયા બનાવી દે છે. મેં એ પરિસ્થિતિનો કઈ રીતે સામનો કર્યો

હતો ? મેં સમયની વાસ્તવિક ધારણા બાંધી દીધી હતી—ફિલ્મો બનતાં ખરેખર ખૂબ સમય લાગતો હોય છે—જોકે તે થોડા જ સમયમાં જોવાઈ જતી હોય છે. ખેર, તે સમયે હું પટકથા કેવી રીતે લખવી તે શીખતો હતો હતો અને કુરસદે મારું ત્રીજું પુસ્તક લખવાનું મેં શરૂ કર્યું હતું—અને બીજું સાવ સરળ અને આનંદદાયક પ્રવૃત્તિઓ મેં શરૂ કરી હતી જેથી જીવનની મુશ્કેલીઓથી મારું મન દૂર રહે—મિત્રોને મળવું, મજાનું જમવું, મુસાફરીઓ કરવી—યાદ રાખજો.—કશું જ ગંભીરતાથી લેવાની જરૂર નથી. જ્યારે તમે કોઈ વાત અતિ ગંભીરતાથી લીધી હોય છે ત્યારે હતાશાનાં ચિહ્નો નજરે પડે છે.

ગેરવાજબીપણું—આનો પનારો પાડવો અત્યંત મુશ્કેલ છે; પરંતુ કમનસીબે આપણો દેશ એના પનારે પડેલો છે. લાગવગ ધરાવતા લોકો, માલેતુજાર પિતાઓ, સુંદર ચહેરાઓ, વંશવેલો—આવી વાતને સરળ બનાવી દે છે—ફક્ત બોલીવુડમાં જ નહિ પણ બધે જ. અને ક્યારેક, ફક્ત નસીબ કામ કરી જતું હોય છે. ભારતમાં ઘણી જ ઓછી તક રહેલી છે અને કેટલાં બધાં નક્ષત્રોને જોડો ત્યારે તમે સફળ થઈ શકો છો. લાયકાત અને સખત મહેનત ટૂંકા ગાળામાં તમને સફળતા અપાવી શકતાં નથી પરંતુ લાંબા ગાળાના સંબંધો કામ કરી જતા હોય છે અને છેવટે કામ થઈ જતું હોય છે. પરંતુ હૈયે કોતરી રાખજો કે તમારા કરતાં વધુ નસીબદાર લોકો પણ હોય છે. ખરેખર કહું તો કોલેજમાં જવાની તક મળવી અને અંગ્રેજીમાં થતા આ ભાષણને સમજવું એ ભારતીય તરીકે જોઈએ તો તમે ભારે નસીબદાર છો. આપણી પાસે જે છે તે માટે આભાર માનો અને જે નથી તે સ્વીકારવાથી તાકાત મળે તેમ ઈચ્છો. મારા વાચકોનો મને ખૂબ પ્રેમ મળ્યો છે જેની બીજા લેખકોને કલ્પના પણ નહિ આવે. જોકે સાહિત્યક્ષેત્રે મને પ્રશંસા મળતી નથી. ભલે, તેમ હો. હું કાંઈ ઐશ્વર્યા રાય જેવો દેખાતો નથી પરંતુ મારે બે પુત્રો છે જેઓ તેણીના કરતાં વધુ સુંદર દેખાય છે. ભલે, તેમ હો. ગેરવાજબીપણાને લીધે તમારા તણખાને મરવા ન દેતા.

છેલ્લે, તમારા તણખાને મારી શકે તેવી વાત છે—એકલતા—છુટા પડી જવું. તમે જેમ વૃદ્ધ થતા જાવ છો તેમ તમને ખ્યાલ આવે છે કે તમે અનન્ય છો. તમે જ્યારે નાના હતા ત્યારે બધા જ બાળકોને આઈસ્ક્રીમ અને સ્પાઈડરમેન જોઈતા હતા. તમે જેમ જેમ મોટા થતા ગયા અને કોલેજમાં આવ્યા, તમે હજીય તમારા મિત્રો જેવા જ હતા. પરંતુ દસ વર્ષો બાદ તમને ભાન થયું કે તમે અનન્ય છો. તમારે શું ખપે, તમે શું માનો છો, તમને ક્યારે લાગણી જમે છે—તમારી નજદીકના લોકોથી પણ તમે જુદા જ હો છો. આ એક સંઘર્ષ પેદા કરી શકે છે, કારણ કે તમારા ધ્યેયો બીજાના ધ્યેયો સાથે મળતા આવતા નથી. અને તમે તેઓમાંથી કેટલાકનો સાથ છોડી દો છો. કોલેજના બાસ્કેટબોલ રમતના કેપ્ટનો, અચૂક બાસ્કેટબોલ રમવાનું ત્યારે છોડી

દે છે જ્યારે તેઓના ઘરે બીજા બાળકનો જન્મ થાય છે. તેઓ તેમની વહાલામાં વહાલી રમતને છોડી દે છે. આ બધું તેઓ તેમના કુટુંબને માટે કરે છે. પરંતુ આમ કરવાથી તણાઓ મૃત્યુ પામે છે. ક્યારેય તમે એવું સમાધાન ન કરતા. પહેલાં તમારી જાતને પ્રેમ કરજો અને પછી બીજા બધાને.

તો આમ વાત છે. મેં તમને ચાર વાવાઝોડાંઓની વાત કરી—નિરાશા, હતાશા, ગેરવાજબીપણું અને એકલતા—છૂટા પડી જવું. તમે આ બધાને નિવારી શક્તા નથી કારણ કે તે ચોમાસા જેવા છે જે નિયમિત સમયાંતરે તમારા જીવનમાં આવે છે. તમારે તો ફક્ત “રેઈનકોટ”ને હાથવગો રાખવાનો છે, જેથી તે વાવાઝોડાંઓ તમારા તણાખાને મરવા ન દે.

તમારા જીવનનાં અત્કૃત વર્ષોમાં હું ફરી તમારું સ્વાગત કરું છું. જો કોઈએ મને પાછલી જિંદગીમાંથી પસંદગી કરવાનું કહ્યું હોત તો મેં કૉલેજને પસંદ કરી હોત. પરંતુ હું એ પણ આશા રાખું છું કે દસ વર્ષો પછી તમારી આંખો આજે જેમ ચમકી રહી છે તેમજ ચમકતી હશે અને તમે તણાખાને જીવંત રાખશો, ફક્ત કૉલેજનાં વર્ષો દરમિયાન જ નહિ પણ આવતા ૨૫૦૦ શનિ-રવિ દરમિયાન પણ. અને હું આશા રાખું છું કે ફક્ત તમે જ નહિ પણ મારો આખો દેશ એ તણાખાને જીવંત રાખશે, કારણ કે ઇતિહાસની કોઈ પણ પળ કરતાં અત્યારે તેની સૌથી વધુ જરૂર છે. અને શું એ કહેવું પૂરતું નથી કે હું અબજ તણાખાઓના દેશમાંથી આવું છું.

નિરક્ષરતાની આપણને જરૂર નથી

“નાગરિકોએ કડક શિક્ષકો બનવાની જરૂર છે જેઓ નેતાઓને કહી દે કે તેઓએ પુષ્કળ ‘હોમવર્ક’ કરવાની જરૂર છે.”

માનવ સંસાધન વિકાસ મંત્રાલયના આંકડાઓ જણાવે છે કે પ્રાથમિક શાળામાં પ્રવેશ મેળવવાનો આંક રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ નોંધપાત્ર રીતે નીચે જતો જાય છે. ભારતની વસતીને ધ્યાનમાં લઈએ તો દર વર્ષે બાળકોની સંખ્યા વધતી જાય છે પરંતુ તેઓના અભ્યાસનાં પરિણામો ચોંકાવનારાં હોય છે. આ બધું ત્યારે બની રહ્યું છે કે જ્યારે દરેક ભારતીયને શિક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર હોવો જ જોઈએ તેવા બુલંદ નારાઓ લગાવવામાં આવે છે. કોઈ નવા ચોંકાવનારા સમાચારો આવે નહિ ત્યાં સધી આપણે આ બધા આંકડાઓની માયાજાળ ભૂલી જવાનું ભલે પસંદ કરીએ પરંતુ એક વાત યાદ રાખજો કે આ બધી મગજ ફેરવી નાખે તેવી હકીકત છે.

જો ભારતના લોકોને વૈશ્વિક દુનિયાનો સામનો કરવાની તાલીમ આપવામાં નહિ આવે—(અને તે તાલીમમાં પ્રાથમિક કક્ષાનું શિક્ષણ પહેલું પગલું છે)—તો આપણે નોકરો અને કારકુનોનો દેશ બનીને રહીશું. અને સતત કૌભાંડોમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા આપણા નેતાઓને શિક્ષણને આગળ ધપાવવાનો કોઈ ઉત્સાહ નથી—મને લાગતું નથી કે આપણી ટોચની નેતાગીરીને આ બાબતે કોઈ ચિંતા હોય. છતાંય એક વાત જરૂર છે કે જો પૂરતા પ્રમાણમાં નાગરિકો ચિંતા બતાવે તો કદાચ રાજકારણીઓના ધ્યાનમાં આ વાત આવે. બસ, આ એક જ આશાએ, આ પડતીનાં શક્ય કારણોનું વિશ્લેષણ કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ, જેમાં બે વાત પર હું ધ્યાન આપીશ.—(૧) જો આ પરિસ્થિતિને આપણે સુધારીશું નહિ તો શું થશે ? (૨) આ અંગે આપણે શું કરી શકીએ ?

શાળામાં પ્રવેશ મેળવવાનો આંકડો ઘટતો જાય છે તેનાં પાંચ મુખ્ય કારણો છે. પહેલું, સાવ દેખીતું કારણ એ છે કે શાળાઓ ભયંકર હોય છે. જો ક્યારેક તમે ગામડાંની શાળાએ ગયા હો તો તમને ખ્યાલ આવશે કે ત્યાં દરેક વસ્તુ નિમ્ન કક્ષાની હોય છે—જેમાં ક્લાસરૂમથી માંડીને, પાટલીઓથી લઈને શિક્ષકોનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. આવું શા માટે ? શું ગામડાંના લોકો તેમના બાળકો માટે સારી શાળાઓને લાયક નથી ? કોઈ એમ કહે પણ ખરા કે આ બધી શાળાઓ સબસીડી ઉપર નભે છે, આથી ક્વોલિટી જાળવવી શક્ય નથી. ખેર, તો પછી આપણે આવી શાળાઓ પાછળ વધુ નાણાં ખર્ચ કરવાં જોઈએ. કદાચ આપણે કેટલાક ખાનગી ભાગીદારો ઊભા કરવા જોઈએ. કદાચ આપણે આવી શાળાઓને ફરીથી ‘ડિઝાઇન’ કરી તેને પરંપરાગત શાળામાંથી નવી ટેક્નોલોજી અપનાવતી શાળા બનાવવી જોઈએ. એક વાત યાદ રાખજો કે ભલે શિક્ષણ પ્રાથમિક કક્ષાનું હોય પણ તે ઉચ્ચ કક્ષાનું હોવું જરૂરી છે. નિમન કક્ષાનું શિક્ષણ એ શિક્ષણ ન કહેવાય.

બીજું, આપણી શાળાઓના અભ્યાસક્રમો તદ્દન ‘આઉટ ઓફ ડેઈટ’—અત્યંત જુનવાણી છે. આપણને ખ્યાલ છે ખરો કે છેલ્લાં ત્રીસ વર્ષોમાં ‘પ્રોફેશનલ’ દુનિયા કેટલી બદલાઈ ગઈ છે ? એના પ્રમાણમાં આપણા અભ્યાસક્રમો કેટલા બદલાયા છે ? કોણ આપણા અભ્યાસક્રમો ઘડે છે ? શું તેઓ સમયાંતરે તેમાં સુધારાવધારા કરે છે ખરા ? શું સેવાક્ષેત્ર અને ઉદ્યોગક્ષેત્રની જરૂરિયાતો ધ્યાનમાં લે છે ખરા ? ગરીબ લોકો તેઓનાં બાળકોને શાળાએ એટલા માટે મોકલતા હોય છે કે તેઓ એવી આવડતો શીખે જેથી તેઓ વધુ નાણાં કમાઈ શકે. જો શાળાઓ તેઓનાં બાળકોને આવી આવડતો ન શીખવાડી શકતી હોય તો પછી તેઓ શા માટે લમણાંઝીંક કરે ? જે લોકો પાસે નાણાં ન હોય તેઓ પાસે શિક્ષણના નવા વિચારો અથવા શિક્ષણ માટે શિક્ષણ જેવી વાતો ભેંસ આગળ ભાગવત જેવી ગણાશે. ભૂખ્યો માણસ ‘ડિસ્કવરી ચેનલ’ જોવા બેસી નહિ જાય. એક સર્વે પ્રમાણે જે વ્યક્તિમાં અંગ્રેજી ભાષાનું સારું જ્ઞાન હોય છે તેની કમાણી કરવાની શક્તિ ૪૦૦ ગણી વધી જાય છે. આપણે શા માટે આપણા લોકોને અંગ્રેજી શીખવતા નથી ? શા માટે સરકારી શાળાઓ મોડેથી અંગ્રેજી શીખવવાનું શરૂ કરે છે.

ત્રીજું કુળાવાનો દર એટલી હદે વધી ગયો છે કે ઓછી આવક ધરાવતા લોકો માટે જિંદગી જીવવી અતિ મુશ્કેલ બની ગઈ છે. ખેતરોમાં જેટલા વધુ હાથ કામે લાગે તે આજે કીમતી જણાસ બની ગઈ છે નહીં કે વર્ષો સુધી બાળકને શાળાએ મોકલવું જેનો કોઈ લાભ મળશે કે કેમ તે સ્પષ્ટ હોતું નથી.

ચોથું, વધુ શાળાઓ માટે અથવા જે શાળાઓ છે તેને વધુ સારી બનાવવા માટે પૂરતાં નાણાં આપણે શિક્ષણ પાછળ ખર્ચ કરતા નથી. છેલ્લાં કેટલાંય વર્ષોથી

કરવેરા મારફત પુષ્કળ નાણાં ભેગાં તો થતાં જ જાય છે પરંતુ કરવેરા આપતી પ્રજાનાં નાણાં કૌભાંડો, લાંચરુશવત જેવી સબસીડી અથવા વ્યાજ ભરવામાં વપરાઈ જાય છે. જો ‘ટુજી’નું લિલામ યોગ્ય રીતે થયું હોત અથવા કોમનવેલ્થ રમતોમાં આ રીતે ગમે તેમ પુષ્કળ નાણાં ખર્ચ કરવામાં ન આવ્યાં હોત તો આપણી પાસે ઘણી શાળાઓ ઊભી કરવાનાં નાણાં હોત. NREGAના બદલે જો આપણે ગામલોકોને તેઓની ખેતીની આવક વધે તેવી આવડતો શીખવી હોત કે નોકરી મળે તેવું કર્યું હોત તો આપણે સંપત્તિ પેદા કરી શક્યા હોત.

પાંચમું, વિવાદાસ્પદ અને પાપી કારણ છે : રાજકારણીઓને લોકો અભણ રહે તેમાં છૂપો લાભ દેખાય છે. જ્યારે ‘વોટ-બેન્ક’ને સાચવવાની હોય છે ત્યારે અભણ લોકો ઉપયોગી થાય છે અને કૌભાંડો ચાલ્યા કરે છે. જો ભારતનો દરેક નાગરિક શિક્ષિત હોત તો શું સરકાર આટલાં બધાં કૌભાંડો કરી શકત ખરી ? રાજકારણીઓ કહેતા રહેતા હોય છે : ‘લોકોએ અમને મત આપ્યા છે માટે અમારાં કૃત્યો યોગ્ય છે.’ જો દરેક ભારતીય જાણતો હોત કે શું બની ગયું હતું તો શું આ ઉઘાડી લૂંટ ચાલુ રહેત ખરી ? કદાચ લોકો અભણ રહે તેવી કોઈ યોજના ન પણ હોય તો સાથે સાથે એ વાત પણ છે કે ભારતના લોકોને શિક્ષિત કરવા માટે કોઈ ઘગશ પણ નથી અને રાજકીય ઈચ્છા પણ નથી કે રાજકારણીઓને તેમાં કોઈ લાભ દેખાતો નથી અને યાદ રાખજો કે રાજકારણીઓ તેઓના હૃદયના ઉમળકાથી કશું જ કરતા નથી, તેઓ ફક્ત તેઓના લાભ માટે જ કામ કરતા હોય છે.

આ સમસ્યા એમ કાંઈ અદૃશ્ય થઈ જવાની નથી. તે તો હજી ખરાબ દશાને પામશે. જો આજે લાખો લોકોને શિક્ષણ ન મળી શકતું હોય તો પછી કાલે તેઓને યોગ્ય નોકરીઓ કઈ રીતે મળશે ? શું આ શિક્ષણ કટોકટી, આગળ જતાં નોકરી ન મળવાની કટોકટીમાં તો નહિ ફેરવાઈ જાયને ? કે પછી આપણાં બાળકો કાયમ માટે ગરીબ રહે તેમાં આપણે રાજી છીએ ?

આ વાતનો ઉપાય છે. પ્રાથમિક શિક્ષણનો વ્યાપ ઘણો મોટો છે. વીજળી અને ટેલિફોન કરતાં પણ મોટો તે છે. ખૂબ જ આધુનિક ટેકનીક, વિચારધારા, વ્યૂહરચના અને અમલની જરૂર છે. આપણા લોકોને મોટા પાયે શિક્ષણ આપવા માટે યોગ્ય અને વ્યવહારુ વાત તો એ છે કે કેટલાંક વીજળીમથકોની જેમ આ પ્રશ્નને ખાનગી ધોરણે નીપટાવવો જોઈએ એટલે કે સેમી-સબસીડી આપીને તેનું ખાનગીકરણ કરવું જોઈએ. ગમે તે રીતે પણ જો શિક્ષણ માટે હશે તો લોકો તે માટે નાણાં આપશે.

અભ્યાસક્રમોને આજની દુનિયા જે રીતે ચાલી રહી છે તે મુજબ ફરી ગોઠવવા જ જોઈએ. ગામડાંઓની શાળાઓમાં ‘ઈન્ટરનેટ’નું જોડાણ હોવું જોઈએ. આ

બધી વસ્તુઓ આપણે આપણા દેશના નેતાઓ પાસેથી માંગવી જોઈએ. તેઓને તો કાંઈ પડી નથી, પરંતુ આપણે નાગરિકોએ ખૂબ જ ડડક શિક્ષકો બનવાની જરૂર છે, જે આપણા નેતાઓને કહે કે તેઓએ ઘણું બધું ‘હોમવર્ક’ કરવાની જરૂર છે.

@snehnusarnamu

અંગ્રેજી ભણો અને બધાને વહેંચો

‘હિન્દી આપણી માતા છે, અંગ્રેજી આપણી પત્ની અને બંનેને ચાહવું શક્ય છે.’

ટૂંક સમયમાં ભારત કરતાં ચીન પાસે અંગ્રેજી બોલતા વધુ લોકો હશે. આ જાણકારી ડેવિડ ગ્રેડોલે બ્રિટિશ કાઉન્સિલ માટે કરેલા અભ્યાસ ‘ઇંગ્લીશ નેક્સ્ટ ઇન્ડિયા’ (English Next India) માંથી પ્રાપ્ત થઈ છે. આની ખૂબ ચોંકાવનારી અસરો પડશે. સરખામણીએ ચીન કરતાં આપણને જે વધુ લાભો છે તેમાં અંગ્રેજી ભાષાના આપણા પ્રભુત્વનો સમાવેશ થાય છે. મેં આ અભ્યાસનો વિગતવાર અભ્યાસ કર્યો હતો અને મને તે મહત્ત્વનો લાગ્યો હતો. તો તે અંગે થોડી ચર્ચા કરવી મને ગમશે.

ભારતમાં અંગ્રેજી માટેની ખેવનાનો અંદાજ ઘણો નીચો છે. અંગ્રેજી એ કોઈ વલણ નથી, કે શોખ નથી કે ઘેલછા નથી. અંગ્રેજી થકી હું ઈન્ટરવ્યૂ આપી શકું છું, શ્રેષ્ઠ એકેડેમિક પુસ્તકો વાંચી શકું છું અને ઈન્ટરનેટ મારફત જે માહિતીઓ આવે છે તેનાથી દુનિયામાં શું ચાલી રહ્યું છે તે જાણી શકું છું. અંગ્રેજી વગર મધ્યમ વર્ગના યુવાનનો વિકાસ અટકી જાય છે, છતાંય હાલ અંગ્રેજી શિક્ષણની દશા છે તેમાં ઘણો સુધારો થાય તે જરૂરી છે.

અત્યારે અંગ્રેજીની જે હાલત છે તેના વિશે વાત કરીએ. અંગ્રેજીમાં પ્રવચન આપનારાઓની એક અત્યંત નાનકડી લઘુમતી છે જેઓ આ ભાષા અત્યંત સરળતાથી, મોટા ભાગના બ્રિટિશ લોકો કરતાં સારી રીતે બોલી શકે છે. આ નાનકડી લઘુમતી એટલે ભારત જેટલા વિશાળ દેશ જેવા દેશમાં લાખો લોકો. આ એવા લોકો છે જેમનાં માતા-પિતા અંગ્રેજી બોલતાં હતાં અને તેઓ અંગ્રેજી માધ્યમવાળી શાળાઓમાં ભણ્યાં હતાં.—ખાસ કરીને મોટાં શહેરોમાં. પછી તો

તેઓનો અંગ્રેજી ભાષા પરનો કાબૂ વધતો ગયો હતો અને તેઓ અંગ્રેજી છાપાંઓ, પુસ્તકો અને ફિલ્મો જોવામાં મશગૂલ થઈ ગયાં હતાં અને એ રીતે અંગ્રેજી ભાષા પરનો તેઓનો કાબૂ વધતો ગયો હતો. પછી તો અંગ્રેજી ભાષા તેઓ માટે એટલી સાહજિક બની ગઈ કે તેઓને વિચારો પણ અંગ્રેજી ભાષામાં જ આવતા થઈ ગયા હતા. આ લોકોની જેઓને હું E1 (ઈ-વન) કહીશ, ખૂબ માગ વધી ગઈ હતી. તેઓ સ્નાતક થયા હોય કે નહિ તેઓને મોખરાની નોકરીઓ મળી શકતી હતી અને તે પણ વિવિધ ઉદ્યોગક્ષેત્રે, હોસ્પિટલમાં, એરલાઈન્સમાં, મીડીયામાં, બેંકિંગમાં કે માર્કેટિંગમાં.

ખેર, આવા ઈ-વન સિવાય પણ ઈ-ટુ પણ મોટી સંખ્યામાં જોવા મળતા હોય છે. કદાચ ઈ-વન કરતાં દસ ગણા વધારે. આવા ઈ-ટુ અંગ્રેજી ભાષાને ટેકનિકલી સારી રીતે જાણતા હોય છે અને તેથી વધારે સમજતા હોય છે. જોકે તેઓનો અંગ્રેજી પત્રવ્યવહાર, પ્રોફેશનલ કક્ષાનો હોતો નથી. જો ઈ-વન મારફત તેઓનો ઈન્ટરવ્યૂ લેવામાં આવે તો તેઓ અણઆવડતવાળા ઠરે છે, ભલેને પછી તેઓ બુદ્ધિશાળી અને સર્જનાત્મક રીતે ખૂબ મહેનતુ કેમ ન હોય. તેઓ અંગ્રેજી છાપાંઓ આરામથી વાંચી શકતા હોતા નથી અને તેથી આ ભાષા ઉપરનું તેઓનું કૌશલ્ય સુધારી શકતા નથી. તેઓ અંગ્રેજી જાણતા હોય છે પરંતુ અંગ્રેજી ભાષાની ખૂબીઓ સમજીને પચાવી શકે તેવા વાતાવરણમાં તેઓને અંગ્રેજી શીખવવામાં આવ્યું હોતું નથી. આમ દસ વર્ષની ઉંમર સુધી તો ઈ-વન અને ઈ-ટુ વચ્ચેના તફાવતનું સ્તર બહુ જુદું હોતું નથી. પરંતુ વીસ વર્ષની ઉંમરે પહોંચતાં આ તફાવત તરત જ નજરે પડે છે અને તે પણ એવો કે ઈ-વનને ઘણી નોકરીઓ મળી શકતી હોય છે જ્યારે ઈ-ટુને નોકરી માટે ફાંફાં મારવાં પડે છે. યોગ્ય શિક્ષણ ન મળવાને લીધે ઈ-ટુ માટે પૂરી દુનિયાનાં દ્વાર બંધ હોય છે. ઈ-ટુ પછી આવે છે એવા લોકો જેઓ અંગ્રેજી ભાષા જાણતા જ નથી હોતા. આવા લોકોએ પાયાથી શીખવાની જરૂર હોય છે. જોકે દેશભરમાં ઈ-ટુ વાળા અચંબામાં પડી જવાય તેટલા યુવકો છે, જેઓને વધારે પ્રોત્સાહનની જરૂર છે જેથી તેઓ હવે પછીના સ્તરે પહોંચી જઈ શકે.

મેં પસાય ઉપરાંત કૉલેજોના વહીવટકર્તાઓ સાથે બેઠકો કરી છે જેમાંની ઘણી તો નાનાં શહેરોની છે. આ બધામાં ઈંદોરની એમબીએ કૉલેજ મને બરાબર યાદ છે. એ કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ જેઓ આઈઆઈટી સ્નાતક હતા, તેમણે મને કહ્યું હતું કે : ‘મારી સૌથી મોટી ચિંતા એ છે કે મારા વિદ્યાર્થીઓ યોગ્ય અને સારી રીતે અંગ્રેજી બોલી શકતા નથી. ઘણી વાર મને નવાઈ સાથે વિચાર આવે છે કે તેઓને ફાઈનાન્સ અને એકાઉન્ટ શીખવું કે પછી મારે અંગ્રેજી વ્યાકરણના પાયાના વર્ગો લેવા. કારણ કે ઈન્ટરવ્યૂ વખતે તેઓ કંપની અંગેનું વિવરણ ભલેને સારી રીતે કરી લેતા હોય પરંતુ અંગ્રેજીમાં એક વાક્ય તેઓ સરખી રીતે બોલી શકતા હોતા નથી.

તેઓની શાળાઓએ તેઓને શું શીખવ્યું હતું ? અને શા માટે એક અનુસ્નાતક એમબીએ કૉલેજે માથું બગાડવું જોઈએ ?' ખેર, એ પછી તેઓએ તેમના ૨૦૦ વિદ્યાર્થીઓ માટે ૧૦ શિક્ષકોને રાખી લીધા હતા જેઓ આ વિદ્યાર્થીઓને અંગ્રેજી ભણાવે.

ઈ-ટુને ઈ-વનમાં ફેરવી દેવા માટે અંગ્રેજી શાળાના અભ્યાસક્રમમાં ધરમૂળથી ફેરફાર કરવાની જરૂરત છે. આપણે ફક્ત શિક્ષકો ઉપર જ આધાર રાખી શકીએ નહિ, કારણ કે આપણી પાસે એટલા સારા શિક્ષકો છે નહિ. આપણે વિદ્યાર્થીઓને અરે ઉચ્ચ માધ્યમિક ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને પણ સરળ, હેતુલક્ષી અને મજા પડે તેવો અંગ્રેજીનો અભ્યાસક્રમ આપવો જોઈએ જે તેઓને વાંચવો, જોવો અથવા ભણવો ગમે, જેથી તેઓ અંગ્રેજીની બીજી વાતો જાણવા-સમજવા ઉત્સાહી બને. સાહિત્યમાં પીએચ.ડી. થયેલ કોઈ વ્યક્તિએ તૈયાર કરેલા ચોપડા વિદ્યાર્થીઓના માથે ઠોકી બેસાડવા એ સારી વાત નથી. એવા ચોપડાઓથી બાળક ગભરાઈ જાય છે અને વધુ જાણવાની તેની ઈચ્છા મરી પરવારે છે. આ ઉકેલી શકાય તેવી સમસ્યા છે અને હું આશા રાખું છું કે શિક્ષણમાં રસ લેતી દેશની મોટી સંસ્થાઓ આ વાત પર ધ્યાન આપશે.

અંગ્રેજી ભાષાની હાલત સિવાય પણ બીજી જે અડચણ છે તે અભિગમની છે. બે પ્રકારના અભિગમો છે. પહેલી અડચણ છે મોટાઈનો ડોળ. કેટલાક લોકો એવું માનતા હોય છે કે અંગ્રેજી ભણાવવું અને શીખવું એ ઉચ્ચ વર્ગના લોકોની વાત હોવી જોઈએ. ચુનંદા લોકો અને અંગ્રેજીને જોડી દેવામાં આવ્યું છે અને જે લોકો સારું અંગ્રેજી બોલતા હોય છે તેઓ, જે લોકો સારું અંગ્રેજી નથી બોલી શકતા તેમની તરફ નીચો ભાવ રાખીને જુએ છે. આ આખી પ્રક્રિયા લોકોને સામેલ કરવાની પ્રક્રિયા નથી અને જો દેશના સર્વ લોકોને સામેલ કરીને તમે આગળ ન ચાલો તો દેશ ક્યારેય પ્રગતિના પંથે ચડે નહિ.

બીજો અભિગમ તે વાતમાંથી ઉદ્ભવે છે જ્યારે કેટલાક લોકો અંગ્રેજીને હિન્દી અથવા બીજી સ્થાનિક ભાષા માટે આફતરૂપ સમજે છે. આવું નથી પણ આ વાતને ખૂબ જ સાવધાનીપૂર્વક સમજવાની જરૂર છે. સ્થાનિક ભાષાઓ પ્રત્યે દુર્લક્ષ સેવવામાં આવ્યું છે અને તેને સારી રીતે ટેકો આપવા માટે આપણે સૌએ વધુ ને વધુ પ્રયત્નો કરવા રહ્યા. ખેર, એ એક જુદી જ વાત છે. અંગ્રેજી કાંઈ પ્રાંતભાષા સાથે હરીફાઈ કરી રહી નથી પરંતુ તે એક જરૂરી આવડત તો છે જ જે આધુનિક યુવકને આધુનિક જગત સાથે જોડી દે છે. હિન્દી તમારી માતા છે, અંગ્રેજી તમારી પત્ની છે અને તે બેઉને એકી સાથે ચાલવું શક્ય પણ છે.

વિકાસ પામતા આપણા દેશમાં અંગ્રેજી ઘણાં બધાં સાધનોમાંથી એક એવું સાધન છે જે ભારતીયોને વિશ્વમાં યોગ્ય સ્થાન અપાવી શકે તેમ છે. ચાલો, આપણે

સૌ નક્કી કરીએ કે આપણે ધ્યાન દઈને અંગ્રેજી શીખીશું અને બીજાઓ સાથે તેને વહેંચીશું.

@snehnusarnamu

જડભારતોની ભારતીય સંસ્થા

‘આપણી શિક્ષણપ્રણાલી નવચેતના પામવા તલસી રહી છે.
ક્યારે આપણે તે કામ હાથ પર લઈશું ?’

હું ભારતીય શિક્ષણપ્રણાલી ઉપર લખવાનું ટાળું છું કારણ કે તે મારા આરોગ્ય માટે સારી વાત નથી, કારણ કે તે પછી દિવસો સુધી મારું લોહી ઊકળ્યા કરે છે, મને રાત્રે ઊંઘ નથી આવતી અને મને કોઈને સખત માર મારવાની ઈચ્છા થઈ આવે છે. ભારતીય શિક્ષણપ્રણાલી એક સમસ્યા જરૂર છે પણ તે ઉકેલી શકાય તેવી છે. તે દેશના ભાવિ ઉપર અસર કરે છે, દરેક કુટુંબમાં અથડામણો પેદા કરે છે. તેના વિષે બધા જ લોકો જાણે છે અને મજાની વાત એ છે કે વ્યાપારિક ધોરણે તેનો ઉકેલ આવી શકે તેમ છે. છતાંય કશું જ બનતું નથી, કારણ કે આપણી મહાન ભારતીય પરંપરામાં બદલાવ-સુધારાને કોઈ પણ ભોગે દૂર ઠેલવાની આવડત હોય છે, કારણ કે બદલાવ એટલે તમારી ડોક ઘુણાવવી જે એવી વાત છે જે આપણને શીખવવામાં આવી નથી.

મુખ્ય બે સમસ્યાઓ છે. પહેલી સમસ્યા છે સારી સારી કૉલેજમાં જગ્યાઓ હોવી અને બીજી સમસ્યા છે ખરેખર સારો અભ્યાસક્રમ અને શિક્ષણ પાછળનો હેતુ.

પહેલી સમસ્યા છે એ-ગ્રેડ સંસ્થાઓ વિરુદ્ધ એ-ગ્રેડ ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા. દર વર્ષે ૧ કરોડ વિદ્યાર્થીઓ બારમા ધોરણની પરીક્ષા આપે છે, તેમાં ટોચના ૧૦ ટકા વિદ્યાર્થીઓ વિશ્વકક્ષાની સંસ્થાને લાયક હોય છે. એનો અર્થ એ થયો કે આપણી પાસે દસ લાખ સારી એ-ગ્રેડની નમૂનેદાર કૉલેજ-બેઠકો જોઈએ. ક્યાં તો સરકાર તે પૂરી પાડે અથવા તો ખાનગી રાહે તે પ્રમાણે બને. જ્યાં

સુધી આમ ન બને ત્યાં સુધી 'વિરાર ફાસ્ટ' ટ્રેનની જેમ ઘડ્ઝામુઝ્કી ચાલ્યા કરશે. વાલીઓને ગમે તેટલી શિખામણો તમે તેઓના બાળકો માટે આપો કે બાળકોને કહો કે ખોટી ચિંતા રાખતાં નહિ, કશું જ કામ લાગતું નથી. તમને ખોટું લાગશે પણ મને કહેવા દો કે જો મારું બાળક હોય અને હું માનતો હોઉં કે તે ખૂબ હોશિયાર છે તો હું સારી કૉલેજમાં તેના પ્રવેશ માટે કાંઈ પણ કરી છૂટું અને જો નાણાં આપતાં પણ બેઠકો ઓછી હોય તો તો ભારે તોફાન મચી જતું હોય છે અને આ જ પ્રમાણે દર વર્ષ બનતું હોય છે.

મને સૌથી વધારે અચંબો એ વાતનો થાય છે કે સરકાર શા માટે આ સમસ્યા ઉકેલી દેતી નથી ? કોઈ યુનિવર્સિટી ઊભી કરવી હોય તો ઘણી વાર સૌથી મોટી જરૂરિયાત જમીન અને વિશ્વવિદ્યાલયના વિદ્યાવિભાગો હોય છે. સરકાર પાસે તો પુષ્કળ જમીન છે અને સરકારી કૉલેજમાં શિક્ષણ આપવા અંગેની એક જ જાહેરાત પુષ્કળ પ્રતિભાવો મેળવી આપે છે. આ પછી પ્રશ્ન આવે છે ચાલુ ખર્ચાઓનો. જોકે મોટાભાગના વાલીઓ તેઓના બાળકોના કૉલેજ અભ્યાસ માટે વ્યવસ્થિત રકમ આપવા તૈયાર હોય છે. કોચીંગ ક્લાસો મનફાવે તેટલા પૈસા લઈ લેતા જ હોય છે. એટલે વાલીઓ પૈસા તો બેફામ ખર્ચ કરતા જ હોય છે. ભારતીયો વિદેશમાં ભણતા ભારતીય વિદ્યાર્થીઓ પાછળ બહારથી મોકલવાનાં નાણાં તરીકે ૭ બીલીયન ડોલર એટલે કે ૩૦,૦૦૦ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ કરતા જ હોય છે. જો ઘરઆંગણે સારી કૉલેજો તૈયાર હોય તો આ નાણાંમાંથી કેટલાક નાણાં દેશમાં લાવી શકાય. સરકાર જો ધારે તો વિશ્વવિદ્યાલયો ચલાવીને ખરેખર નાણાં બનાવી શકે છે અને દેશના શૈક્ષણિક મૂલ્યમાં વધારો કરી શકે છે. 'એર ઈન્ડિયા' પાછળ કરોડો રૂપિયા ખર્ચી દેવા કરતાં આ વધુ સારું કામ છે.

ગુરગાંવના પાદરે શું દિલ્હી યુનિ. પોતાના જેવી ચાર ગણી મોટી યુનિ. ઊભી ન કરી શકે વારુ ? એમ કરવાથી હાલના પ્રોફેસરોને મોટી જવાબદારીઓ મળી શકે છે અને નવા શિક્ષકોને નોકરીઓ અને એ વિસ્તારનો સારો વિકાસ પણ થઈ જાય છે. જો આપણી પાસે એક કિલોમીટર લાંબા મોલ અને પૂતળાંઓ હોય જેની પાછળ આપણે સેંકડો કરોડ રૂપિયા ખર્ચ કર્યો હોય તો પછી શા માટે એક યુનિ. ઊભી ન કરવી જે સ્વયં પોતાનો ખર્ચ કાઢી લઈ શકે તેમ હોય ? આ એટલું સ્વાભાવિક છે કે યુવા પેઢી તરત કહેશે કે આમ જ કરો !

શિક્ષણપ્રણાલીની બીજી સમસ્યા છે અભ્યાસક્રમ. ખુદ આપણે શાળાઓ અને કૉલેજોમાં શું શીખવીએ છીએ ? અને તે પાછળથી આપણી જિંદગીમાં કેટલું કામ લાગે છે ? પૂછો તમારી જાતને, છેલ્લાં વીસ વર્ષમાં શું દુનિયા બદલાઈ છે ? જો હા, તો શું આપણા અભ્યાસક્રમો એટલી જ ઝડપથી બદલાયા છે ? શું તે ખરેખર બદલાયા છે ખરા ? આપણા અભ્યાસક્રમ બદલનારા લોકો કોણ હોય છે ? શું

તેઓને સાચેસાચ કોર્પોરેટ અનુભવ હોય છે ?

હું નથી કહેતો કે આપણે ફક્ત નોકરી મેળવવા જ ભણતા હોઈએ છીએ. (જોકે ઘણા બધા ભારતીયો માટે ખરેખર તો આ જ હેતુ હોય છે.) જોકે આપણી જ્ઞાન માટેની તરસ, શિક્ષણનું ધ્યેય પાર પાડવા આપણા અભ્યાસક્રમની સામગ્રી ટૂંકી પડે છે. આપણે તો અભ્યાસક્રમને ચીટકી રહીએ છીએ અને વિદ્યાર્થીએ તેનો અભ્યાસક્રમ બરાબર મોઢે કરી લીધો છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કર્યા કરીએ છીએ. આપણે તો અભ્યાસક્રમના લેસનને એક વળગી રહેવા જેવા નિયમ તરીકે જોઈએ છીએ અને તમે જેટલું સારું કરો એટલા તમને વધારે માર્ક મળે છે. હું અંગત રીતે આ વાતને ઘિક્કારું છું અને મને ખાતરી છે કે લાખો લોકો પણ ઘિક્કારે છે, પણ તેઓ માટે કોઈ બીજી પસંદગી જ નથી. નવીનતા, કલ્પના અને સર્જનાત્મકતા દેશની તાતી જરૂર છે. વળી તે થકી વિદ્યાર્થીનાં શ્રેષ્ઠ તત્વો બહાર લાવી શકાય છે. પરંતુ આપણી શિક્ષણપ્રણાલીમાં તેને કોઈ સ્થાન જ નથી. ખરેખર તો આપણે બાળકમાં આ તત્વો કેટલાં જલદી મરણ પામે તેના પર તુલ્યા છીએ, કારણ કે નવીનતાની વ્યાખ્યા બને છે, હાલની પરિસ્થિતિને પડકાર આપવો અને ભારતીય બાળકો જે વડીલોનો આદર કરે છે તેઓ આ વાતને પસંદ કરતા નથી.

બસ એ જ ઘરેડ ચાલ્યા કરે છે અને આપણે દ્વિતીય કક્ષાના સમાજના અનુયાયીઓ પેદા કરીએ છીએ, નહીં કે પડકારખીલી શકે તેવા નેતાઓ. મને આશા છે કે ચાલુ પેઢી આ સાંકળને તોડશે અને મહાન ભારતીય ચીલાચાલુ રીત સામે સવાલ ઉઠાવશે. મને એ પણ આશા છે કે હાલના માનવ સંસાધન વિકાસ મંત્રી આ સમસ્યાને સમજશે અને કશુંક કરશે. વળી મને એ પણ આશા છે કે ભારતીયો જે કોઈ રાજકારણીને કોઈ પણ સ્થળે મળે ત્યારે પૂછશે કે શિક્ષણપ્રણાલી અંગે તમે શું કરવા માંગો છો ? અથવા શું કરી રહ્યા છો. મને આશા છે કે નવાં રાજ્યો બનાવવા કરતાં નવી રાજ્ય યુનિ.ઓ ઊભી કરવી એ મહત્વની વાત છે. કદાચ હું સાચો છું, કદાચ મારી આશા યોગ્ય છે અને કદાચ આ બદલાવ જોવા હું જીવતો હોઈશ. અથવા કદાચ હું બધું ખોટું જ સમજ્યો છું, મારો આશાવાદ અસ્થાને છે અને હું જેમ તેઓ કહે છે તેમ જડભરતોમાંનો એક છું.

શિક્ષણમાં પછાતપણું

‘ખાનગી શિક્ષણમાં ‘નહીં-નફો’ની નીતિ એ મૂર્ખામી છે.’

ઘણા સમજુ લોકોએ જેમાં આઈઆઈટી દિલ્હીના ડિરેક્ટર અને સોફ્ટવેર ગુરુ નારાયણ મૂર્તિનો સમાવેશ થઈ જાય છે, આપણા ઉચ્ચ શિક્ષણક્ષેત્રે જે ભૂલો રહેલી છે તેના ઉપર ટીકાટિપ્પણીઓ કરી છે. ભારતની ઉચ્ચ શિક્ષણ આપતી સંસ્થાઓ વિષે તેઓની ચિંતા આ ટીકાટિપ્પણીઓમાં જોવા મળે છે.

સાવ ઓછી ટકાવારી ધરાવતી પ્રતિષ્ઠિત કૉલેજોને બાદ કરીએ તો ભારતમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ શંકાસ્પદ કક્ષાનું છે. તમે કોઈ કોર્પોરેટ માંધાતાને પૂછશો એટલે તેઓ ‘ટેલેન્ટડ’ લોકોની ગંભીર અછત વિષે વાત કરશે. જો તમે વિદ્યાર્થીઓને પૂછશો તો તેઓ કહેશે કે ક્યાંય સારી નોકરીઓ નથી. સાચી વાત છે. વિદ્યાર્થીઓને યોગ્ય રીતે તૈયાર કરવામાં જ નથી આવ્યા કે તેઓ વૈશ્વિક સ્તરે ઊભી થતી માગને યોગ્ય રીતે પહોંચી વળે.

લગભગ દરેક લોકો સંમત છે કે શિક્ષણ પ્રણાલી માટે કશુંક કરવું જરૂરી છે. વિચિત્ર વાત એ છે કે તે માટે ઘણું ઓછું કરવામાં આવ્યું છે. શિક્ષણ પાછળ ખર્ચ કરવામાં આવેલા નાણાં અંગે ક્યારેય પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવતો નથી. એનાથી રાજકારણમાં કોઈ ભાગલા પડી જતા નથી અને કેટલીક સાચી નીતિઓ અને સુધારાઓથી તેને હલ કરી શકાય છે. ભ્રષ્ટાચાર જેવો તે અટપટો મામલો નથી.

આપણી પાસે સારી, નામાંકિત કૉલેજો છે જે વધુમાં વધુ ૧૦ ટકા ઉમેદવાર વિદ્યાર્થીઓને સમાવી શકે છે. તો પછી બાકીનાનું શું થાય છે ? આઈઆઈટી, આઈઆઈએમ અને ડીયુમાં ઊંચા પગારની લાલચે જોડાયેલા એ વિદ્યાર્થીઓની

સામે પક્ષે જે લાખો વિદ્યાર્થીઓ પ્રવેશથી વંચિત રહી ગયા હોય છે તેઓની આપણે અવગણના કરીએ છીએ. આ વિદ્યાર્થીઓ ક્યાં જશે ? શું તેઓને સારા જીવનનો રસ ચાખવા મળશે ?

આ પ્રવેશ વંચિત રહી ગયેલા વિદ્યાર્થીઓ પછી ખાનગી કૉલેજોમા પ્રવેશ લઈ લે છે. આ ખાનગી કૉલેજો આ વિદ્યાર્થીઓને તેઓને મનગમતી ડિગ્રી આપવાનો પાઠ શીખી લે છે. આમાં પણ કશું ખોટું નથી. ખરેખર તો એ સારી વાત કહેવાય કે ખાનગી ક્ષેત્ર આપણા વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવામાં સારો ફાળો આપી રહ્યું છે, પરંતુ આ સંસ્થાઓની ગુણવત્તા એ એક ચર્ચાનો વિષય છે.

છેલ્લા દાયકામાં આવી હજારો સંસ્થાઓ ખૂલી ગઈ છે. ફક્ત ‘એનસીઆર રીજીયન’માં અત્યારે સૌથી પણ વધુ એમબીએ કૉલેજો છે. આટલી મોટી સંખ્યા હોય ત્યારે ગુણવત્તાનાં ધોરણો ભિન્ન ભિન્ન હોઈ શકે છે. આવી કૉલેજોની જરૂરિયાતો વિદ્યાર્થીઓની વિશાળ સંખ્યાને લીધે હોય તેમાં નવાઈ નથી, પરંતુ તેઓ શું શીખવતા હશે અને વિદ્યાર્થીઓ શું શીખતા હશે એ જુદી જ વાત બની જાય છે. ગુણવત્તા જળવાઈ રહે તે માટે સરકારે કેટલાક નિયમો બનાવ્યા છે, જેમાં આવી કૉલેજને માન્યતા આપવા માટેની લાંબી વિધિ અને નિયમિત જાતતપાસનો સમાવેશ થાય છે. ખેર, આ બધી વાહિયાત વાતો છે અને ભ્રષ્ટાચાર તો ફૂલ્યોફાલેલો છે જ. ઘણી ખાનગી કૉલેજોના માલિકોએ જાતે મારી સમક્ષ કબૂલ કર્યું છે કે કૉલેજની સ્થાપના પછી દરેક તબક્કે તેઓને લાંચ આપવી પડે છે. જેમાં જમીન ખરીદવાની વાત, મકાનોના નકશા પાસ કરાવવાની વાત, અભ્યાસક્રમ ગોઠવવાની વાત અને ફીનું માળખું તૈયાર કરવાની વાત આવી જાય છે. ખાનગી શિક્ષણના ક્ષેત્રે ભ્રષ્ટાચાર એક નિયમ બની ગયો છે અને કોઈ તેની સામે આંખ ઊંચી કરીને બોલતું પણ નથી.

ભ્રષ્ટાચાર માટેનું એક મોટું કારણ એ છે કે ‘ખાનગી સંસ્થાઓએ કોઈ પણ જાતનો નફો લેવાનો નહિ’ તેવી સરકારની નીતિ છે. દરેક શૈક્ષણિક સંસ્થાને ‘નફા વિહીન ટ્રસ્ટ’માં ફેરવી નાખવાની હોય છે. એટલે ટેક્નિકલી તમે કૉલેજમાંથી નાણાં રળી શકતા નથી. સરકાર જોકે એવું માનતી હોય છે કે એવા ઘણા લોકો છે જેઓ એક સારી કૉલેજની સ્થાપના માટે હજારો કરોડ રૂપિયા ખર્ચી શકે તેમ હોય છે, જેથી લાખો વિદ્યાર્થીઓ જેઓને પ્રવેશ જોઈતો હોય તે મળી જાય. આ બધું તેઓ તેમના હૃદયની ખાનદાની બતાવવા કરતા હોય છે. નાણાંની ખેવના રાખ્યા વગર. પણ આ દેશમાં એવા લોકો છે જેઓ કૉલેજો ચલાવવા પોતાનો પ્રાણ પણ આપી દે તેવા છે તેવી મુર્ખામી ભરેલી માન્યતા પર આપણા દેશની ઉચ્ચ શિક્ષણની પ્રણાલી આધાર રાખી રહી છે.

અલબત્ત આવો નફા વગરનો ધંધો ક્યારેય હોતો નથી. પછી પેલી રીતરસમો

બનાવી દેવામાં આવે છે, જેથી ટ્રસ્ટમાંથી નાણાં લઈ જઈ શકાય છે. કાળાં નાણાં, કોન્ટ્રાક્ટરોને આપવામાં આવતું ખોટું ચુકવણું હોય તેના કરતાં વધારે ખર્ચ બતાવવો એ બધી તો થોડી કરામતો છે, જે વડે પ્રમોટર્સ પોતાના રોકાણમાંથી ફાયદો કરી લે છે. આનો અર્થ એ થાય કે કાયદેસરનો કોઈ માણસ ક્યારેય આ ક્ષેત્રમાં આવતો નથી. ભૂતપૂર્વ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ વિશ્વકક્ષાનાં કોર્પોરેટ ગૃહો અને પ્રમાણિક માણસો ક્યારેય ખાનગી શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં પડશે નહિ, કારણ કે દરેક તબક્કે લાંચ આપવી અને ‘નહીં-નફા’ની નીતિને વળોટી જવા ખોટા માર્ગો પસંદ કરવા તેમને ગમતા નથી. આથી દેશી દારૂ વેચનારા, સાડી ઉત્પાદકો અને મીઠાઈની દુકાનવાળાઓ એન્જિનિયરિંગ અને મેડિસિનની ટેકનિકલ કૉલેજો ખોલે છે અને આપણે આપણાં બાળકોનું ભવિષ્ય તેઓના હાથમાં સોંપી દઈએ છીએ.

આ જે કાંઈ બની રહ્યું છે તે ગંભીર રીતે ખોટું છે. ભણવા માટે તમારે અત્યંત પ્રવીણ હોવું જરૂરી નથી. છતાંય નીતિ ઘડનારાઓ આ માટે લગભગ કશું જ કરતા નથી. કદાચ કોઈ પછાત અને ગેરકાયદેસર ઉદ્યોગ માટે ઘણા કાયદાઓ હોય છે જેથી ઈન્સપેક્ટરો નાણાં બનાવી લઈ શકે અને તેથી કોઈ સમસ્યાને ઠીક કરતું નથી. જોકે એક વાત જરૂર છે કે શિક્ષણક્ષેત્રે જે ભ્રષ્ટાચાર છે તેને હળવાશથી લેવાની જરૂર નથી. જ્યારે માળખાકીય સગવડોમાં ભ્રષ્ટાચાર વ્યાપે છે ત્યારે તમને ખાડાવાળા રોડ મળે છે. જ્યારે શિક્ષણમાં ભ્રષ્ટાચાર વ્યાપે છે ત્યારે તમને ખોડખાંપણવાળાં મન મળે છે. આપણે એક આખી પેઢીનો નાશ કરી રહ્યા છીએ જે પેઢી વિશ્વકક્ષાના શિક્ષણને લાયક છે અને તેને આપણે તેનાથી વંચિત રાખી રહ્યા છીએ.

શિક્ષણના વ્યાપારીકરણની હું વિરુદ્ધ નથી. વ્યાપાર અને ધંધો સારી વસ્તુઓ છે. જોકે જ્યારે શિક્ષણની વાત આવે છે ત્યારે મૂલ્યો અને ગુણવત્તાની જરૂરત મહેસૂસ થાય છે. સારા લોકોને કૉલેજો ખોલવા માટે પ્રેરણા આપવી જ જોઈએ, જેમકે એક સરળ નીતિ નક્કી કરીને કે ખાનગી સંસ્થાઓને નફો લેવાની છૂટ રહેશે. એનો અર્થ એ બનશે કે ઈન્ફોસીસ અને રીલાયન્સ જેવી કંપનીઓ કૉલેજો શરૂ કરી દે પણ ખરી અને તે પણ મોટા પાયે, કારણ કે તેઓના શેરહોલ્ડરો આ માટે જે મોટું ભંડોળ જોઈએ તેને માન્ય પણ કરે. જો આવી ધુરંધર કંપનીઓ કૉલેજો ખોલે તો તે અચૂક અમુક સારી ગુણવત્તાવાળી જ હોય. જો આ ક્ષેત્રમાં ઝુકાવવાથી સારો વ્યાપાર થઈ શકે તેમ છે તો બીજી કંપનીઓ જાણે તો તે પણ આ ક્ષેત્ર તરફ આકર્ષાય ખરી.

આ થઈ શકે તેમ છે. આ થવું જરૂરી પણ છે. ભારતીયોને શિક્ષણ અંગે ચિંતા રહેતી હોય છે. આપણે વિશ્વ-શ્રેષ્ઠ શિક્ષણપ્રણાલીઓ ઊભી કરી શકીએ તેમ છીએ. એ માટે સામૂહિક ઈચ્છાશક્તિ અને કેટલાક સારા નેતાઓની જરૂર

છે જે આ શક્ય બનાવી દઈ શકે છે. તેને માટે ઉપવાસ પર બેસવાની કે ઘરણાં કરવાની કે યાત્રા કાઢવાની જરૂર નથી કે નથી જરૂર રાજકારણીઓ વિરુદ્ધ નારા લગાડવાની. જ્યારે કશુંક વ્યવહારુ લાગતું હોય ત્યારે તે બસ કરી દેવું જોઈએ અને એ જ તો શિક્ષિત લોકો કરતા હોય છે. અને આપણે આપણી જાતને શિક્ષિત કહેવડાવવા માંગતા હોઈએ છીએ - નહીં ?

@snehnusarnamu

હવે પછીની પેઢી તરફથી બાપુને તેમના જન્મદિવસે પત્ર

‘ભારત, જેના માટે તમોએ તમારો પ્રાણ આપી દીધો તે હજી
મુક્તિથી ઘણો દૂર છે.’

બાલા ગાંધીજી,

@snehnusarnamu

તમે અમને છોડીને ગયા તેને ૬૦ કરતાં પણ વધુ વર્ષો થઈ ગયાં છે. જો તમે આજે અમારી વચ્ચે હોત તો તમે ૧૪૦ વર્ષ કરતાં પણ વધુ ઉંમરના હોત. જોકે, અમે તમને ભૂલી નથી ગયા. તમે દરેક ચલણની નોટ ઉપર અને મોટાભાગની સ્ટેમ્પ પર હોવ છો જ. તમારાં ઘણાં બધાં પૂતળાંઓ અમે ઊભાં કરી દીધાં છે. લગભગ દરેક શહેરના મુખ્ય માર્ગોનાં નામ અમે તમારા નામથી પાડ્યાં છે. અમારા રાજકારણીઓ તમારા જેવા બનવાના અને દેખાવાના પ્રયત્ન કરતા હોય છે. જે કાપડને તમે આગળ કર્યું હતું તે કાપડ તેઓ પહેરે છે અને દરેક ભાષણમાં તેઓ તમારાં બોલાયેલાં વાક્યો ટાંકે છે. તમારો ફોટો તે દરેકની ઑફિસમાં ટિંગાડેલો હોય છે અને કેટલાક તો વળી તમે જે ખાતા હતા તે ખાય છે અને જેમ જીવતા હતા તેમ જીવે પણ છે. તમારા ઉપર લખાયેલાં પુષ્કળ પુસ્તકો છે. તમારા વિષેના ટીવી પ્રોગ્રામો અને ફિલ્મો પણ બની છે. મજાક નથી કરતો પણ અમે જે રીતે તમને માન આપી રહ્યા છીએ તે જોઈને તમે ખુશ ખુશ થઈ ગયા હોત.

જોકે કેટલીક એવી વાતો પણ છે જેનાથી તમે ગર્વ નહિ લઈ શકો. જે ભારતને મુક્ત કરાવવા તમે તમારી આખી જિંદગી ઓગાળી દીધી તે હજી મુક્તિથી ઘણું દૂર છે. સાચી વાત છે કે ગોરાઓ ચાલ્યા ગયા છે પરંતુ હજીય લાખો ગરીબ લોકો છે. આઝાદ થયાને ૬૦થી પણ વધુ વર્ષો થઈ ગયાં છતાંય હજી આ પૃથ્વી પરના

ગરીબ દેશોમાં આપણે ગણાઈએ છીએ. આ નાણાંની તંગી ઘણી સમસ્યાઓ પેદા કરે છે, જેવી કે આરોગ્ય સેવા, માળખાકીય સગવડો અને શિક્ષણ. ઘણાં બાળકો હજી સારી શાળાએ જઈ શક્તાં નથી અને જેઓ સારી કૉલેજોમાં જઈ શકે છે તેઓને સારી નોકરીઓ નથી મળતી. આપણે ધનવાન બની જવાની જરૂર છે અને તે પણ ઝડપથી. આ નાણાં કાંઈ વધુ શાળાઓ અને કૉલેજો ઊભી કરવા માટે જ જોઈએ છે તેવું નથી પણ ઘણી ભારતીય સમસ્યાઓ નાણાંના અભાવે અધ્ધરતાલ લટકેલી છે. છતાંય આવી રીતે વિચારવું તે પણ લોકો અભારતીય ગણતા હોય છે. જે યુવા પેઢી આ રીતે વિચારતી હોય છે તેને લોકો લાલચુ અને જડવાદી કહે છે. જૂની પેઢી પોતાના ઉચ્ચ ગણાતા વિચારો રજૂ કરે છે અને કામ ધીમે ધીમે કરવાની વાતને તેઓ ‘ધીરજ’ નામ આપે છે. સતત ચર્ચા કર્યા કરવી અને કોઈ પગલાં ન લેવાની વાતને તેઓ ‘સાવચેતીપૂર્વક વિચારવાની’ વાત કહે છે, અને જીવનશૈલીમાં સુધારાના અભાવને તેઓ એમ કહીને છેદ ઉડાવી દે છે કે ‘સાદાઈપૂર્વક જીવો’ અને હા, ઘણા કિસ્સાઓમાં જે રાજકારણીઓ આ રીતે બોલતા હોય છે તેઓ તમારા ચાહક હોવાનો દાવો કરતા હોય છે.

યુવા પેઢીની મનોકામના છે કે એક દિવસ માટે તમે નીચે ધરતી ઉપર આવી જાવ અને આ બધા મુદ્દાઓની ચોખવટ કરતા જાવ. શું વિકાસ અભારતીય વાત કહેવાય ? શું બદલાવ ખરાબ વાત છે ? મારો દેશ પણ બીજાં ધનિક રાષ્ટ્રો જેવો ધનવાન બને તેવું વિચારવું એ શું ભૌતિકવાદી વાત કહેવાય ? શું વાત કે વસ્તુ ઝડપથી પૂરી થાય તેમ ઈચ્છવું એ અધીરાઈ કેહવાય ? જો વિકસિત ભારતને બનાવવાના અમારા સ્વપ્નને તમારા આશીર્વાદ મળી જાય તો કામ બહુ આસાન બની જાય.

યુવા પેઢી તમને અહીં નીચે બીજા કામ માટે પણ બોલાવવા માંગે છે. અમારે અહીં તમે જેમ બ્રિટિશરો સામે લડ્યા હતા તેવી એક નવી લડાઈ શરૂ થઈ છે. તમારા દુશ્મનને તો તમે સ્પષ્ટ રીતે જાણતા હતા, ગોરા લોકો. અમારા દુશ્મન અંગે તમારા જેટલા અમે સ્પષ્ટ નથી. છતાંય અઠમે કહીશું કે અમારા દુશ્મન છે. જીનવાણી વિચારો, અથવા વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો એવા લોકો જે જીનવાણી વિચારોનો બચાવ કરે છે. તેઓ આ બધું પૌરાણિક ભારતીય નીતિઓ, સંસ્કૃતિ અને મૂલ્યોના નામથી કરે છે. તમે ખૂબ જ સ્પષ્ટ રીતે આ દુશ્મનને ઓળખી બતાવી શકો તેમ છો. ઘણા લોકો જેઓ સત્તાસ્થાને છે તેઓએ ભારતની સેવા કર્યો હવે દાયકાઓ વીતી ગયા છે અને કદાચ સારા ઈરાદાઓ સાથે તેઓએ આ કામ કર્યું છે. પરંતુ તેઓએ જે ભૂલો કરી છે તે તેઓ સ્વીકારવા માંગતા નથી. અમે ઈચ્છીએ છીએ કે તેઓ તેમ કરે અને જે દિવસે તેઓ તેમ કરશે તે દિવસ ‘રાષ્ટ્રની શરમનો’ દિવસ હશે. આ બહુ સરળ અને સહેલી વાત નથી પરંતુ તે પછી આપણે

નવી શરૂઆત કરી શકીશું. પરંતુ તેઓ ભૂલ કબૂલ નહિ કરે, કારણ કે તેઓ સત્તા પર છે અને પોતાનો અને પોતાની રીતરસમોનો બચાવ કરવા તેઓ સમગ્ર પેઢીની મહત્વાકાંક્ષાઓ વિચારો અને આવડતોને કચડી નાખતાં અચકાશે નહિ.

હા, ભારત યુવા દેશ છે અને ત્યાં યુવાશક્તિ છે તેવી ઘણી વાતો થાય છે. જોકે યુવાશક્તિ એ એક સૌથી મોટો ભ્રમ હાલ સમગ્ર ભારતમાં ઘૂમી રહ્યો છે. હા, એ વાત સાચી છે કે યુવાનોમાં નાણાં વાપરવાની શક્તિ છે. આપણે પૂરતા પ્રમાણમાં ‘સીમા’ કાર્ડ ખરીદી શકીએ છીએ. એટલા જ પ્રમાણમાં નાસ્તાઓ અને પીણાંઓ ખરીદી શકીએ છીએ, જેથી મલ્ટી નેશનલ કંપનીઓનો વ્યાપાર પૂરજોશમાં ચાલ્યા કરે. પરંતુ આપણી પાસે બદલાવ લાવવાની સત્તા નથી. શું યુવાનો નવી કૉલેજ મેળવી શકશે ? શું યુવાનો સરકારને કહી શકે કે નાનાં શહેરોમાં જો તેઓ શાખાઓ ખોલશે તો મલ્ટીનેશનલ કંપનીઓને ટેક્ષમાં રાહત મળશે ? ના, એવું કાંઈ નહિ થાય. આપણને ફોસલાવીને બાજુ પર મૂકી દેવામાં આવ્યા છે. પરંતુ ક્યારેય આપણી વાત સાંભળવામાં આવી નથી. જો તમે નીચે ધરતી પર આવી જાવ તો તમે અમને સૌને ભેગા કરી દઈ શકો. અમારામાં એકતા લાવી દઈ શકો. તમે ધાર્મિક તહેવારોનો સામાજિક પ્રસંગો તરીકે ઉપયોગ કર્યો હતો અને તેના ઓઠા હેઠળ તમારા કામનો પ્રચાર કર્યો હતો. તમે સમજતા હતા કે લોકોને એક તાંતણે બાંધવા હોય તો તેઓને મનોરંજન આપવું જોઈએ. કદાચ અમે કૉલેજોને આ જ રીતે એકરૂપ કરી શકીએ. બધી જ કૉલેજોને તેઓના વાર્ષિક મહોત્સવ વડે સાંકળી લઈને બદલાવનો સંદેશો તેઓ થકી બધે પહોંચાડી શકીએ. અત્યારે આપણી પાસે અત્લુદો ત શ ટેકનોલૉજી છે જેવી કે ઈન્ટરનેટ. તમે પણ તે સારી રીતે વાપરી શકો છો. જો યુવાનો એક થઈ જાય તો ખરેખર યુવાશક્તિ પેદા થાય.

અમારા હેતુને આશીર્વાદ મળે, દુશ્મનની જાણ થઈ જાય અને યુવાનો એક થઈ જાય તો અમે પહેલી ભારતીય ક્રાંતિ તરફ પહેલાં ડગ માંડી શકીએ. આમ જોવા જઈએ તો ચીને પણ એક માત્ર ક્રાંતિ કરી હતી અને પછી તેઓ સાચા વિકાસના પંથે ચાલી નીકળ્યા હતા.

પરંતુ તમારાથી નીચે ફરી આવવું શક્ય ન હોય તો અમારે જ અમારી જાતે બદલાવ લાવવાનો પ્રયત્ન કરવો પડશે. જો તેમ કરવાની અમને પ્રેરણા મળશે તો અમે કહી શકીશું કે અમે તમને ભૂલી ગયા નથી અને તમારા જન્મદિવસનો સાચો અર્થ અમે સમજ્યા છીએ. અમને આશા છે કે ઉપર પણ તમે બહુ સારી રીતે જન્મદિવસ ઊજવ્યો હશે.

ખૂબ ખૂબ પ્રેમ સાથે ભારતની યુવા પેઢી.

@snehnusarnamu

જ્યારે ભોટ વિરુદ્ધ શ્રેષ્ઠ સામસામે આવી જાય છે

સંપત્તિનું ભૂંડું પ્રદર્શન ખૂબ ભૂંડી વાત છે.

મારા પાંચ વર્ષના દીકરાએ ટીવી ઉપર એક રાજકારણીના ગળામાં રૂપિયાની નોટોમાંથી બનાવેલો હાર જોયો ત્યારે તે મને પૂછી બેઠો : ‘ડેડી, પેલો સાપ છે ?’ આજે સમાજમાં ભૌતિક વસ્તુઓનું જે રીતે પ્રદર્શન કરવામાં આવે છે તેનો મારા દીકરાએ અજાણતાં જ ઈશારો કરી દીધો હતો. ખરેખર એ હાર સાપ જેવો જ દેખાતો હતો. જાણે મોટો અજગર જે ધીરે ધીરે તેના શિકારને મૃત્યુના મુખમાં પહોંચાડી દે છે. પેલો રાજકારણી તો માનવ એટીએમ જેવો લાગતો હતો. બીજા ધનવાન ભારતીયોની જેમ આ રાજકારણી પણ પોતાના ધનવૈભવ વિષે લોકોને આ રીતે જાણ કરી રહ્યો હતો.

ખેર, રૂપિયાની નોટોના સાપની વાત જવા દો, પરંતુ આપણા દેશમાં ધનવાન લોકો તેમના ત્યાંના લગ્નપ્રસંગો અને જન્મદિવસો કઈ રીતે ઊજવતા હોય છે તે જોવા જેવું દૃશ્ય હોય છે. એ જોઈને આપણને ચીસ પાડીને દુનિયાને કહેવાનું મન થઈ જાય છે કે : ‘જુઓ, અમારી પાસે કેવું રોકડ નાણું છે.’ ખેર, જ્યાં સુધી આપણાં સગાંસંબંધીઓ, મિત્રો, પાડોશીઓ અરે રસ્તે જતા અજાણ્યા લોકોને ખબર ન પડે કે આપણી પાસે કેટલો પૈસો છે ત્યાં સુધી એ પૈસો હોવાનો શું અર્થ વારુ ?

મેં એક વખત એક જન્મદિવસની પાર્ટીની વાત જાણી હતી, જેમાં હાજર

બાળકોને એક નહિ પણ બબ્બે મોંઘીદાટ ભેટો ‘રીટર્ન ગિફ્ટ’ તરીકે આપવામાં આવી હતી.

ટીવી પર એક શો આવે છે જેનું નામ છે ‘ધ બીગ ફ્રેટ ઈન્ડિયન વેડીંગ’. આ શો માટે ધનવાન કુટુંબો તેઓના ઘરના લગ્નપ્રસંગોને ટીવી પર દર્શાવવા માટે શૂટિંગ કરવાની રજા આપે છે. આવો ફક્ત એક ‘એપીસોડ’ હું મહાપરાણો જોઈ શક્યો હતો. આ બાદશાહી લગ્નના પ્રસંગોને દિલ્હી, રાજસ્થાન અને બાલીમાં એક અઠવાડિયા સુધી વહેંચી દેવામાં આવ્યા હતા જેમાં ૫૦૦ મહેમાનોને બધે સારી રીતે લઈ જવામાં આવ્યા હતા અને છેલ્લે જ્યારે બધા વિખરાઈ ગયા પછી રહી ગયાં વર અને કન્યા !

હમણાં જ એક આંતરરાષ્ટ્રીય સમાચારપત્રમાં નોંધડાના એક ગામની એક કથા પહેલા પાને ચમકી હતી. એક ખેડૂતે સાવ સસ્તા ભાવે જમીન ડેવલપર્સને પોતાની જમીન વેચી દીધી હતી. કેમ ખબર છે ? પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે પોતાના ગામમાં વટ પાડવા તેઓએ એક હેલિકોપ્ટર ભાડે લીધું હતું !

આવી વર્તણૂકના બચાવમાં કોઈ દલીલ કરી શકે : જો કોઈ પૈસા કમાયું હોય તો તે પૈસા તેને જેમ વાપરવા હોય તેમ વાપરવાનો હક હોય છે. આપણે ભારતીયોએ તો આનંદ મનાવવો જોઈએ કે છેવટે આપણે ધનવાન થતા જઈએ છીએ. તો પછી જો કોઈને કોઈ રાજકારણીને નોટોનો અજગર જેવો હાર પહેરાવવો હોય તો એમાં કોઈના પેટમાં શા માટે ચૂંક આવવી જોઈએ ?

છતાં અમુક વખતે મારા દીકરાઓ પૈસાનો આવો ભૂંડો દેખાડો જુએ તે મને યોગ્ય લાગતું નથી, કારણ કે આ જુએ ત્યારે મારા બાળકના મનમાં એક સંદેશો તો પહોંચી જાય છે : સફળ લોકો આ પ્રમાણે કરતા હોય છે. આ જ તો જિંદગી છે. મને ખૂબ મહેનત કરવાનું એટલા માટે કહેવામાં આવે છે, કારણ કે એક દિવસ હું પણ ધનવાન બનું, મારા મોં ઉપર પૈસાનો રોફ ચોપડું અને ગાંડાની જેમ પૈસા વાપરી લોકોને કહું કે જુઓ, મારી પાસે કેટલા પૈસા છે.

સંપત્તિનો દેખાડો કરવાથી જાત પરનો કાબૂ જતો રહે છે અને પગ ધરતી પર નથી રહેતા. તે ઉપરાંત આપણામાંથી નમ્રતા અને લાગણી અદશ્ય થઈ જાય છે. વિજેતાઓ જ યુવા પેઢીને પ્રેરણા આપતા હોય છે. જે ઘોંઘાટ ધનવાન વહેંતિયાઓએ ઊભો કર્યો હોય છે તે સમાજના બીજા લોકો જેવા કે શિક્ષકો, પ્રમાણિક પોલીસો, ડૉક્ટરો (આ તો ફક્ત થોડાં જ નામો છે) જેઓ જોકે એટલા ધનવાન નથી હોતા, તેઓનાં સારાં કામોની આડે આવે છે. પરંતુ આ જ શિક્ષકો, પ્રમાણિક પોલીસો અને ડૉક્ટરો આ છતાંય બાળકોના પ્રેરણામૂર્તિ બની રહેતા હોય છે. આ જ કારણસર દેશના ધનવાન લોકોને મને વિનંતિ કરવાનું મન થાય છે કે તમારા ઘોડાઓને લગામ દો. જરા શાંત પડો. અમે જાણીએ છીએ કે તમારી પાસે

અઢળક ધન છે. બહુ ઈચ્છા થતી હોય તો તમારી પાસે કેટલું ધન છે તે તમારી વેબસાઈટ પર મૂકો, પરંતુ આ રીતનો દેખાડો ન કરો. તમે ધનવાન બની ગયા છો એ જાણી અમે અંજાઈ ગયા છીએ. વેલડન, ૧૦માંથી ૧૦ માર્ક. અલ્હો ત શ, પરંતુ હવે માણસ બનો.

બધા જ ધનવાન લોકો આ રીતે વર્તતા હોતા નથી. વોરેન બફેટ, વિશ્વના ધનાઢ્યમાં ધનાઢ્ય લોકોમાંના એક, ઓમાહા ખાતે સાદા પાંચ બેડરૂમના ફ્લેટમાં સાદાઈથી રહે છે. અમેરિકન સમાજમાં તેઓ પ્રત્યે ખૂબ માન છે, પરંતુ તેઓ તેમની સંપત્તિનો દેખાડો કરતા નથી. સીલીકોન વેલીમાં સેંકડો લખપતિઓ છે જેઓ ટી-શર્ટ અને જીન્સમાં કામ પર જતા હોય છે. સંપત્તિના દેખાડાને ત્યાં નીચી નજરે જોવામાં આવે છે. નમ્રતા, જે ધનવાન અને શક્તિશાળી ભારતીયોએ શીખવા જેવો નવો વિચાર છે, જે શીખી જવો શક્ય પણ છે.

આનો અર્થ એ ન કાઢતા કે ધનવાન લોકો તેઓના ધનને માણવા માટે હકદાર નથી. ખરેખર તો તેઓએ આપણા સૌની જેમ તેનાથી આંખ આડા કાન ન કરવા જોઈએ. જોકે ખાનગી અને જાહેર મોજશોખ વચ્ચે ખાસ્સો તફાવત છે. તેઓ પોતાને ઘરે ભલેને સોનાની થાળીમાં જમે અને મોંઘાદાટ અત્તર ભરેલા બાથટબમાં નહાય અને સંતોષ મેળવે. પરંતુ જાહેરમાં પોતાની સંપત્તિનો દેખાડો કરતા પહેલાં તેઓએ બે વાર વિચારવું જોઈએ. જો કોઈ રાજકારણીને ચલણી નોટોના હાર પહેરવાથી મજા આવતી હોય તો તેમની સાથે તમે દલીલો કરવા જાવ તો થાકી જાવ. અરે, તેઓ તો તેમના બેડરૂમની દીવાલો પર એક હજાર નોટો વોલપેપરની જેમ ચોટાડી શકે તેવા હોય છે. (આ નોટો ઉપર ગાંધીજીનું ચિત્ર, શોભા સાથે કટાક્ષ પણ પીરસે છે.) ભલે આવું કરો, કોઈ વાંધો નથી, પરંતુ લાખો રૂપિયાની નોટોના હાર પહેરીને ભારતીય બાળકો સમક્ષ તેનો દેખાડો કરવો જરાય શોભતું નથી. જેઓને નાણાંનું આવું પ્રદર્શન કરવામાં મહાનતા દેખાતી હોય તેઓ અને તેમના ચમચાઓ તેમ કરે. જોકે મને કહેવા દો કે ભલે થોડા તો થોડા પણ એવા લોકો છે ખરા જેઓ આવું પ્રદર્શન કરતાં હોતા નથી.

આપણા બાળકો આવી વર્તણૂકનું અનુકરણ કરે તે આપણે ઈચ્છતા નથી. તેઓ સાચુકલા નેતાઓનું અનુકરણ કરે તે આપણે ઈચ્છીએ છીએ, એવા નેતાઓ જેઓ સંયમ, સમતોલપણું અને નમ્રતા દર્શાવે. આવા લોકો સાચા ધનાઢ્ય હોય છે. જે દિવસે તે મહિલા રાજકારણીએ નોટોનો હાર પહેર્યો હતો ત્યારે તેણી ધનાઢ્ય લાગતી ન હતી. તેણી સાવ બાપડી મહિલા દેખાતી હતી જે નોટોના અજગર વચ્ચે સપડાઈ ગઈ હતી, જાણે તેણીની રાજકીય કારકિર્દીને કોઈએ ભરડો ન લીધો હોય.

@snehnusarnamu

ઈતિહાસમાં અટકી ન જાય ભાવી તરફ મીત માંડો

‘પુસ્તકો ઉપર પ્રતિબંધ ન મૂકો, અમને વધુ સારો વહીવટ આપો.’

કેટલીક વાર મને નવાઈ લાગે છે કે શું ટેલિવિઝન ચેનલો રાજકારણીઓને સાચુક્લી જિંદગીમાં નાટક ભજવવા પૈસા આપતી હોય છે ? નહિ તો મોખરાના પક્ષોના ટોચના નેતાઓ કઈ રીતે ઐતિહાસિક પાત્રો, પુસ્તક પ્રતિબંધ અને 30 વર્ષથી જે પદ ઉપર લેખક હોય તેને તગેડી મૂકવાની ચર્ચાઓ કરી શકે ? મને ભાજપા માટે કોઈ ખરાબ લાગણીઓ નથી (અથવા કાંગ્રેસ પક્ષ માટે પણ નથી).

ખરેખર તો આ બંને પક્ષો ખૂબ મજબૂત બને તે જોવાની મારી ઈચ્છા છે, જેથી ભારતીય મતદાતા પાસે ખરેખર બે સારા વિકલ્પોમાંથી એકની પસંદગી કરવાની રહે. જોકે ધીમી ગતિએ આત્મહત્યા કરી લેવાનો જે માર્ગ ભાજપાએ પસંદ કર્યો છે તે તેમના માટે તો નુકસાનકર્તા છે જ પણ સાથે સાથે દેશ માટે પણ ભારે નુકસાનકર્તા છે. કોઈ ભરોસાપાત્ર બીજો વિકલ્પ ન હોવાને કારણે આપણી લોકશાહી સામે એક પક્ષની ‘મોનોપોલી’ રચાઈ જવાની શક્યતા ઊભી થઈ છે જે લાંબા ગાળે દેશ માટે સારી વાત નથી.

હકીક્ત એ છે કે તેઓના શ્રેષ્ઠ ઈરાદાઓ છતાં ભાજપા ચાલુ પેઢી સાથેનો સંપર્ક ગુમાવી બેઠો છે. દાખલા તરીકે જશવંતસિંહના પુસ્તક : ‘જિન્દા - ભારત - વિભાજનના દર્પણમાં’ માટે તેઓએ જે નારાજગી વ્યક્ત કરી તે બેહુદી હતી. ભાજપાએ મોટે અવાજે કહી દીધું કે જશવંતસિંહે પુસ્તકમાં જે રીતે ચીતર્યા હતા

તે રીતે જિન્હા બિનસાંપ્રદાયિક ન હતા. ૧૯૩૨માં જે બનાવો બન્યા હતા તેના વિષે એક્ષપર્ટે ટીવી પર હેવાલ આપ્યો હતો જેનાથી સાબિત થતું હતું કે જિન્હો સદ્ગુણસ્થ હતા. આની સામે એટલા જ પ્રમાણમાં બીજા એક્સપર્ટોને ટાંકવામાં આવ્યા હતા, જેઓએ ઐતિહાસિક બનાવોને ટાંકીને દર્શાવ્યું હતું કે જિન્હાએ ખતરનાક ખેલ ખેલ્યા હતા.

યુવા પેઢીને જિન્હા વિષેના આ સવાલમાં કોઈ રસ હતો નહિ. તેઓનો અભિગમ હતો કે એ જૂની વાતમાં કોણ પડે ? જિન્હાએ અહ્મદ કામો કર્યા હતાં કે ખતરનાક ખેલ ખેલ્યા હતા તે એક પક્ષની વિચારશૈલીની વાત કહેવાય. બીજા શા માટે તેમાં મગજ બગાડે વારુ ? જે ભારતની આપણે સુપેરે રચના કરવાની છે તેની સાથે આ વાતને શું સંબંધ ? આપણે ભાવિની સુંદર રચના કરે તેવા નેતાઓને ચૂંટી રહ્યા છીએ કે પછી ઇતિહાસ શીખવતા શિક્ષકો પસંદ કરી રહ્યા છીએ ?

વિચિત્ર વાત એ છે કે મિડિયાને આ નિર્રર્થક વાતોમાં અકારણ રસ પડે છે અને કલાકો સુધી તેની ચર્ચાઓ ટીવી પર બતાવ્યા કરે છે. આમ કરવાથી તેઓ આખી વાતને કાયદેસરનું સ્વરૂપ આપતા હોય છે. આ દરમિયાન આપણા યુવાનોને સમજ નથી પડતી કે શા માટે આપણા રાજકારણીઓ ભૂતકાળના એ અવશેષોને ચૂંથવામાંથી બહાર નથી આવતા ? શા માટે તેઓ ઝડપથી રસ્તાઓ બાંધવાની, કોલેજો ઊભી કરવાની, બ્રિજ અને પાવરહાઉસ બાંધવાની ચર્ચા નથી કરતા ? કામ ન કરતા લોકોને હાંકી કાઢવાને બદલે શા માટે ઐતિહાસિક મતમતાંતરોમાં સમય વેડફવામાં આવે છે ? આપણે પુસ્તકો પર પ્રતિબંધ મૂકવાને બદલે શા માટે સરકારી કામકાજમાં સાવ ઢીલથી પેપરવર્ક કરનારાઓને હાંકી કાઢતા નથી ?

દરેક ભારતીય વિદ્યાર્થી ભૂતકાળના નેતાઓ વિષે શીખતો હોય છે. આપણે તેઓનાં જીવનચરિત્રો વાંચીએ છીએ. તેઓના જન્મદિવસો ઊજવીએ છીએ અને તેઓને પ્રેરણામૂર્તિ તરીકે નિહાળીએ છીએ. ખેર, આ સૌ મહાન માણસોને કઈ વાતે મહાન બનાવ્યા હતા ? કારણ કે તેઓના સમય દરમિયાન તેઓએ સારા ભાવિ માટે બદલાવ લાવવાના પ્રયત્નો કર્યા હતા. શું આપણા રાજકારણીઓને તેઓના પ્રશંસક કે ભક્ત બનતા પહેલાં આ વાતની ખબર હતી ખરી ? કે પછી ભૂતકાળની ચર્ચા કરવી તે એ વાતથી સહેલી વાત છે જેમાં બાંય ચડાવીને બદલાવને વાસ્તવિક બનાવવાનો હોય છે ? ભારતની જુનવાણી મનોદશા એ છે કે સતત ચર્ચાઓ કર્યા કરી, કોઈ નક્કર કામ ન કરવું. આ વાતે દેશને ભારે નુકસાન કર્યું છે. જો આપણા રાજકીય પક્ષો આ વાતમાં બદલાવ લાવવાનું ઝડપથી નહિ કરે તો તેઓ ઝડપથી અપ્રસ્તુત બની જશે.

@snehnusarnamu

યુવાભારત તરફથી સોનિયા ગાંધીને ખુલ્લો પત્ર

‘ભારતમાં જે બદલાવ લાવવાની જરૂર છે તે માટે મેંડમ ,આપ શ્રેષ્ઠ સ્થાને બેઠેલાં છો.’

બાલાં સોનિયાજી,

@snehnusarnamu

હું ક્યારેય ખુલ્લા પત્રોનો હિમાયતી રહ્યો નથી, કારણ કે જે વાત એક વ્યક્તિને કરવાની હોય તે શા માટે બધા લોકોને કરવી જોઈએ ? જોકે મારી પાસે તમારું ઈ-મેઈલ આઈડી નથી; ફેઈસબુકમાં પણ તમારું ક્યાંય નામ નથી (અને ટ્વિટર પર પણ નથી). જો ટપાલ લખું તો તમારા ચમચાઓથી આગળ તે જાય નહિ. આથી મને આ જ શ્રેષ્ઠ વિકલ્પ લાગ્યો છે અને બીજી વાત, આ કાંઈ મારા એકલાની વાત નથી. ઘણાબધા ભારતીય યુવાનો જે અનુભવે છે, વિચારે છે તેની આ વાત છે. ખેર, અમે સૌ અમારી વાત સમજાવવા માટે અને તેમાંથી માર્ગ કાઢવા માટે યોગ્ય ‘ચેનલ’ જાણતા નથી એટલે આ પત્ર.

આમ જોઈએ તો વાત સાવ સરળ છે : ભારતે ભ્રષ્ટાચારમુક્ત થવું જ જોઈએ. એ માટેનું સમાધાન કે ઉપાય ગમે તે હો, પરંતુ તેનો અમલ કરવામાં તમારી ભૂમિકા મુખ્ય છે.

મને નથી લાગતું કે તમને અંગત રીતે ભ્રષ્ટ થવામાં કોઈ રસ હોય. નાણાં તમારા માટે બહુ મહત્વની વાત નહિ હોય. ખર્ચાળ જીવનશૈલી જીવનાર કોઈ વ્યક્તિ સાથે તમારે કોઈ ઓળખાણ પણ નહિ હોય. હા, એ વાત ખરી કે કોઈ રાજકીય પક્ષ ચલાવવાની જવાબદારીના લીધે તમારે થોડા ફંડની જરૂર પડતી હશે.

આના લીધે ચમચાઓ અને નૈતિક મૂલ્યોમાં બાંધછોડ કરવાવાળા તમારી પાસે આવી જતા હશે. જોકે આ વાત ભારતના દરેક રાજકીય પક્ષો માટે સરખી જ છે.

જોકે તાજેતરના સમયમાં આવાં ઘણાં બધાં સમાધાનો કરવા પડ્યાં હશે. ભ્રષ્ટાચારની રકમ હવે આંકડાની એ હદે પહોંચી ગઈ છે કે ડિજિટલ કેલ્ક્યુલેટરમાં પણ તે રકમ સમાતી નથી. કૌભાંડ ઉપર કૌભાંડ – અને તે પણ બહાર આવ્યાં તેટલાં – એ વાત દર્શાવે છે કે આપણે આપણા વહીવટની એવી બિહામણી પ્રણાલી ઊભી કરી છે કે જે દુષ્ટને ઈનામ આપે છે અને દુનિયાનો પહેલો દેશ બનવાના ભારતના સ્વપ્નને રોળી નાખે છે.

હમણાં થોડા દિવસો પહેલાં તમારા પુત્રે ભ્રષ્ટાચાર અંગે ખૂબ જ ઉમદા વાત કરી હતી કે—ભ્રષ્ટાચારના લીધે વૈશ્વીકરણના જે લાભો સામાન્ય માનવીને મળવા જોઈએ તે મળતાં નથી. આ એકદમ સાચી વાત છે. ખરેખર તો તેના લીધે ચાલુ લાભો મળતા અટકી જાય છે એટલું જ નહીં પણ યુવાનો માટે ઉજ્જવળ ભવિષ્યની તકો પણ છીનવાઈ જાય છે. ભ્રષ્ટાચાર તો આતંકવાદ કરતાં પણ ખરાબ છે. આતંકવાદીઓ તો હયાત માળખાકીય સગવડોને ફૂંકી મારે છે, જેમકે માર્ગો, હવાઈ મથકો અને વીજળીઘરો. બીજી તરફ ભ્રષ્ટાચાર માળખાકીય સગવડોને ઊભી થતા પહેલાં જ રોકી દે છે. આતંકવાદીઓ નિર્દોષ લોકોના જાન લઈ લે છે. ભ્રષ્ટાચારી રાજકારણી હોસ્પિટલોને બંધાતી અટકાવે છે, જેનો અર્થ થાય કે નિર્દોષ લોકોના જીવ બચી શકે તેવી જગ્યા જ ન ઊભી થઈ શકે.

તમે હમણાં બોલ્યાં હતાં કે ભ્રષ્ટાચાર તો એક રોગ છે, પરંતુ આ જરા અવળી વ્યાખ્યા થઈ કહેવાય. રોગ એવી વસ્તુ છે જે કુદરત આપણા પર નાખે છે. ભ્રષ્ટાચાર કાંઈ નાના મચ્છરોથી ઉદ્ભવતો નથી. ભ્રષ્ટાચાર આવે છે બેફામ સત્તાના દુરુપયોગથી. ઈલેક્ટ્રિક પાવરનો જ દાખલો લો. વીજળી એક એવી અત્દુત શોધ છે જે આપણાં ઘરોમાં પ્રકાશ અને આશાયેશ લાવે છે, પરંતુ તે પાવર આપણા ઘર સુધી પહોંચે તે પહેલાં તેના વોલ્ટેજ અને કરંટ ઉપર કાબૂ રાખવા માટે તેને વિવિધ સબ-સ્ટેશનોમાંથી પસાર કરવામાં આવે છે. જો આ પાવરને બેરોકટોક આપણા ઘર સુધી મોકલવામાં આવે તો તે આપણા ઘરને બાળી નાખે. રાજકીય ‘પાવર’ ભારતમાં બેરોકટોક વહેતો હોય છે. નાના મહારાજાઓની જેમ આપણા સાંસદો તેઓના ચમચાઓ સાથે ધૂમતા રહેતા હોય છે, ટ્રાફિકને ‘જામ’ કરી દેતા હોય છે, ખુલ્લુંખુલ્લા કાયદાઓનો ભંગ કરી તેમની સત્તાનો જેવો બની શકે તેવો બેફામ ઉપયોગ કરે છે. જો તમારે આ ‘મહારોગ’ને કાબૂમાં લાવવો હોય તો તમે તે કરી શકો તેમ છો—આ માટે તમારે સંસદમાં ‘પોલિટિકલ એકાઉન્ટીબિલિટી બીલ’ પસાર કરાવવું પડે. આ ઉપરાંત ભ્રષ્ટાચાર સામે કામ કરી શકે તેવી સ્વતંત્ર કાઉન્સિલની રચના કરવી પડે. તે રાજકારણીઓના તાબા હેઠળ ન હોવી જોઈએ,

બલ્કે તેની પાસે રાજકારણીઓ ઉપર કામ ચલાવવાની સત્તા હોવી જોઈએ. દુનિયાના બધા જ મોખરાના દેશોમાં આવી કાઉન્સિલ છે. આ બધા બદલાવો વગર તમે ગમે તેટલા રૂપાળા શબ્દોમાં ભાષણો આપશો, રોગ મટ્યા વગરનો રહેશે.

ભૂલ કરતા રાજકારણીઓને સજા કરવાની રીતો એ એક પાસું છે, પરંતુ તેટલું જ જરૂરી છે એ વાત સમજવાનું કે શા માટે આટલા બધા રાજકારણીઓ ભૂલો કરતા હશે અને તેમના માટે કાયદાઓ બનાવવા જરૂરી બની જતા હોય છે ? આપના પક્ષના કેટલાક વિચારો શુભ આશયવાળા છે. ખાસ કરીને યુવાનોને રાજકારણમાં મોટા પાયે સામેલ કરવા. આપના પુત્રે આ સંદેશો ફેલાવવા આખા દેશનો પ્રવાસ ખેડ્યો છે.

પરંતુ મારે તમને પૂછવું છે – જ્યારે એક યુવાન ‘યુથ કોંગ્રેસ’માં (અથવા બીજા કોઈ પક્ષની ‘યુથવીંગ’)માં જોડાય તે પછી શું બને છે ? સારું કામ કરવા માટે તેણે પોતાની બધી શક્તિઓ પાર્ટીની સેવામાં ખર્ચી નાખવાની હોય છે. પક્ષો પાસે પગાર કે એવી બીજી કોઈ રીતે નાણાં આપવાની વ્યવસ્થા હોતી નથી. તો પછી એ યુવાનનું ગાડું કઈ રીતે ગબડશે, સિવાય કે નાનીનાની ભ્રષ્ટાચારની રીતરસમો અજમાવીને નાણાં એકઠાં કરવાં. બસ, આ રીતે જ એક યુવાન ભ્રષ્ટાચાર તરફ ધીરે ધીરે ડગ માંડે છે. આવા વાતાવરણમાં શું તમે એક શિક્ષિત અને બુદ્ધિશાળી યુવાનને રાજકારણમાં જોડાવાની સલાહ આપશો ખરા ? આના બદલે જો યોગ્ય વળતર આપવાની પ્રથા દાખલ કરવામાં આવે તો હોશિયાર અને ખડતલ યુવાનો બહાર આવશે અને ચૂંટણીઓ લડશે અને તમારી પાસે રાજકારણના નવા ચુનંદા માણસો ભેગા થઈ જશે. જો આવા સુધારાઓ નહિ થાય તો યુવાનોને રાજકારણમાં જોડાવાની વાત - ફક્ત મોટી મોટી વાતો જ બની રહેશે.

અને બીજી એક વાહિયાત વાત ભારતના રાજકારણમાં છે, તે છે ચૂંટણીપ્રચારના ખર્ચમાં રૂ. ૨૫ લાખથી વધુ ખર્ચ કરી ન શકાય તે નિયમ છે. મારા એક સાંસદ મિત્રે આપેલી માહિતી મુજબ ચૂંટણીપ્રચારનો ખર્ચ એક બેઠક પ્રમાણે રૂ. ૩ કરોડનો થાય છે. હવે વિચારો, આ બિનહિસાબી નાણાં આવે છે ક્યાંથી ? અલબત્ત, જે વ્યક્તિ ભ્રષ્ટાચારી ન હોય તે ચૂંટણી લડી જ ન શકે. શું આપણે આ અવ્યવહારુ અને જૂનીપુરાણી રસમ બદલી ન શકીએ ? શા માટે ફંડ ભેગું કરવાની રીત નવેસરથી ન બનાવવી જોઈએ ? જો આપણે તેમ કરી શકીએ તો ઘણા સારા માણસો રાજકારણમાં પ્રવેશ કરશે અને દેશની સીકલ બદલી નાખશે.

દેશ તરીકે આપણી પાસે તજ્જોની ખોટ નથી. છેક શાળાએથી ભારતીયોને ચૂપ રહેવાનું શીખવવામાં આવ્યું છે. તેઓને કહેવામાં આવ્યું છે કે સવાલો નહિ ઉઠાવવાના. ખેર, ઉપર જણાવેલ કેટલાક મુદ્દાઓ દેખીતી રીતે સારા છે, છતાંય

કોઈ મહત્વની વ્યક્તિ ઊભી થઈને કહેશે નહિ કે ‘અમારે બદલાવ લાવવો છે.’

વસ્તુઓને બદલવી સહેલી વાત નથી પરંતુ તેમ કરવું જરૂરી છે અને મારા માનવા પ્રમાણે બધા જ લોકોમાં તમે જ એક એવી વ્યક્તિ છો જે આખલાને શીંગડાએથી પકડીને તેને સાચી દિશા બતાવી શકે તેમ છે.

લાખો યુવાન લોકો તમને પ્રશ્ન પૂછી રહ્યા છે : ‘શું તમે આમ કરવા તૈયાર છો ?’

આદર સહિત યુવા ભારત

@snehnusarnamu

ક્યાં છે મારું નોબેલ પ્રાઈઝ ?

‘કૌશલ્ય-આવડત એ અત્યંત કીમતી રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ છે, તેને આપણે પોષવી જ જોઈએ.’

જ્યારે પણ ભારતીય કુળની કોઈ પણ વ્યક્તિ પ્રતિષ્ઠિત આંતરરાષ્ટ્રીય એવોર્ડ - ખાસ કરીને નોબેલ પ્રાઈઝ જેવો - જીતી જાય છે ત્યારે ઘરઆંગણે મરડાટમાં બોલવાનું શરૂ થઈ જાય છે. એ અઠવાડિયાનો સવાલ બની જાય છે : ‘શા માટે આપણે ઘરઆંગણે નોબેલ પ્રાઈઝ જીતતા નથી વારુ ?’ તે પછી એ જ ચીલાચાલુ દલીલો શરૂ થઈ જાય છે. આપણે ત્યાં એવી કોઈ સગવડો નથી, સરકારની વધારે પડતી દખલગીરી હોય છે, નામ પસંદ કરવાની પ્રક્રિયામાં લાગવગશાહી ચાલે છે, પ્રાઈઝ આપનારી કમિટી જાતિવાદી હોય છે અને છેલ્લે એવું બોલી દેવામાં આવે છે કે નોબેલની વળી કોને પડી છે ? ના, જી, આપણને નોબેલ પ્રાઈઝની પડી છે માટે તો તેની ચર્ચા કરતા હોઈએ છીએ.

અને પછી, જેમ બધી ન્યૂઝ સ્ટોરીઓની ચર્ચાઓ શાંત થઈ જાય છે તેમ આ ચર્ચા શાંત થઈ જાય છે અને તે ત્યાં સુધી જ્યાં સુધી કોઈ ભારતીય મૂળની વ્યક્તિને વિદેશમાં ફરી એવોર્ડ મળે છે. જોકે આ વાતના મૂળમાં જઈને તેને તપાસી જવાનો સમય આવી ગયો છે. શા માટે ભારત વિશ્વકક્ષાએ સતત ઉત્કૃષ્ટ દેખાવ કરતું નથી. આપણે નોંધપાત્ર કહી શકાય તેટલા ઓલિમ્પિક મેડલો જીતતા નથી, આપણે આપણી વૈશ્વિક ‘બ્રાન્ડ’ ખડી કરી શક્યા નથી, આપણી આઈટી ઈન્ડસ્ટ્રી આમ તો ‘જોબ ટ્રાન્સફર મોડેલ’ બની ગઈ છે, પરંતુ હજી સુધી આપણે એક પણ ‘ગુગલ’, ‘ફેઈસબુક’ કે ‘ટ્વીટર’ બનાવી શક્યા નથી. (ખેર, આ ઉદ્યોગમાં ઘણા ભારતીયો છે જેઓ માટે ગર્વ લઈ શકાય તેમ છે એટલે મારા આ મંતવ્ય સામે ઊછળી ન પડતા.)

મૂળ મુદ્દાની વાત એ છે કે આપણા દેશમાં કૌશલ્ય-આવડત ધરાવનારા વ્યક્તિને યોગ્ય માન-સન્માન આપવામાં આવતાં નથી. તો પછી સવાલોનો સવાલ એ છે કે કૌશલ્ય-આવડત શું છે ? કૌશલ્ય એટલે અમુક ક્ષેત્રમાં વ્યક્તિમાં ખાસ શક્તિઓ અને અભિગમો હોય છે જે તેને અલગ જ વ્યક્તિત્વ આપે છે. પછી તે રમત-ગમત, વિજ્ઞાન, ફિલ્મો, વ્યાપાર અથવા કલા હોય. જ્યાં એવા લોકો વિશ્વના તખ્તે પોતાનું વર્ચસ્વ જમાવે છે જેઓ પાસે ઉત્તમતા રજૂ કરવાની સુંદર આવડત હોય છે. તેઓ પાસે કુદરતી ભેટ હોય છે. હા, એ વાત પણ ખરી કે આવડત સાથે તેઓમાં પૂર્વતૈયારી, સખત મહેનત અને અમુક પ્રમાણમાં નસીબ પણ જોડાયેલાં હોય છે જે તેઓને સફળતા અપાવે છે. જોકે આ બધામાં કૌશલ્ય જરૂરી તત્ત્વ હોય છે. કૌશલ્ય એક અનન્ય ગુણ છે જે વંશવેલો, લાગવગ કે સંપત્તિ સાથે સંબંધ ધરાવતો નથી. કોઈ આ ગુણને ગેરવાજબી ભેટ પણ કહી શકે છે. જોકે કૌશલ્ય જ એક એવો ગુણ છે જે સામાન્ય વ્યક્તિને પણ જીવનમાં આગળ લાવીને મુકી દે છે. નહીં તો પછી ધનવાન હંમેશા ધનવાન જ રહેત અને ગરીબ હંમેશા ગરીબ. માટે તો આ ગેરવાજબી કૌશલ્ય જ ખરેખર તો વિશ્વને ન્યાયી બનાવી દે છે.

જોકે આપણા દેશમાં આપણે કૌશલ્યને ઊંચા સ્થાને મૂકતા નથી. કૌશલ્ય ધરાવતી વ્યક્તિને આપણે લાગવગ ધરાવતી વ્યક્તિ, વંશપરંપરાગત સંબંધ ધરાવતી વ્યક્તિ, વારસાગત માનમોભો ધરાવતી વ્યક્તિ અથવા અનુભવની વ્યક્તિ કરતાં નીચો આંક આપીએ છીએ. જો હું તમને કહું કે આગ્રાનો એક અજાણ્યો યુવક હવે પછીનો સુપરસ્ટાર બનવાનો છે અને તેની વિરુદ્ધ એમ પણ કહું કે એક જાણીતા સ્ટારનો પુત્ર હવે પછીનો સ્ટાર બનવાનો છે તો પાછળની વાર્તા તમને વધુ પસંદ પડશે. અરે, આઈઆઈટીમાં એક ખરેખર આત્મા અને કૌશલ્ય ધરાવતો યુવક ‘સીસ્ટમે’ નક્કી કરેલાં ધારાધોરણો કુદાવીને આગળ આવી શકતો નથી અને જે લોકો ‘સીસ્ટમ’ને ઘડે છે તેઓ ક્યારેય કૌશલ્યને ધ્યાનમાં લેતા હોતા નથી. અરે, જ્યારે કૌશલ્ય ધરાવતી વ્યક્તિની ઓળખ થઈ જાય તે પછી પણ આપણે તેને યોગ્ય તાલીમ આપી શકતા નથી અને તેને માન-સન્માન આપવામાં પણ મુશ્કેલી અનુભવતા હોઈએ છીએ.

આપણો અભિગમ આવો કેમ છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. પરંતુ આ માટેના કેટલાંક શક્ય કારણો છે. પહેલું કૌશલ્ય ભારતીય પરંપરાગત જ્ઞાતિપ્રથાની વિરુદ્ધની વાત ગણવામાં આવે છે. બીજું, ભારતીય સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો મુજબ આપણે જૂની પેઢી અને તેઓના અનુભવને વધારે માન આપીએ છીએ, કૌશલ્ય તે પછી માનને પાત્ર બને છે અને છેલ્લે ઓસ્ટ્રેલિયા અને ઈંગ્લેન્ડમાં જે શબ્દો વાપરવામાં આવે છે તે છે ‘ઊંચા લોકોનો ગુણ’ (ટોલ પોપીઝ સીન્ડ્રોમ). આ શબ્દો એ લોકો માટે વાપરવામાં આવે છે જેઓ મોટા ગણાતા લોકોથી આગળ નીકળી

ગયા હોય છે. તમારી જાતને પૂછો કે શું તમે આવા કેટલાક લોકોને ભારતમાં જોયા છે ? કદાચ ‘હા’ કારણ કે ભારતમાં ઘણાં સ્વપ્નોને ચગદી નાખવામાં આવ્યાં હોય છે, કોઈની સફળતા આપણને આપણી નિષ્ફળતાની યાદ અપાવે છે. ફક્ત અમેરિકામાં આથી વિપરીત મૂલ્યપ્રણાલી છે. એક તદ્દન જુદો જ અભિગમ. હું ભલામણ નથી કરતો કે આપણે તેઓના જેવા બનીએ. ત્યાં કૌશલ્યને માન આપવામાં આવે છે, તેને અનુકરણ કરવા યોગ્ય ગણવામાં આવે છે. આથી જ ત્યાં કિશોર વયના છોકરાઓનું એક જૂથ હોય છે અને કોલેજમાંથી ઊઠી ગયેલા યુવાનો ‘ડૉટકોમ’ની શરૂઆત રાષ્ટ્રીય ગૌરવ તરીકે કરે છે. આપણે ત્યાં એવું નથી.

જે સમાજ કૌશલ્યને માન આપતું નથી તે સમાજમાં નકારાત્મક ઊંડાં વમળો ઊઠે છે. આવા સમાજમાં લાગવગ ધરાવતા લોકો, કૌશલ્ય ધરાવતા લોકો કરતાં સારું કામ કરતા હોય છે. આથી કૌશલ્ય ધરાવતા લોકોનું કૌશલ્ય વણવપરાયેલું પડ્યું રહે છે - રાષ્ટ્રીય સંપત્તિનો ભયંકર બગાડ. આના લીધે નવી પેઢીમાં ભયંકર હતાશા વ્યાપી જાય છે, કારણ કે તેઓ જુએ છે કે ઓછી શક્તિ ધરાવતા લોકો તેઓ કરતાં વધુ સારું કરતા હોય છે અને તેનાથી જરીપુરાણા ભારતીય મૂલ્યો - પ્રારબ્ધવાદ અને ‘બીચારા સામાન્ય માનવીનું ગજું શું’ જેવી થીયરીને જોર મળે છે. અને તેનો અર્થ એ થાય છે કે ભારતના ઉત્તમોત્તમ લોકો જેટલું જોઈએ તેટલી કક્ષાએ પોતાનું જોર બતાવી શકતા નથી.

તો આમાં કરી શું શકાય ? ખેર, આપણે અચૂક બંને સ્તરે કશુંક કરી શકીએ. સંસ્થાકીય મોટા સ્તરે અને વ્યક્તિગત નાના સ્તરે.

સંસ્થાકીય સ્તરે, આપણે સંસ્થાકીય ‘ગ્રેડ’ આપવાની પ્રથાને ભૂલી જવી જોઈએ અને સરકારમાં જે જીવનપર્યંતની પ્રમોશનની પદ્ધતિ છે તેને જતી કરવી જોઈએ. ખાસ કરીને એવી સંસ્થાઓમાં જ્યાં કૌશલ્યની જરૂરિયાત હોય છે. આપણે કેટલાક મોટા લાભો આપવાનું વિચારવું જોઈએ, જેથી કૌશલ્ય ધરાવતા લોકો બહાર આવે, કારણ કે વૈશ્વિક ધોરણે આ માટે તીવ્ર હરીફાઈ હોય છે જ. અનન્ય કૌશલ્ય ધરાવતા લોકોને અનન્ય ઈનામો આપવાં જોઈએ. કૌશલ્ય ધરાવતી વ્યક્તિને ઈનામ આપતી વખતે આપણે નૈતિક લેખાંજોખાંને બાજુ પર મૂકી દેવાં જોઈએ. જે રીતે ધનવાનના દીકરાને ધનવાન બનવું નૈતિક રીતે યોગ્ય વાત છે તે જ રીતે કૌશલ્ય ધરાવતી વ્યક્તિને પણ સારું કરવાનો અધિકાર છે.

વ્યક્તિગત ધોરણે પણ આપણામાં બદલાવ લાવવો જરૂરી છે. આપણે સ્વીકાર કરવો જોઈએ કે કૌશલ્ય ધરાવતા લોકો હોય છે અને આપણે તેઓને માન આપવું પણ જરૂરી છે. સાચું કહેજો શું કોઈ મંત્રીના અયોગ્ય દીકરાને ઈનામ મળે તે કરતાં કોઈ કૌશલ્ય ધરાવતી વ્યક્તિને ઈનામ મળે તે યોગ્ય નથી ? કૌશલ્યથી ક્રોધ ન જન્મવો જોઈએ બલ્કે પ્રેરણા ઉદ્ભવવી જોઈએ. મને લાગે છે કે યુવાપેઢી આ

વાત સમજી ગઈ છે. આખી વાતમાં જૂની પેઢીના ટેકાની જરૂરત છે જેથી મૂલ્યોમાં બદલાવ લાવી શકાય. આમ કરવું જોકે મુશ્કેલ છે પરંતુ કરવા જેવું જરૂર છે.

કારણ કે જો આપણે કૌશલ્યને વધાવતો દેશ બની જઈશું તો આપણે વધુ પ્રગતિશીલ દેશ બની શકીશું. આપણે નવી પેઢીની આવડતોને યોગ્ય રીતે વાપરતા થઈશું અને ન્યાયી સમાજની રચના કરી શકીશું અને સાથે સાથે થોડાં નોબેલ પ્રાઈઝ પણ જીતી શકીશું.

@snehnusarnamu

‘લાર્ડઝ’થી અમને કોઈ બચાવે તો સારું

‘લાર્ડઝ અને નર્ડઝે બહેતર ભારતના નિર્માણ માટે હાથ મીલાવવા જોઈએ.’

જે કેટલાક લોકો વૈજ્ઞાનિક અથવા ટેક્નિકલ બેકગ્રાઉન્ડ ધરાવતા હોય છે તેઓ માટે સહજ અપમાનજનક કહેવાય તેવો એક શબ્દ વાપરવામાં આવે છે ‘નર્ડ’. નર્ડઝ એવા લોકો છે જેઓ એકેડેમિક ધૂન પાછળ ગુલામની જેમ સમય આપતા હોય છે. તેઓ બૌદ્ધિક હોવાનું માનવામાં આવે છે પરંતુ સામાજિક વ્યવહારમાં તેઓ ઢંગધડા વગરના હોય છે. તેઓ સમીકરણો અને ફોર્મ્યુલાઓમાં ખોવાઈ ગયેલા હોય છે અને સાચુકલી દુનિયા સાથે તેઓને કોઈ સંબંધ હોતો નથી.

ટેક્નિકલ બેકગ્રાઉન્ડ ધરાવતી દરેક વ્યક્તિ કાંઈ સામાજિક રીતે ભોટ નથી હોતી. જોકે હું તેઓમાંનો એક હોવાને લીધે નમ્રતાપૂર્વક સ્વીકાર કરું છું કે વિશ્વમાં પૂરતા પ્રમાણમાં નર્ડઝ છે જેઓ એકધારાપણું ઊભું કરે છે. અમારામાંથી ઘણા વિજ્ઞાન કે ગણિતની સમસ્યાઓ સહેલાઈથી ઉકેલી શકતા હોય છે પણ જો પાર્ટીમાં કોઈ અજાણ્યા સાથે વાત કરવાની આવે તો માર્યા ઠાર. જીવનના વિવિધ તબક્કે મને ‘નર્ડ’ તરીકે નવાજવામાં આવ્યો છે, ખાસ કરીને ઘણી મહિલાઓએ મને જાકારો આપ્યો હતો તે વાત હું ભૂલી શક્યો નથી. (તેઓનાં વાક્યો હોય છે - - ‘હું તમારા જેવા નર્ડ સાથે ફરવા કરતાં સાધ્વી થઈ જવાનું વધુ પસંદ કરીશ, અથવા ‘જાવ, તમારી ફિઝિક્સની સમસ્યાઓ ઉકેલવા બેસી જાઓ, જો નર્ડ, સ્ટેફેનીઅન જેવાઓએ તો મને ક્યારની બહાર કાઢી મૂકી છે.

હું આખી વાત સ્વીકારું છું. ઘણી વાર નર્ડઝ લોકો માટે સાચુકલી દુનિયામાં

શું બની રહ્યું છે તે સમજવામાં અથવા પચાવવામાં મુશ્કેલી પડતી હોય છે. નર્ડઝ લોકોને સમસ્યાઓનું સમાધાન શોધવું ગમતું હોય છે અને જો અમુક સંખ્યાનાં પગલાંઓ પછી સમાધાન ન મળે તો તેઓ વિહ્વળ બની જાય છે. આથી નર્ડને રોકેટને અવકાશમાં કઈ રીતે છોડવામાં આવે છે તે સમજવું સરળ હોય છે કારણ કે તેના નક્કી કરેલા નિયમબદ્ધ ભાગો હોય છે. જ્યારે નર્ડઝને આ પ્રમાણેના સવાલોના જવાબો આપવા ભારે મુશ્કેલ હોય છે. ‘આ છોકરી મને ચાહે તે માટે મારે શું કરવું જોઈએ ?’ અથવા વધુ ગંભીર બાબતો જેવી કે ‘ભ્રષ્ટાચારને કઈ રીતે મીટાવવો’, અથવા ‘શા માટે ભારતીય અર્થતંત્ર અને રાજકારણ આટલાં ગુંચવાયેલાં છે ?’

હું સ્વીકાર કરું છું કે અમારી સખત મહેનત ધરાવતી પણ સાંકડા મનની વૈજ્ઞાનિક શિક્ષાપદ્ધતિના લીધે અમે વિષયલક્ષી બાબતોને સારી રીતે સંભાળી શકતા નથી. આ કારણસર અમને નર્ડઝ કહેવામાં આવે છે.

ખેર, મારા જેવાઓના અવગુણોનો સ્વીકાર કર્યા બાદ મને આપણા જ સમાજના બીજા બાંધવો તરફ અંગુલિનિર્દેશ કરવાની રજા આપો. સન્નારીઓ અને સજજનો, મને રજા આપો એક નવા નર્ડ સરીખા જ, મુક્ત કલાની પશ્ચાત્ક્રમિ ધરાવતા લોકોની ઓળખાણ કરાવવાની જેઓને ‘લર્ડઝ’ કહેવામાં આવે છે.

લર્ડઝ લોકો મુક્ત કલાના કહેવાતા પ્રેમીઓ છે અથવા ભારતમાં તેઓ સાવ સરળ ભાષામાં કહીએ તો આર્ટ સ્ટુડન્ટ્સ છે, જેઓ ખુલ્લા મનના દીર્ઘદૃષ્ટિ અને સામાજિક બાબતો અંગે બોલકા હોય છે. આમાંના કેટલાક તેઓના મુક્ત કલાના અત્ક્રુત વિષયો સાથેની પશ્ચાત્ક્રમિને લઈને આપણા બૌદ્ધિકો કહેવાય છે. તેઓ ‘થીન્ક ટેન્ક’ કમિટીમાં સ્થાન લઈને બેસે છે અને આપણા દેશને મૂંઝવતા તબક્કે અંગે ચર્ચાઓમાં ભાગ લે છે. લર્ડઝ લોકો દિલ્હીના પોશ વિસ્તારમાં યોજવામાં આવતી કોન્ફરન્સમાં ૪૫ મિનિટ સુધી પ્રવચનો આપી શકે છે જેના વિષયો વિવિધતાસભર હોય છે—જેવા કે પર્યાવરણ, ભ્રષ્ટાચાર, ગરીબાઈનાબૂદી, એફડીઆઈ, બાલિકાના પ્રશ્નો, આરોગ્યસેવા સંબંધી ચિંતા અને માળખાકીય સગવડોની ચિંતા. આ લર્ડઝ લોકો અંગ્રેજી ન્યૂઝ ચેનલોમાં ટીવી પર ચર્ચાઓ કરતા નજરે પડશે. (પરંતુ ક્યારેય મનોરંજન કે સ્થાનિક ભાષાની ચેનલોમાં નજરે નહિ પડે.) મહિલા લર્ડઝ ઘણી વાર સજજઘજજ થઈને દેખાવાનું પસંદ કરે છે.

નર્ડઝને જ્યારે જાહેરમાં બોલવાનું કહેવામાં આવે ત્યારે તેઓમાં ધ્રુજારી છૂટી જાય છે. જ્યારે લર્ડઝ કોઈ પણ વિષય ઉપર જાહેરમાં બોલી શકતા હોય છે. તેઓ જ્યારે બોલતા હોય છે ત્યારે તેઓ બૌદ્ધિક લાગતા હોય છે. જોકે ઘણી વાર તેઓનો મુદ્દો સ્પષ્ટ હોતો નથી. લર્ડઝ જ્યારે સંસદની મહત્તા વિષે બોલતા હોય છે ત્યારે સાંભળનારાઓ ઉષ્માભરેલી લાગણીઓથી તરબતર થઈ જતા હોય છે અને તેઓ મજાના શબ્દો જેવા કે ‘આજની ઘડીની જરૂરિયાત’ વાપરતા હોય છે (કેટલી

તાત્કાલિક જરૂરિયાત છે તે તેઓ આ રીતે વર્ણવે છે. આ અઠવાડિયાની જરૂરિયાત કે મહિનાની કે વર્ષની નહીં પણ આજની ઘડીની જરૂરિયાત તેઓ કહેશે.).

લડઝ બધું જ જાણતા હોય છે. તેઓ નડઝ ન જાણતા હોય તે બધું જાણતા હોય છે. જોકે નડઝથી વિપરીત જેઓ સમાધાનોને ચાહતા હોય છે, લડઝ પાસે એક અગત્યની સ્પષ્ટ ચેષ્ટા હોય છે. બધી જ બુદ્ધિ, પક્કડ અને જ્ઞાન હોવા છતાં લડઝ સમાધાનો-ઉકેલને ઘિસ્કારતા હોય છે, કારણ કે સમાધાનોનો અર્થ થયો કે સમસ્યાના સમાધાન માટે એક દિશા નક્કી થઈ કહેવાય અને પછી તો કોઈ ચર્ચાને અવકાશ જ ન રહે ને ! તો પછી એમાં શું મજા ? એટલે જો લોકપાલ બીલ ભ્રષ્ટાચારને નાથવા માટેનું શરૂઆતનું પગલું કહેવાય તો લડઝ તે વાતને ઘિસ્કારશે.

કારણ કે તેઓના મત મુજબ ‘આજની ઘડીની જરૂરિયાત’ ભ્રષ્ટાચાર નાબૂદ કરવાની છે. જોકે કઈ સાચી રીતે તે થઈ શકે તે લડઝની ચિંતાનો વિષય નથી. આથી જો ફુગાવા માટે સરકારી સબસીડીઓ ઘટાડવાની વાત કરવામાં આવે અને ઉત્પાદકતા વધે તેવા માળખાકીય પ્રોજેક્ટ વિષે સલાહ આપવામાં આવે તો તેઓ તરત વાતને રફેદફે કરીને કહેશે, ‘એ કાંઈ એટલું સરળ નથી.’ અથવા કહેશે ‘ભારત માટે એ બધા ઉપાય એટલા સરળ નથી.’ કારણ કે લડઝને ફક્ત એ વાતોમાં રસ હોય છે કે તેઓ સમસ્યાઓને ઓળખી કાઢે. (અને દુનિયાને બતાવે કે સમસ્યાઓ ઓળખી કાઢવામાં તેઓ કેટલા પ્રવીણ છે.) કોઈ સમાધાનનો પ્રસ્તાવ મૂકવો અથવા તેને ટેકો આપવો એ તો નડઝ લોકોનું કામ છે. લડઝ લોકો તો આ બધાથી પર છે.

આ લડઝ લોકો આવે છે ક્યાંથી ? ખેર, આમ તો તેઓ દૂષિત ભારતીય શિક્ષણપ્રણાલીના સંતાનો છે, જેઓ ફક્ત જ્ઞાન પર ધ્યાન આપે છે, તેના ઉપયોગ ઉપર નહિ. તેઓ સૌ ખૂબ હોશિયાર હોય છે તેમના વિવિધ વિષયોમાં, પરંતુ ભારતીય સંદર્ભમાં તેઓ તેમના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી શકતા નથી અને સમસ્યાનું સમાધાન આપી શકતા નથી.

હા, એ વાત ખરી, કે કાંઈ દરેક ‘લીબરલ આર્ટ સ્ટુડન્ટ’ જેમ લડ નથી તેમ દરેક ટેક-વિદ્યાર્થી કાંઈ નડ નથી. જોકે હવે સમય આવી ગયો છે કે આપણે સ્વીકારીએ કે બૌદ્ધિક પરંતુ અવ્યવહારુ લોકો બંને બાજુ વસે છે—વિજ્ઞાન અને કલા બંને ક્ષેત્રે. જ્ઞાન એ તો શિક્ષણનો એક માત્ર ભાગ છે—બીજો ભાગ જે એટલો જ મહત્વનો છે, તે છે તેનો ઉપયોગ. નડઝ લોકોએ તેઓની સમસ્યાનાં સમાધાન શોધી કાઢવાની શક્તિઓનો ઉપયોગ સાચુકલી દુનિયા સાથે જોડી દેવો જોઈએ. લડઝે શીખવાની જરૂરત છે કે કઈ રીતે સમસ્યાઓના ઉકેલ લાવવા - નહીં કે ફક્ત આંગળી ચીંધીને બેસી રહેવું. કલા અને વિજ્ઞાનનાં ક્ષેત્રો તો માનવસર્જિત ક્ષેત્રો છે. જો વિકાસ સાધવો હોય તો આપણે ભારતીયોએ આ બંને ક્ષેત્રોનો અભ્યાસ કરી

તેને અમલમાં મૂકવો જોઈએ.

આથી અહીં હું નર્ડઝ અને લર્ડઝ વચ્ચે સંધિ કરવા માટેનો પ્રસ્તાવ મૂકું છું
—જેઓ બંનેએ એકબીજાની નજીક આવીને એકબીજા પાસેથી શીખવું જોઈએ.
સાચું કહો કે શું આ ‘આજની ઘડીની’ જરૂરિયાત નથી ?

@snehnusarnamu

શું એન્જિનિયરો સંવેદનશીલ બની શકે ખરા ?

‘ચાલો, શોધી કાઢીએ કે કેલ્ક્યુલેટરની પછવાડે ખરેખર
હૃદય હોય છે ખરું ?’

મને એ બનાવ યાદ આવે છે. હું તે સમયે રેસ્ટોરન્ટમાં હતો. અમારા ગ્રુપની એક છોકરી ખરેખર મોહી પડાય તેવી હતી. એટલે મેં બીજા કોઈ પણ પુરુષની જેમ તેને પટાવવાનો પ્રયત્ન શરૂ કર્યો. તમને તો આખી વાતની ખબર હશે જ— એક ક્ષણના અડધા ભાગ જેટલા સમયમાં નજર મળવી, તે છોકરી કંઈ કહે તેની સામે માથું હલાવવું અને સામે ક્યારે એક લીટીનાં વાક્યો ફેંકવાં જે તમે જાણતા હો છો કે જો તેણી ત્યાં ન હોત તો તમે ન બોલ્યા હોત. મને એવું લાગ્યું કે મારી હરકત કામ કરે છે. મારી સાથે બોલતી વખતે તે આગળ આવીને નમીને વાત કરવા માંડી અને પછી તો વારંવાર અમારા ગ્રુપથી અલગ જ અમારા બે વચ્ચે ટૂંકાટૂંકા સંવાદો થતા રહ્યા. મેં જે રીતે કાંટો અને છરી પકડ્યાં હતાં તે જોઈને તેણી હસી પડી અને મેં તેના વાળની પટ્ટી ઉપર તેને ચીડવી જે પટ્ટી ઉપર નાના ‘ટેડીબેર’ હતા. જી હા, અમે નખરાબાજ બની ગયાં હતાં.

થોડી વાર પછી તેણીએ મને સવાલ પૂછ્યો : ‘હું શેનો અભ્યાસ કરી રહ્યો છું ?’ મેં કહ્યું : ‘એન્જિનિયરિંગ’. કોઈ પણ જાતના મોટા દેખાડા વગર મેં આમ કહ્યું હતું અને પછી રેલના ઠંડા પાટાની જેમ તે અક્કડ થઈ ગઈ. મારી જોક્સ તેને હસાવી શકતી ન હતી. તેની આંખો આજુબાજુ બીજાઓને જોતીજોતી ભટકતી હતી.

આ શું હતું ? શા માટે ? શા માટે ? શા માટે ?

બે દિવસો બાદ, હું હજીય સમજી શકતો ન હતો કે મારા ભણતરની વાત ક્યાં પછી થયેલી શરૂઆત કેમ થીજી ગઈ. એન્જિનિયર ? એમાં શું ખોટું હતું ? અરે, હું પાંચ વર્ષનો હતો ત્યારથી મારી મમ્મી ઈચ્છતી હતી કે હું એન્જિનિયર બનું. મારે મારી એ છોકરીને ફોન કરીને પૂછવું પડશે. ‘અરે ઓ ઠંડી-ગરમ કુંવારીકા એ દિવસે તને શું થયું હતું ?’ અને પછી તેણીએ મને સારા શબ્દોમાં કહ્યું : ‘બસ એમ જ . પણ મિત્રો તરીકે એન્જિનિયરો હોય તે મને વિચિત્ર લાગે છે. હું તે બાબતે વહેમી છું. મને ખબર નથી પણ તેઓ વિચિત્ર હોઈ શકે. તમને તો ખબર છે બધું જ તાર્કિક છે અને તેઓ એટલા સંવેદનશીલ નથી હોતા.’

સંવેદનશીલ ન હોય. હવે મને કહો કે આનો શું અર્થ થઈ શકે ? ખેર, તેણી શબ્દશઃ એમ માનતી નહીં હોય, કારણ કે છોકરીઓ પહેલી મુલાકાત અને તે પણ ટેબલ પર આમનેસામને આવી વાત ન જ કરે. મેં ધાર્યું કે આ બધી લાગણીઓની વાત હશે,—આવી લાગણી ભરેલી વાત હશે. તેણી માનતી હશે કે આ બેઠો છે તે નર્ડ જેવો છોકરો હશે જે સંબંધોને ફિઝિક્સના નિયમો પ્રમાણે જોતો હશે, જેના માટે પ્રેમ એટલે કેમિકલનો ઢગલો જે તમારા મગજમાં જઈને ગાંડો બની જતો હશે અને વ્યક્તિને જાણવી એટલે તેનો ‘બાયોડેટા’ મેળવવો.

ના, આખી વાત સમજાવવાનો સમય પાકી ગયો છે.

જોકે એ વાત સાચી છે કે એન્જિનિયરો જે ઘણું બધું ભણે છે તેને ફોર્મ્યુલા, નિયમો અને આંકડાઓ સાથે સંબંધ હોય છે. અમે ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરીએ તોપણ અમારી બોલાતી ભાષામાં આંકડાઓ તો આવી જ જતા હોય છે.

આથી જ્યારે મારી માતાએ કહ્યું : ‘તું આવતા વર્ષે પરણી જવા માંગે છે કે નહીં ?’ મેં જવાબ આપતાં કહ્યું : ‘આજની ઘડીએ, શક્યતા ઘણી ઓછી છે.’ અને મને લાગ્યું કે આમ કહેવું એકદમ ‘નોર્મલ’ વાત હતી અને એક વાર મારી બહેન સાથે હું સાડી ખરીદવામાં મદદરૂપ થવા ગયો હતો ત્યારે મારી બહેન તેણીને ક્યા ‘શેડ’ની સાડી જોઈએ છે તે દુકાનદારને સમજાવી શકતી ન હતી. તે સમયે મેં દુકાનદારને ગુલાબી, નારંગી અને લાલ રંગના કેટલા ટકા સાડીમાં જોઈએ તે સમજાવ્યું હતું.

છતાંય, મહિલાઓ, હું નથી માનતો કે અમે સંબંધો પ્રેમ અને લોકોને જાણવા અંગેની વાતમાં નકામા છીએ. અમે પણ સંવેદનશીલ હોઈ શકીએ, કારણ કે એ પણ અમારા ભણતરનો એક ભાગ જ છે. આ માનવા માટેનું કારણ એ છે કે મોટાભાગના એન્જિનિયરિંગ ભણતા વિદ્યાર્થીઓ સંબંધોથી સંવેદનશીલ હોય છે જ.

હોસ્ટેલમાં રહેતા કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને પૂછશો તો તે એકસરખી રીતે જિવાતી જિંદગીની તમને વાત કરશે. એ જ સવારે ઊઠી જવાનું, બ્રશ કરવાનું, નાસ્તો મેસમાં જઈને કરવાનો, રોજ એકના એક લોકો સાથે પાર્ટીમાં જવાનું અને એ જ ગુલાબજાંબુ માટે લાઈનમાં ઊભા રહેવાનું અને તમારી ખાનગી વાતો એકના એક મિત્રોને કહ્યા કરવાની. ખેર. તમે આ લઢણમાં ગોઠવાઈ ગયા હો છો. પણ એક વાત છે હોસ્ટેલ માણસને ઘડવામાં મોટોભાગ ભજવે છે. તો હવે પછી તમે કોઈ ‘ટેકનો ટાઈપ’ સાથે પ્રેમનાં છબછબિયાં માણવાની પરિસ્થિતિમાં હો ત્યારે સામે ચાલીને વધુ ને વધુ છબછબિયાં કરી આવજો. પરંતુ જો તમારી વાતચીત સહેજ ઢીલીપોચી થતી લાગે તો તેઓને ફક્ત એટલું પૂછજો કે ‘તમારા હોસ્ટેલના દિવસો કેવા હતા ?’ અને શક્યતા એ છે કે તમે કેલ્ક્યુલેટરની પાછળ હૃદયને ઘબકતું સાંભળી શકશો.

ખેર, ચાલો ફરી મારી એ છોકરીની વાત પર આવીએ. હું વિચારવા માંડ્યો હતો કે હું કઈ રીતે તેનું દિલ જીતી લઈ શકું. ફૂલો... ના, ના એ સામાન્ય વાત લાગે, સંગીત... મને તેના ગમા-અણગમાની ખબર નથી, ટેડીબેર... ના, ના એ તો નહિ જ. કેટલાંક સારાં વાક્યોની શોધ પછી હું ફરી એક વાર સીધો જ તેણીને મળ્યો અને બોલ્યો : ‘જી, મને જાણ થઈ ગઈ છે કે તમે એન્જિનિયરો માટે શું માનો છો. વાત જાણો એમ છે કે જ્યાં સુધી તમારા જેવી હૃદયની ઊંડાઈ ધરાવતી વ્યક્તિ અમારા સાથે ફરે નહિ ત્યાં સુધી અમારામાં કોઈ સુધારો આવે નહિ. કોઈક વાર સમય કાઢીને મારી સાથે લાગણીભરી વાતો—ઓહ માફ કરજો, મારો કહેવાનો મતલબ છે કે કોફી કે ચા સાથે લેવા આવશો ?’

તેણી ખીલખીલ કરતી હસી પડી. તેઓ જ્યારે આમ ખીલખીલ કરતા હસી પડે ત્યારે માનજો કે તમે જીતી ગયા.

બે ટુંકી વાર્તાઓ

ઘણી વાર કપોળકલ્પિત વાતો, બનાવો અને વિચારોનો વધુ સ્પષ્ટતા અને સરળતાથી રજૂ કરી શકતી હોય છે નોન-ફિક્શન એટલે કે નક્કર વાતો તેમ કરી શકતી નથી. એટલે આ વિભાગમાં હું બે ટુંકી વાર્તાઓનો સામેલ કરું ‘બટકો અને મગરો’ની કથા બે મોઢાવાળી સરકાર ઉપરની ઉપકથા છે અને ‘તરછોડાયલો’ એ વાતને દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે કે. યુનિ.માં સતત વધતા જતા તરછોડાયલા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર માનસિક તાણ કેવી અસર ઉભી કરે છે.

બતકો અને મગરોની કથા

ઘણા સમય પહેલાંની વાત છે. એક ટેકરી ઉપર એક સુંદર ગામડું આવેલું હતું. આ ગામડાના સરળ લોકો ઊંચાઈ પર આવેલાં તેમનાં ખેતરોમાં ખૂબ મહેનતપૂર્વક ખેતી કરતા રહેતા હતા. બધું જ બરાબર હતું, ફક્ત એક સમસ્યા હતી : વર્ષ દરમિયાન જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં પાણી મળતું ન હતું. ચોમાસું તો મજાનું રહેતું, પરંતુ પછીના સમયમાં ગામવાસીઓને ટેકરીની ટોચ પર આવેલા તળાવ ઉપર આધાર રાખવો પડતો હતો. ચોમાસા દરમિયાન મહેનતુ ગામવાસીઓ બાલદીઓમાં પાણી એકઠું કરી તળાવને ભરી દેતા હતા. એક વખત તળાવ ભરાઈ જાય પછી ગામના લોકો આખું વર્ષ તળાવને માણતા. આ આખી સારી વ્યવસ્થા હતી અને ગામ વિકાસને પંથે ચાલી નીકળ્યું હતું. વળી તળાવ પણ એક સારામજાના પિકનિક સ્થળ તરીકે જાણીતું બની ગયું હતું. આ તળાવમાં કેટલાંક સુંદર બતકો રહેતાં હતાં. ગામના બાળકો તેઓને જોવા તળાવ પર આવતાં. બતકો ક્યારેક બાળકોને તળાવમાં તરવા માટે નિમંત્રણ આપતાં.

ગામવાસીઓને લાગતું કે તેઓનું જીવન આ તળાવ પર આધારિત છે. બતકો તો જાણે દેવતા બની ગયાં હતાં. ખાસ કરીને, બતકોનું એક કુટુંબ એવું હતું જેઓનાં પીછાંની ધાર સોનેરી હતી. ગામવાસીઓ માટે આ સોનેરી બતકો કોઈ દૈવી જીવનની પ્રેરણા સમાન હતાં. જ્યારે ગામવાસીઓ બાલદીઓ ભરીને તળાવને ફરી ભરવાની મહેનત કરતા ત્યારે તેઓ આ સોનેરી બતકોની પ્રશંસામાં ભજનો ગાતાં.

બીજાં બતકો પણ સોનેરી બતકોને અનુસરતાં. સોનેરી બતકોએ એક સમજદાર બતકને પોતાના ઉપરી તરીકે નીમ્યો હતો, જે વૃદ્ધ હતો પણ બુદ્ધિશાળી દેખાવનો હતો. તેને તળાવની વચ્ચોવચ ઊભો રાખવામાં આવતો હતો. આ સમજદાર બતક ભાગ્યે જ હાલતો અને તેની આ સ્થિરતા બધાને રહસ્યમય

લાગતી. ગામવાસીઓ આ સમજદાર બતકની પણ સ્તુતિ ગાતા.

બધું જ ખૂબ મજાનું હતું. ક્યારેક આ સોનેરી બતકો ગામવાસીઓ સામે જોઈને સ્મિત વેરતાં અને તે જોઈને ગામવાસીઓ ગાંડાઘેલા થઈ જતાં. સમજદાર બતકના ચહેરા ઉપર તો એક સરખો જ ભાવ રહેતો એટલે તે હસે છે કે નહિ તે કળવું મુશ્કેલ થઈ પડતું.

એક દિવસ જોકે પરિસ્થિતિ ભયંકર રીતે ખરાબ થઈ ગઈ. ત્રણ બાળકો, જેઓ તળાવમાં તરવા માટે આવ્યાં હતાં તે ગુમ થઈ ગયાં હતાં. લોકોએ ચારેતરફ શોધખોળ કરી પરંતુ બાળકોને શોધી શક્યા નહીં. બીજે અઠવાડિયે બે વધુ બાળકો ગુમ થઈ ગયાં. આથી ગામવાસીઓ એ જ લોકો પાસે ગયા જેઓ પાસે કદાચ આ વાતનો જવાબ હોય—સોનેરી બતકો અને સમજદાર બતક.

ખેર, સોનેરી બતકો તો કશું જ બોલ્યાં નહીં. જ્યારે સમજદાર બતકે કંઈક આવું કહ્યું કે આ ગામમાં આવું બની શકે જ નહિ.

પછીના અઠવાડિયે બીજાં ચાર બાળકો ગુમ થઈ ગયાં. એક ગામવાસીએ તળાવ નજીક શરીરનાં અંગોને જોયાં. એવું લાગતું હતું કે કોઈ બાળકોને ખાઈ ગયું હતું. આ ગામવાસીએ પાણીમાં ચહલપહલના અવાજો સાંભળ્યા. તે એ પ્રાણીને ઓળખી જઈ શક્યો હતો.

@snehnusarnamu

‘બાપરે, આપણા પવિત્ર તળાવમાં મગરો છે.’ આ ગામવાસી ચીસો પાડતો ગામના ચોરા પાસે દોડ્યો.

ગામવાસીઓમાં ગભરાટ વ્યાપી ગયો. જોકે તેઓ આ વાત માનવા તૈયાર ન હતા. તેઓ ફરી પવિત્ર બતકો પાસે ગયા, જાણે માફી માંગતા હોય તે રીતે. કારણ કે બતકોને વારંવાર ખલેલ પહોંચાડવી તેઓને ગમતું નહીં. ‘શું વાત કરો છો ?’ સમજદાર બતક બોલ્યું અને ઉમેર્યું : ‘આપણા તળાવમાં મગરો છે જ નહીં. બીજા ઈર્ષાળુ ગામોના લોકોએ આપણાં બાળકોને ચોરી લીધાં છે.’ આટલું કહીને સમજદાર બતક ધીરેથી તરીને તળાવના સામેના

કાંઠે ચાલ્યુ ગયું. સોનેરી બતકો તેઓની ખાનગી ગુફામાં લપાઈને બેસી રહ્યાં.

૬ મહિનામાં તો ૫૦ બાળકો ગુમ થઈ ગયાં હતાં. કેટલાંક ગામવાસીઓએ તળાવ તરફ આંગળી ચીંધીને એવું કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે ત્યાં કંઈક ગરબડ છે, પરંતુ બીજા ગામવાસીઓએ આવા લોકોને પ્રશંસાભૂખ્યા લોકો કહ્યા અને તેઓ તરફ ધ્યાન ન આપ્યું. ગામવાસીઓ માનતા હતા કે જ્યારે સમજદાર બતકે કહ્યું કે કોઈ મગરો ન હતા તો પછી કોઈ મગરો નહીં જ હોય.

એક રાત્રે જોકે લગભગ બધા જ ગામવાસીઓએ તળાવ બાજુએથી અવાજ સાંભળ્યો. ગભરાટના માર્યા તેઓ સૌ જાગી ગયા અને લપાટે પગલે તેઓ તળાવ

પર પહોંચ્યા. તેઓએ જે જોયું તેનાથી તેઓ ચોંકી ગયા. તળાવના કિનારે મગરોની એક મોટી મિજબાની ચાલી રહી હતી. તેઓ બધા જ તળાવ બહાર આવીને નૃત્ય કરતાં કરતાં મિજબાની ઉડાવી રહ્યા હતા અને નવાં ઈંડાં મૂકવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. કેટલાંક બતકો પણ મગરો સાથે નૃત્ય કરી રહ્યાં હતાં. સોનેરી બતકનું આખું કુટુંબ તેઓની ખાનગી ગુફામાં બેસી રહ્યું હતું અને સમજદાર બતક તળાવના એક ખૂણે સ્થિર થઈને બેસી રહ્યું હતું.

‘ઓ, સમજદાર બતક, આ બધું શું છે ? તમે તો કહેતા હતા કે કોઈ મગરો છે જ નહિ ?’ બધા ગામવાસીઓ એકીઅવાજે બોલી ઊઠ્યા.

બોલતાં બોલતાં સમજદાર બતક જાણે દર્દ અનુભવતું હોય તેમ લાગ્યું. તેણે કહ્યું : ‘કેટલીક વાર તમારે સમાધાન કરવું પડે છે, એવા લોકો સાથે જેઓ અમારાં બતકોને ખાઈ ગયા છે.’

ગામવાસીઓ બોલી ઊઠ્યા, ‘જો તમોએ અમને થોડું વહેલું કહ્યું હોત તો અમે શરૂઆતના કેટલાક મગરોને મારી નાખ્યા હોત. હવે તો સેંકડો મગરો થઈ ગયા છે. શા માટે આમ ? ઓ, સમજદાર બતક, શા માટે ?’

સવાર પડી છતાંય સમજદાર બતક તો મૌન જ રહ્યું. ઘણા મહિનાઓ પછી એક સુંદર મજાની સવારનાં એંધાણ થયાં. સૂર્યકિરણો તળાવના પાણી ઉપર એવી રીતે છવાઈ ગયાં કે કોઈ પણ વ્યક્તિ પાણીની અંદર સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકતી હતી. ગામવાસીઓએ સમજદાર બતકના પગ પાણી નીચે જોયા. મજબૂત દાંતોએ એ પગોને જકડી રાખ્યા હતા. ડઘાયેલા ગામવાસીઓએ પાણીની નીચે મગરની આંખો જોઈ. તેઓ તરીને બીજી તરફ ચાલ્યા અને સાથે ચાલ્યું સમજદાર બતક જેના પગ મગરના દાંતમાં ફસાયેલા હતા.

ગામવાસીઓને ખ્યાલ આવી ગયો કે શું ચાલી રહ્યું છે. અરે, સોનેરી બતકોની ગુફાની બહાર પણ મગરો ગોઠવાઈ ગયા હતા.

‘બસ, બહુ થયું. હવે આપણે જ આપણી જાતે જ કશુંક કરવું જોઈશે.’ ગામવાસીઓ બોલી ઊઠ્યા.

પછીના થોડા મહિનાઓમાં ગામવાસીઓએ એક નવું જ તળાવ ખોદવાનું શરૂ કર્યું અને ટેકરીની ટોચ પર સાથે સાથે નાનાં નાનાં તળાવો જુદી જુદી ઊંચાઈઓ ઉપર તૈયાર કરી દીધાં. મગરો દાખલ ન થઈ શકે તેવી જાળીઓ તળાવ ફરતે ઊભી કરી દીધી. તેઓએ બાલદીઓ ભરી ભરીને પાણી આ નવાં તળાવોમાં નાખી તેઓને ભરી દીધાં. એક હોશિયાર ગામવાસીએ જૂના તળાવ નીચે અંડરગ્રાઉન્ડ પાઈપ મૂકી જૂના તળાવમાંથી પાણી નવા તળાવમાં ઠાલવી દીધું. જોતજોતામાં જૂના તળાવમાં ટીપુચ પાણી ન રહ્યું. જેવું જૂનું તળાવ સુકાઈ ચાલ્યું

કે મગરો અને બતકોને જીવવા માટે તકલીફ પડવા માંડી. તેઓએ ગામવાસીઓ પાસે પાણીની ભીખ માગવા માંડી પણ કોઈ ગામવાસીએ તે તરફ ધ્યાન સુધ્ધાં ન આપ્યું.

નવાં તળાવો ખૂલી ગયાં અને ગામવાસીઓને તે ખૂબ ગમી ગયાં અને તેઓ તેને પ્યાર કરવા માંડ્યા. તેઓને ખ્યાલ આવી ગયો કે તેઓએ તળાવ બનાવ્યું હતું. તળાવે તેઓને બનાવ્યાં ન હતાં. બાળકો નવા તળાવમાં તરવા માટે આવી ગયાં. પાકને પૂરતું પાણી મળી રહ્યું અને ગામ ક્યારેય ન હતું તેટલું આબાદ બની ગયું. જૂના તળાવમાં બધાં જ બતકો, મગરો મૃત્યુ પામ્યા અને પછી ગામવાસીઓ સદાયને માટે સુખેથી જીવવા લાગ્યા.

@snehnusarnamu

તરછોડાયેલો

તમારે તમારું જીવન કઈ રીતે જીવવું જોઈએ તે વિષે દરેક જણ તમને તેઓના અભિપ્રાય આપશે, પરંતુ કોઈ જ નહીં, હા, કોઈ જ નહીં, તમને તેનો અંત કઈ રીતે લાવવો તે વિષે સાચી અને સારી સલાહ નહીં આપે. ખરાબ વાત તો એ છે કે તેઓ તમને જીવન જીવવાનું ચાલુ રાખવાનું કહેશે. તેઓ વ્યક્તિની પસંદગીને માન પણ નહીં આપે. જી હા, હું છું ગૌતમ અરોરા અને દિલ્હીમાં ખૂબ મજાનાં ૧૮ વર્ષો વિતાવ્યા બાદ મેં મારા જીવનનો અંત લાવવાનું નક્કી કર્યું છે.

સાકેતમાં, ડીએલએફ મેટ્રોપોલિટન મોલમાં આવેલ કોસ્ટા કોફી ખાતે હું મારા જિગરી દોસ્ત નિરજ અને તેની મિત્ર અંજલિ સાથે બેઠો છું. કોફી જોકે ખૂબ જ મોંઘી છે, પરંતુ મારે હવે એક જ દિવસ જીવવાનું છે તે વાત ધ્યાનમાં રાખીને મેં તે ગટગટાવવા સામે વાંધો લીધો ન હતો.

‘તારી મજાક એટલી રમૂજી ન લાગી.’ બ્રાઉન સુગરનું પેકેટ ખોલી તેની મિત્રની કોફીમાં મિક્સ કરતાં કરતાં નિરજે કહ્યું. મને નવાઈ એ વાતની લાગી કે જે છોકરી તેની કોફીમાં સુગર મિક્સ ન કરી શકતી હોય તે લગ્ન બાદ શું કરશે ?

‘હું મજાક કરી રહ્યો છું તેવું તને લાગે છે ? તું મેડિકલ કોલેજમાં છે અને મિત્ર તરીકે અને મારા કરતાં બે વર્ષ મોટો હોવાને નાતે, હું તારી સલાહ પૂછી રહ્યો છું કે સૌથી ઓછા દર્દ સાથે અને માનભેર મૃત્યુ કઈ રીતે પામી શકાય અને વળી તું જે દવા કહે તે પડોશીના કેમિસ્ટના ત્યાં મળતી હોવી જોઈએ.’ મેં કહ્યું. મેં તે પછી ચોકલેટ કેકનો ઓર્ડર આપ્યો. જીવનના છેલ્લા દિવસે થોડી વધારે કેલરી શરીરમાં ગઈ તોપણ શું ?

અંજલિ ચૂપ હતી. તેના આઈપોડના દટ્ટા તેના કાનમાં ખોસેલા હતા. તે આ મોલમાં તેના મિત્ર સાથે ખરીદી કરવા આવી હતી, નહીં કે મને મળવા. નિરજ આજકાલ ફક્ત અંજલિ જોડે જ ફરતો હતો, કારણ કે અંજલિના પિતાએ કાર અને ડ્રાઈવર આપ્યાં હતાં જેથી ગમે ત્યાં ફરવાનું આસાન બની જતું હતું. વળી દેખાવમાં

તે સારી હતી. તેનું સૌંદર્ય એવું હતું કે કોઈ પણ માણસ તેને બીજીવાર ડોક ફેરવીને જોવા લલચાતો ખરો. જોકે દિલ્હી જેવા શહેરમાં આ કાંઈ સિદ્ધિ ન કહેવાય, કારણ કે અહીં પુરુષોની માગણીઓ બહુ જ વધારે પડતી હોતી નથી.

‘ડોબા, તારી શાળામાં તું અવ્વલ નંબરે આવ્યો છું. ૧૨માની બોર્ડની પરીક્ષામાં તૈં કેટલા ટકા માર્ક્સ મેળવ્યા હતા ?’ નિરજે પૂછ્યું.

‘૯૨ ટકા’ મેં જવાબ આપ્યો.

‘નેવું શું ?’ નિરજે આટલું બોલીને અંજલિના કાનમાંથી દટ્ટીઓ ખેંચી કાઢી. ‘અંજલિ, આ ડોબાએ કોમર્સ વિષય સાથે ૯૨ ટકા માર્ક્સ મેળવ્યા છે ! એટલા માર્ક્સ મેળવનાર બીજા કોઈને તું જાણે છે ?’

અંજલિએ ડોકું ઘુણાવ્યું. ‘બાપરે, તો તો તૈં ખૂબ અભ્યાસ કર્યો હશે’ અંજલિ બોલી.

મેં હકારમાં ડોકું હલાવ્યું. છેલ્લાં બે વર્ષમાં મેં ભણાવા સિવાય ભાગ્યે જ કશું કર્યું હતું.

‘કોઈ હોબી માટે સમય રાખ્યો હતો કે નહીં ?’ અંજલિએ પૂછ્યું.

મેં ડોકુ ઘુણાવી ના કહી. મારી ફક્ત એ જ હોબીઓ હતી કે ત્રણ વખત જમવું અને દિવસના પાંચ કલાક સૂઈ જવું. બાકીનો સમય હું ચોપડાઓ સાથે ગાળતો હતો.

‘૯૨ ટકા તો તારા માટે સારા કહેવાય’ નિરજ બોલ્યો.

‘એસઆરસીસી, સ્ટેફન્સ કે હિંદુ કોલેજ પ્રમાણે નહિ. અરે, કાંઈ સમજ પડતી નથી’ એટલું કહી મેં મારો થેલો ખોલ્યો.

ન્યૂઝપેપરમાં આવેલ એડ્મિશન સપ્લીમેન્ટનો ખાસ અહેવાલ તેને આપ્યો. આજે સવારે જ મમ્મી અને પપ્પા જાગે તે પહેલાં જ મેં તે પેપરમાંથી કાપી લીધો હતો, જેથી તેઓ તે વાંચી શકે નહિ.

‘ઓહ, તું લેડી શ્રીરામ કોલેજમાં જોઈ જો ને, બી. કોમ. કોમર્સમાં ૯૫.૫ ટકાએ એડ્મિશન મળે છે’ નિરજે કહ્યું.

‘પણ તે છોકરીઓની કોલેજ છે’ અંજલિ બોલી.

‘મને ખબર છે’ મેં કહ્યું.

‘ચિંતા ન કર, તે કોઈ રીતે પ્રવેશ મેળવી નહિ શકે, અંજલિ, તું જ જઈને તારા પિતાના થોડા પૈસા વેરી દે તો કેમ રહે ?’ નિરજે મારી તરફ આંખ મીંચકારીને કહ્યું.

મેં અને અંજલિએ નિરજ તરફ સાવ ખરાબ રીતે જોયું. નિરજે અંજલિ તરફ

હવામાં ચુંબન ફેંક્યું અને તેને જવા માટે ઈશારો કર્યો.

અંજલિના ગયા પછી નિરજે કહ્યું : ‘ગંભીરતાથી કહું છું કે તારી જાતને મારી નાખવાની કોઈ જરૂરત નથી. અમારા માટે તો તું સ્કૂલમાં સૌથી વધુ માર્ક્સ લાવનાર વિદ્યાર્થી જ છે.’

‘તો હું શું કરું’ મેં મોટા અવાજે બોલવા માંડ્યું. ‘પાછો સ્કૂલમાં જતો રહું ? આ સૌથી વધુ માર્ક્સવાળી વાત જ બધું બગાડી મુકે છે. મારાં મમ્મી-પપ્પાએ તો સગાંસંબંધીઓ માટે મોટી પાર્ટી કરી દીધી હતી, જાણે મેં મોટો મીર માર્યો ન હોય. જે કેક મેં કાપી તેના પર લખ્યું હતું ‘કુટુંબનો સુપરસ્ટાર’.

‘સુંદર’ નિરજે કહ્યું.

‘જરાય સુંદર નહીં. બધાં જ સગાંઓએ મારી માતાને અભિનંદન આપ્યાં હતાં. તેઓ સૌ તો મારામાં કોઈ મોટો વ્યાપારી જુએ છે. દિલ્હી યુનિ.ની કોઈ સારી કૉલેજમાં મને પ્રવેશ મળે તે અંગે તેઓને કોઈ ચિંતા નથી.’

‘હજીય કેટલીક કૉલેજો છે જેમાં તને પ્રવેશ મળી શકે’ નિરજે કહ્યું પણ મેં તેને ત્યાં જ અટકાવીને કહ્યું : ‘પરંતુ એકે તેટલી ‘બ્રાન્ડ વેલ્યુ’ જેવી નથી. એટલે તે પછી તમને કોઈ સારી નોકરી ન મળે. તમે કોઈ ટોચની એમબીએ સ્કૂલમાં જઈ ન શકો.’

નિરજે મારા કોફી કપને મારી તરફ ખસેડ્યો. હું તેને અડક્યો સુધ્ધાં ન હતો. મેં કપને ઊંચક્યો અને મોઢે લગાડ્યો પણ હું કોફી પી ન શક્યો.

‘મારા મેથ્સના પેપરમાં મેં એક નાનકડી ભૂલ, ગણતરી કરતી વખતે કરી હતી; મેં યુનિટના રૂપાંતરમાં મૂરખ જેવી ભૂલ કરી હતી. બસ એ જ. જો ફક્ત તેમ ન થયું હોત...’ મેં કહ્યું.

‘જો તું હવે શાંત થાય તો ઘણું. તું કૉલેજમાં જવાનો છે, ડોબા. પછી તે બ્રાન્ડેડ હોય કે ન હોય તને મજા પડશે.’ નિરજે કહ્યું.

‘મજાને માર ગોળી’ મેં કહ્યું.

‘ખેર, તેઓ કયા પ્રકારના છોકરાઓને પ્રવેશ આપે છે ?’ નિરજે કહ્યું અને ઉમેર્યું : ‘તારે કાઉન્ટર પર નાણાં ગણતા છોકરા જેવા થવું છે જે ૯૭ ટકાએ પાસ થયા હોય છે. તેઓ એવા હોય છે જેઓ ચાન્સ લેતા નથી અને પેપરને ૨૦ વખત રીવાઈઝ કર્યે જતા હોય છે.’

‘મને ખબર નથી, મેં પાંચવાર રીવાઈઝ કર્યું હતું અને છતાંય મૂરખ જેવી ગણતરી...’ મેં કહ્યું.

‘ગૌતમ, શાંત થા. એ પેપર પતી ગયું છે. અને મહેતાજીઓ જીવનમાં આગળ વધી શકતા નથી. નવું કરવાવાળા અને કલ્પનાશીલ લોકો જ આગળ વધે છે.’

નિરજે ભાર દઈને કહ્યું.

‘દિલ્હી યુનિ.વાળા એ રીતે વિચારતા નથી. તને સમજણ નહીં પડે પણ મારા ડેડીએ તો તેની ઑફિસમાં જાહેર કરી દીધું છે કે હું એસઆરસીસીમાં જોડાઈશ. બીજા કે ત્રીજા વર્ગની કોલેજમાં એડ્મિશન લઈને હું તેઓને મોટું બતાવી ન શકું. તેઓની તો જીવનભરની આશાઓ ઉપર પાણી ફરી વળે. બાપરે, હું એ પરિસ્થિતિનો સામનો નહીં કરી શકું.’ મેં ફોડ પાડીને નિરજને કહ્યું.

નિરજના ફોન પર અંજલિનો એસએમએસ આવતાં અમારી વાતચીત અટકી પડી. મેસેજ હતો – ‘કીમાયા ખાતે મેં એક ટ્રેસ જોયો છે. જલદી આવ. મારે તારો અભિપ્રાય જોઈએ છે.’ નિરજે તરત જવાબ આપતાં લખ્યું કે ‘હની, તે મસ્ત ટ્રેસ દેખાય છે. ખરીદી લે.’

મેં નિરજને કહ્યું કે ‘તારે હવે જવું જોઈએ.’ કારણ કે હું જાણતો હતો કે ધનવાન પિતાની દીકરીઓ જલદીથી મોઢાં ચઢાવી તીખાં બાણ ફેંકી શકે છે.

નિરજે કોફીના પૈસા આપવા માંડ્યા. મેં તેને અટકાવીને કહ્યું : ‘મારા તરફથી’ મેં વિચાર્યું કે જીવનના છેલ્લા દિવસે લોકોને ખુશ રાખવા જોઈએ.

‘અચ્છા, હું આ તારા તરફથી સ્વીકારું છું. તારું માથું ખાવા બદલ.’ નિરજે હસતાં હસતાં કહ્યું અને વાળ સરખા કરીને તે ચાલ્યો ગયો. હું મોલમાંથી બહાર આવ્યો અને ઓટોરિક્ષા કરીને ઘરે પહોંચ્યો.

મારાં માતા-પિતાને હું ડીનર ટેબલ પર જ મળ્યો. ‘તો હવે ક્યારે યુનિ. પ્રવેશ અંગેની નીતિ જાહેર કરશે ?’ મારા પિતાએ પૂછ્યું.

‘થોડા દિવસોમાં.’ મેં કહ્યું અને પછી ઊંચે ડાઈનિંગ ટેબલ ઉપરના પંખા તરફ જોયું. ના-રે ના, હું લટકીને મરી જવાનું પસંદ ન કરું.. હું ગૂંગળામણ સહન ન કરી શકું.

મારી માતા જમણ પછી કેરી કાપી રહી હતી. ચપ્પુ જોઈને મને કાંડુ કાપી નાખવાનો વિચાર આવ્યો. ખૂબ દર્દ થાય તેમ મને લાગ્યું એટલે મેં એ વિચાર પણ પડતો મૂક્યો.

મારા પિતાએ કેરીનો કટકો હાથમાં લઈને પૂછ્યું : ‘તો મારી ઑફિસના લોકો મને પૂછે છે કે ક્યારે પાર્ટી આપો છો ?’

‘મેં તો તમને કહ્યું જ છે કે જ્યારે પાડોશીઓ અને સંબંધીઓને પાર્ટી આપીએ ત્યારે જ તેઓને પણ બોલાવી લેજો.’ મારી માતાએ જવાબ આપ્યો.

‘એ બધા સાથે મારી ઑફિસના લોકો કઈ રીતે મેળ પાડશે ? તેઓ બધા તો સાવ અલગારી લોકો છે.’ મારા પિતાએ કહ્યું.

‘મારા ભાઈઓ પણ ઓછા અલગારી નથી. તેઓ પણ શોખીન છે. ગયા વર્ષે વેકેશન ઊજવવા તેઓ સિંગાપોર ગયા હતા તે તો તમને ખબર છે ને ? તમારા કુટુંબીઓ કરતાં તેઓ ઘણા વધારે સારા છે.’ મારી માતાએ લંબાણથી જવાબ આપ્યો.

મારા પિતા મારી માતાનો આ ઉત્તર સાંભળી હસી પડ્યા. મારું રીઝલ્ટ આવ્યું તે દિવસથી મારા પિતા ખુશખુશાલ રહેતા હતા.

‘મારી ઓફિસના લોકોને ખાવાનું નહિ પણ પીણાં જોઈશે. ચિંતા ન કરતી. જ્યારે ગૌતમને એસઆરસીસી અથવા સ્ટેફેન્સમાં પ્રવેશ મળી જશે ત્યારે આપણે તેઓ માટે બીજી એક પાર્ટી રાખીશું.’ મારા પિતાએ ઉત્સાહભેર કહ્યું.

મારા પિતા ટાટા ટીના વેચાણ વિભાગમાં કામ કરે છે. છેલ્લાં પાંચ વર્ષોથી અમે અમારા પાડોશીઓને ટાટા ટી મફતમાં વહેંચી છે. આના પરિણામે મને ગમે કે ન ગમે અમારા શુભેચ્છકો ઘણા બધા છે.

‘ગૌતમ માટે તો અમારા હેડનો અભિનંદન પાઠવતો સંદેશો આવ્યો હતો. તેઓએ તો કહી દીધું હતું કે તમારા દીકરાને સ્ટેફેન્સમાં જ એડ્મિશન અપાવજો.’ મારા પિતા બોલ્યે જતા હતા.

‘પાડોશનાં ગુપ્તા આદી આવ્યાં હતાં તેઓની દીકરી ૧૧મા ધોરણમાં છે. તેઓ પૂછતાં હતાં કે શું તું એમની દીકરીને ભણવામાં મદદ કરી શકે ખરો ?’ મારી માતાએ મને પૂછ્યું.

શું તે દેખાવડી છે એમ મારે પૂછવું હતું પણ પૂછ્યું નહીં. એનો કોઈ અર્થ નથી.

ડીનર પતી ગયા પછી હું મારા રૂમમાં આવી ગયો. કઈ રીતે આપઘાત કરવો એ હજી હું નક્કી કરી શક્યો ન હતો. પરંતુ મેં વિચાર્યું કે આપઘાત કરતાં પહેલાં એક પત્ર લખવાનું મારે શરૂ કરી દેવું જોઈએ. મારે ચીલાચાલુ પત્ર નહોતો લખવો – જેવો કે ‘હું તમને બેઉને ખૂબ ચાહું છું. આમાં તમારો કોઈ વાંક નથી. મોમ અને ડેડ, મને માફ કરજો. હું ખૂબ દિલગીર છું.’ મારે કોઈ ગાંડિયા જેવો કે વાહિયાત લાગતો ‘આપઘાતપત્ર’ નહોતો જ લખવો. જ્યારે એ પત્ર તમારા જીવનનો છેલ્લો પત્ર હોય ત્યારે તે મહત્વનો છે તેમ લાગવું જોઈએ. મેં શિક્ષણમંત્રીને ઉદ્દેશીને પત્ર લખવાનું નક્કી કર્યું. મેં મારા કોમ્પ્યુટર ઉપર શિક્ષણ વિભાગની સાઈટ ખોલી પણ ત્યાં કોઈ ખાસ માહિતી ન હતી. ‘બારમા ધોરણ પછી શું ?’ની સાઈટ ખોલી પણ ત્યાં બધું કોરુંઘાકોર હતું. આથી મેં ટાઈપ કરવાનું શરૂ કરવા માટે ‘માઈક્રોસોફ્ટ વર્ડ’ની સાઈટ ખોલી. ટાઈપ કરવાનું શરૂ કર્યું.

બાલા શિક્ષણમંત્રી,

આશા રાખું છું કે આપ કુશળ હશો અને આપના વિશાળ બંગલાનો સ્ટાફ આપને બરાબર સાચવતો હશે. હું આપનો વધુ સમય લઈશ નહીં.

મેં ૧૨મું ધોરણ પાસ કરી દીધું છે અને મેં મારા જીવનનો અંત લાવવાનું નક્કી કરી દીધું છે. મેં ૯૨ ટકા માર્ક્સ મેળવ્યા છે અને સૌથી વધુ માર્ક્સ મેળવવા બદલ મને મારી સ્કૂલ તરફથી એક ફૂટ ઊંચી ટ્રોફી પણ મળી છે. જોકે આ દેશમાં ઘણા મારા જેવા ટ્રોફી પકડીને ઊભેલા વિદ્યાર્થીઓ છે અને કોલેજમાં પ્રવેશ મેળવવાની સંખ્યા ઘણી ઓછી છે. આથી હું એવી કોલેજમાં નહિ જઈ શકું જ્યાંથી વધુ ઊંચા સ્તરે પહોંચી શકું અથવા મારા માટે નવી સારી તક ઊભી થાય.

હું જાણું છું કે મેં ગરબડ કરી હતી. મારે હજી વધુ મહેનત કરીને બીજા ૩ ટકા માર્ક્સ વધુ મેળવવા જેવા હતા. જોકે હું કેટલીક વાતો આપના ધ્યાન પર લાવવા માગું છું. મારાં માતા-પિતા જ્યારે યુવાન હતાં ત્યારે અમુક કોલેજોને પ્રતિષ્ઠિત ગણવામાં આવતી હતી. હવે ચાલીસ વર્ષો બાદ એ જ કોલેજોને પ્રતિષ્ઠિત ગણવામાં આવે છે. મજાની વાત તો એ છે કે એ જ બ્રાન્ડ કે ખ્યાતિ ધરાવતી કોઈ પણ નવી કોલેજો શરૂ જ થઈ નથી. ન તો હયાત કોલેજોમાં વિદ્યાર્થીઓ માટેની બેઠકોમાં ઝડપથી વધારો કરવામાં આવ્યો છે જેથી વધતા જતા વિદ્યાર્થીઓને તેમાં સમાવી શકાય.

હું તમને એક દૃષ્ટાંત આપીશ. હું મારા કોમ્પ્યુટર પર આમતેમ ‘સર્ફિંગ’ કરતો હતો, ત્યાં મેં જોયું કે ૧૯૯૯માં સીબીએસઈ ૧૨મા ધોરણની પરીક્ષા આપનાર વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૩ લાખ ૮૦ હજાર હતી જે ૨૦૦૯ની સાલમાં વધીને ૮ લાખ ૯૦ હજાર થઈ ગઈ હતી. આ તો ફક્ત એક જ બોર્ડ પરીક્ષાના આંકડાઓ છે. જો બીજાં બોર્ડ અને બધાં જ રાજ્યોના બોર્ડના આંકડાઓ ગણતરીમાં લઈએ તો સીબીએસઈના આંકડાથી દસ ગણો આંકડો સામે આવે. કદાચ આ વર્ષે ૧૨મા ધોરણની પરીક્ષા આપનાર વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા એક કરોડ પર પહોંચી ગઈ છે.

દરેક જણને સારી કૉલેજમાં પ્રવેશ ન મળી શકે તે સમજી શકાય તેવી વાત છે, પરંતુ હું તમને કહેવાતા સારા વિદ્યાર્થીઓ વિષે વાત કરવાનું પસંદ કરીશ. આ એક કરોડ વિદ્યાર્થીઓમાંથી દસ ટકા વિદ્યાર્થીઓ એટલે દસ લાખ વિદ્યાર્થીઓ કહેવાતા સારા વિદ્યાર્થીઓ હોય છે. જી હા, આ દસ લાખ વિદ્યાર્થીઓ તેઓના ક્લાસોમાં મોખરે હોય છે. સમજો કે જો ૫૦ વિદ્યાર્થીઓનો ક્લાસ હોય તો તેઓની સંખ્યા પહેલા પાંચની હોય છે.

કોઈ દલીલ કરી શકે કે આ હોશિયાર છોકરાઓ સારી કૉલેજને લાયક હોય છે જેથી તેઓ તેમની સંપૂર્ણ શક્તિઓને કામે લગાડી શકે. જો વિચારીએ તો આપણે પણ આ હોશિયાર વિદ્યાર્થીઓને ચમકતા દમકતા બનાવી શકીએ જેથી તેઓ વૈશ્વિક ભારતના એક હિસ્સા બની શકે.

પરંતુ પછી ખ્યાલ આવે છે કે આપે તો નવી યુનિવર્સિટીઓ ઊભી કરવાનું જ બંધ કરી દીધું છે. શું દેશમાં ટોચની દસ લાખ કૉલેજ બેઠકો છે ખરી ? અરે, એક લાખ પણ છે ખરી ? ક્યારેય વિચાર્યું છે કે અમારા જેવા બાકીના વિદ્યાર્થીઓનું શું થયું હશે ? વર્ષોવર્ષ આ સંખ્યા તો વધતી જ રહે છે. શું અમારે ‘સેકન્ડ-રેઈટ’ની કૉલેજમાં જવાનું ? કોઈ અજાણી જ યુનિવર્સિટીમાં ? દૂર રહીને ભણવાના પ્રોગ્રામમાં જોડાવાનું ? આપની સરકાર ઘણી બધી વસ્તુઓનો વહીવટ કરે છે. આપ એક એરલાઈન ચલાવો છો જે ક્યારેય કમાતી નથી. આપ હોટેલો પણ ચલાવો છો. આપને પાયાની જરૂરિયાતવાળી વસ્તુઓ જેવી કે સ્ટીલ અને એલ્યુમિનિયમ બનાવવામાં જોડાવું ગમે છે જે કોઈ પણ વધુ હોશિયાર વ્યક્તિ બનાવી શકે છે. જોકે યુવા પેઢીને સારો આકાર આપવાની મહત્વની પ્રવૃત્તિમાં આપ પાછા પડી જાવ છો. આપે નવી યુનિ.ઓ ઊભી કરવાનું બંધ કરી દીધું છે, શા માટે ?

આપની પાસે જોઈએ તેટલી જમીનો છે, શિક્ષકોને સરકારી નોકરી મળે તે ગમતું હોય છે, શિક્ષણ માટેનાં નાણાંની કમી નથી. છતાંય, શા માટે ? દાખલા તરીકે, શા માટે દરેક રાજ્યના પાટનગરમાં નવી ‘એ’ ગ્રેડ યુનિ. આપણી પાસે ન હોય ?

અરે, માફ કરજો, હું દિલગીર છું. હું જરા વધારે પડતું બોલી ગયો.

જો મેં મારા મેથ્સના પેપરમાં ગણતરી કરવાની ભૂલ ન કરી હોત તો મને વાંધો ન આવત. ખરેખર તો હું નસીબદારોમાંથી એક છું. ચાર વર્ષોમાં તો પાસ થયેલા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા બે ગણી થઈ ગઈ હશે. તેથી તે વખતે આપણી પાસે એવી કૉલેજ હશે જ્યાં ૯૯ ટકા માર્ક્સ હશે તો જ પ્રવેશ મળશે.

મારાં માતા-પિતા મારી શક્તિઓ બાબતે થોડાં છેતરાઈ ગયાં છે અને મને પણ તેઓ માટે ખોટું લાગે છે. મારે કોઈ સાહેલી અથવા વધારે પડતા મિત્રો નથી, કારણ કે જે કોઈને સારી કૉલેજમાં પ્રવેશ મેળવવો હોય છે તેઓએ સારું જીવન જીવવાની મહેચ્છા રાખવી ન જોઈએ. જો મેં પહેલેથી જાણ્યું હોત કે બાર વરસની ગદ્ધામજૂરીથી કાંઈ વળવાનું નથી તો મેં પણ મજા કરી હોત.

ખેર, જવા દો. આ બધી વાત. મજામાં રહેજો અને વડાપ્રધાનને મારા વતી બોલાવજો કારણ કે મને લાગે છે કે તેઓ કૉલેજમાં વિદ્યાર્થીઓને ભણાવતા હતા.

@snehnusarnamu

આપનો વિશ્વાસુ,
ગૌતમ
(બિચારો વિદ્યાર્થી)

મેં આ પત્રની પ્રિન્ટઆઉટ કાઢીને મારા ખિસ્સામાં મૂકી દીધી. બીજા દિવસની સવારે ખેલ પાડવાનું મેં નક્કી કર્યું. કામવાળીએ રૂમ વાળવાની શરૂઆત કરતા પહેલા પંખો બંધ કર્યો એટલે હું જાગી ગયો. તેણી રૂમમાં આવી હતી અને સાથે મીઠાઈનું પેકેટ લેતી આવી હતી. ૫૦ વર્ષની આ મહિલા અમારે ત્યાં દસ વર્ષથી ઘરકામ કરી રહી હતી.

તેણીએ મને મીઠાઈનું બોક્ષ આપ્યું એટલે મેં પૂછ્યું : ‘કેમ ? શું થયું ?’ બોક્ષમાં, શહેરની મોંઘી મીઠાઈઓ વેચતી દુકાનની કાજુબરફી હતી. આ બાઈએ તેનો અઠવાડિયાનો પગાર આ મીઠાઈ બધા જાણીતા લોકોને વહેંચવામાં વાપરી નાખ્યો હતો.

રૂમ વાળવાનું શરૂ કરતાં તે બોલી : ‘મારો દીકરો બારમા ધોરણમાં પાસ થઈ ગયો.’

આંખો ચોળતાં ચોળતાં મેં પૂછ્યું : ‘તેના કેટલા ટકા માર્ક્સ આવ્યા ?’

‘૪૨ ટકા. તે અંગ્રેજીમાં પણ પાસ થઈ ગયો.’ મોઢા ઉપર ગર્વની છાંટ સાથે

તે બોલી.

‘હવે તે શું કરવાનો છે ?’ મેં કહ્યું.

‘મને ખબર નથી. કદાચ તેનો પોતાનો ધંધો કરે. તેને મોબાઈલ ફોન રિપેર કરતાં આવડે છે.’ તેણીએ માહિતી આપી.

તે પછી હું નહાવા માટે બાથરૂમમાં ગયો. મને નહાતાં નહાતાં યાદ આવ્યું કે બહાર છાપું આવી ગયું હશે એટલે હું બાથરૂમમાંથી બહાર દોડ્યો. દરવાજેથી મેં છાપું ઉઠાવી લીધું. મેં તે છાપામાંથી પ્રવેશ અંગેની માહિતિ આપતી સપ્લીમેન્ટનું પાનું કાઢી લીધું અને તેનો ગોટો વાળીને કચરા ટોપલીમાં નાખી દીધું. હું તે પછી ફરી નહાવા માટે બાથરૂમમાં જતો હતો.

બપોરે હું ઘર છોડીને બહાર નીકળ્યો. હું મેટ્રો ટ્રેન પકડીને ચાંદની ચોક પહોંચ્યો અને ઈન્ડસ્ટ્રીયલ કેમિકલ બજાર ક્યાં આવ્યું તેમ પૂછતો પૂછતો આગળ ચાલ્યો. જોકે ૧૦મા ધોરણ પછી મેં વિજ્ઞાનનો વિષય છોડી દીધો હતો, છતાંય મને ખબર હતી કે કોપર સલ્ફેટ અથવા એમોનિયા નાઈટ્રેટ તમને રામશરણ કરી દઈ શકે છે. મેં બંનેનાં નાનાં નાનાં પેકેટ ખરીદી લીધાં. ચાંદની ચોકની ગલીઓમાંથી હું પસાર થઈ રહ્યો હતો અને મેં એક નાનકડી દુકાન જોઈ જ્યાં ગરમાગરમ જલેબી વેચાતી હતી. દુકાન પાસે ભીડ હતી. મને થયું કે મારું છેલ્લું ખાણું રસાદાર અને સ્વાદિષ્ઠ હોવું જોઈએ. હું તે દુકાને ગયો અને રૂ.૨૫૦ ગ્રામ જલેબી ખરીદી લીધી.

મેં મારી પ્લેટ લઈ લીધી અને દુકાન બહાર બે બાંકડા પડ્યા હતા તેમાંથી એક બાંકડે જઈને બેઠો.

મારી બાજુના બાંકડા ઉપર એક મુસ્લિમ દંપતી તેમના ચાર વર્ષના દીકરા સાથે બેઠાં હતાં. મા દીકરાને જલેબી ખવડાવી રહી હતી અને દરેક બચકે તેના કપાળને ચૂમતી રહેતી હતી. તે જોઈને મને મારું બાળપણ અને મારા માતા-પિતા યાદ આવી ગયાં જેઓ મને નિર્મળ પ્રેમ કરતાં હતાં અને તે સમયે માર્કનું તો અસ્તિત્વ જ ન હતું. મેં એમોનિયમ નાઈટ્રેટનું પેકેટ જોયું અને મારી આંખો આંસુઓથી ઊભરાઈ ચાલી. હું જલેબીઓ ખાઈ જ ન શક્યો, અને હું ઘરે પાછો આવી ગયો. તે પછી હું વિચારવા લાગ્યો કે આ કેમિકલનો ઉપયોગ ડીનર પહેલાં કરું કે પછી. બધાં સૂઈ જાય પછી જ તેનો ઉપયોગ કરવો ઠીક પડશે તેમ મને લાગ્યું.

અમે ડીનર ટેબલ પર બેઠાં. પપ્પાએ મમ્મીને ઘરે રાંધવાની ના કહી દીધી હતી, કારણ કે તેઓ તૈયાર ચાઈનીઝ વાનગી લઈને આવ્યા હતા. મમ્મી બીજો મસાલો લઈને આવ્યો અને અમે સારી રીતે જમ્યાં. મેં પછી ઘડિયાળ સામે જોયું. રાતના આઠ વાગી ગયા હતા. બસ, હવે બીજા ત્રણ કલાક રહ્યા છે. મેં ધીરેથી નિસાસો નાંખ્યો.

‘એક વાત કહું, કલ્પના, નોકરી લેવા આવનાર ઉમેદવારો પહેલાં જેવા નથી રહ્યા. આજે મેં ટ્રેનિંગ માટે આવેલા નવા છોકરાઓનો ઈન્ટરવ્યૂ લીધો હતો. હું નિરાશ થઈ ગયો હતો.’ મારા પિતાએ માહિતી આપતાં કહ્યું.

‘કેમ, શું થયું ?’ મારી માતા બોલી.

‘સ્ટેફન્સમાંથી આવેલો એક છોકરો, એકદમ હોશિયાર હતો. પણ ફક્ત તેના વિષયોમાં જ.’ મારા પિતા બોલ્યા.

‘ખરેખર ?’ મારી માતાએ આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું.

‘હા, પણ મેં તેને જુદા જ પ્રકારનો પ્રશ્ન કર્યો હતો. મેં તેને પૂછ્યું કે કોફી-શોપ શ્રેણીની જેમ જો ટી-શોપ શ્રેણી ખોલવાની હોય તો તમે કેવી રીતે ખોલશો અને તે સાવ નિરુત્તર રહ્યો.’ મારા પિતા બોલ્યા.

‘અને પછી કેટલાક છોકરાઓ એસઆરસીસીમાંથી આવ્યા હતા. એક છોકરો તેની કોલેજમાં પહેલે નંબરે આવ્યો હતો. પણ તમે તેનું અભિમાન બસ જોયા જ કરો. ઈન્ટરવ્યૂ શરૂ થાય તે પહેલાં તેણે કહ્યું : ‘મને આશા છે કે આપણી આ મીટિંગ પછી તમે મને કહેવાને શક્તિમાન હશો કે શા માટે મારે ટાટા ટીમાં જોડાવવું અને બીજી કંપનીમાં નહીં.’ તને ખ્યાલ આવે છે ? હું તેના કરતાં બેવડી ઉંમરનો છું.’

@snehnusarnamu

હું જોઈ શક્તો હતો કે મારા પિતા ‘અપસેટ’ થઈ ગયા હતા.

મારા પિતાએ બોલવાનું ચાલુ રાખ્યું : ‘જો તું મને પૂછે તો કહીશ કે ભોપાલથી આવેલો છોકરો શ્રેષ્ઠ ઉમેદવાર હતો. એ ખરું કે તેણે કોલેજમાં અભ્યાસ નહોતો કર્યો અને તે ૮૦ ટકા માર્ક્સવાળો હતો. અને તેણે શું કહ્યું ખબર છે ?’ મારે શીખવું છે અને મારે તમને બતાવી આપવું છે કે કોઈ મોટી કોલેજનો છોકરો જ જીવનમાં સારું કરી શકે છે, બીજા નહિ. સારા લોકો બધે જ સારું કરતા હોય છે.’ શું છોકરો હતો ! અમે તેને પસંદ ઉમેદવારોના પહેલા લીસ્ટમાં લઈ લીધો હતો.’

‘શું તેને નોકરી મળી ગઈ હતી ?’ મેં પૂછ્યું.

‘હા, કંપનીઓને સારા કામદારોની જરૂરત હોય છે—મોટાં સર્ટિફિકેટોની નહિ અને અમે ફરી અમારા લીસ્ટને જોઈ જવાનાં છીએ. જેઓમાં દીર્ઘદૃષ્ટિ હશે તેવા જ ઉમેદવારોને અમે પસંદ કરીશું.’

‘તો પછી તમે આપણા દીકરાને સ્ટેફન્સ કે એસઆરસીસીમાં જવાનું શા માટે કહો છો ?’ મારી માતાએ સવાલ કર્યો.

મારા પિતા કાંઈ બોલ્યા નહિ. થોડા સમય પછી તેઓ ધીરે ધીરે બોલ્યા : ‘ખરેખર, આજ પછી હું કહીશ કે નામની પાછળ ન દોડતો. પહેલાં કોલેજને જોઈ

આવજે, તેઓની કામ કરવાની નિષ્ઠા જોઈ આવજે અને એ જોજે કે તેઓ ઉદ્ધત નડઝને પેદા તો નથી કરતાને ? પછી ગમે તે બ્રાન્ડ હોય, તને વાંધો નહીં આવે. દુનિયાને સારા લોકોની જરૂર છે.’

હું મારાં માતા-પિતાને વાતો કરતાં જોઈ રહ્યો. હું મનોમન બોલ્યો – માફ કરજો, વડીલો પણ મારો એક પ્લાન છે જે મારે અહીં જ અમલમાં મૂકવાનો છે અને હવે તમે મને વિચારતો કરી દીધો છે. શું કરું અને શું ન કરું.. અંતે હું બોલ્યો : ‘તો હું બીજી કોલેજો તપાસી જોઉં અને પછી જ નિર્ણય લઉં ?’

‘હા, જરૂર. કોઈ ઠોઠ જેવી માનસિકતા રાખવા જેવી નથી કલ્પના. તારે ભોપાલના એ છોકરાને જોવા જેવો હતો.’

ડીનર પછી મારાં માતા-પિતા ફૂટ ખાતાં ખાતાં દીવાનખાનામાં ટીવી જોતાં બેઠાં. હું મારા રૂમમાં આવી ગયો. મારા ટેબલ પર બેસી હું વિચારવા લાગ્યો કે હવે શું કરવું. મારા પિતાના રૂમમાં લેન્ડલાઈન ફોન રણક્યો. હું અંદર ગયો અને ફોન ઉપાડ્યો.

‘કેમ છે ગૌતમ ?’ સામે છેડેથી અવાજ આવ્યો.

ઓફિસેથી મારા પિતાના એક સાથીદારનો ફોન હતો.

‘કેમ છો યશ કાકા ?’ મેં કહ્યું.

‘તારા સારા માર્ક બદલ અભિનંદન’ તેઓ બોલ્યા.

‘આભાર, કાકા’ મેં કહ્યું, ‘ડેડી લીવીંગ રૂમમાં ડીનર પતાવી રહ્યા છે. તેમને બોલાવું ?’

‘ડીનર ? ના, ના તેમને તકલીફ આપતો નહીં. તેમને કહેજે કે તેઓનો મોબાઈલ મારી પાસે છે અને સલામત છે. અમે બહાર સાથે હતા અને તેઓ મારી કારમાં તેમનો મોબાઈલ ભૂલથી મુકી ગયા હતા.’

‘બહાર ? ઈન્ટરવ્યૂ માટે ?’ મેં પૂછ્યું.

‘અરે શેના ઈન્ટરવ્યૂ ? અરે અમે તો ચંડીગઢની ઓફિસે ગયા હતા.’ તેઓએ કહ્યું.

મેં ગુડનાઈટ કહીને ફોન મૂકી દીધો. મારા પિતાના બેડરૂમનો પથારી પાસેનો લેમ્પ ચાલુ કર્યો અને મારા પિતાની પથારીમાં અવઢવ અનુભવતો બેસી પડ્યો. હવે પછી શું કરવું તેના મને વિચારો આવવા માંડ્યા. જગ્યા કરવા માટે મેં તેઓના ઓશીકાને ખસેડ્યું તો નીચેથી ડૂચો વાળેલું છાપું મળ્યું. મેં સીધું કર્યું તો તે એ જ છાપાનો કાગળ હતો જેમાં પ્રવેશ અંગેની વિગતો હતી અને જેને મેં કચરાની ટોપલીમાં નાખી દીધો હતો. મારા પિતાએ છેલ્લે કેટલા માર્કે પ્રવેશ મળી શકશે તે

વિગત ઉપર કુંડાળું ચીતર્યું હતું.

છાપાને ત્યાં જ મૂકીને હું દીવાનખાનામાં ગયો જ્યાં મારાં માતા-પિતા ચેનલની પસંદગી પર દલીલબાજી કરી રહ્યાં હતાં. મેં મારા પિતા સામે જોયું તેઓ મારી સામે જોઈને હસ્યા અને મને તરબૂચની ચીરીઓ લેવા કહ્યું. મેં ના કહી.

હું તે પછી મારી રૂમમાં આવી ગયો. મેં પેલા કેમિકલનાં પડીકાંઓ લીધાં અને તેને લઈને બાથરૂમમાં ગયો અને બંને પડીકાંઓ ખોલી ટોઈલેટના કમોડમાં વહેવડાવી દીધાં.

‘ગૌતમ’ મારી માતાએ બારણે ટકોરા માર્યા અને બોલી : ‘હું તને કહેવાનું ભૂલી ગઈ પણ ગુપ્તા આન્ટી ફરીવાર આવ્યાં હતાં. તેમની દીકરીને તું ભણાવીશ ?’

‘કદાચ’ બાથરૂમમાંથી બહાર આવીને મેં જવાબ આપ્યો. ‘પણ મમ્મી, શું તે દેખાવડી છે ?’

@snehnusarnamu

મારું ‘મહાન ભારત’નું સ્વપ્ન

અમેરિકામાં એક શબ્દસમૂહ છે—‘મહાન અમેરિકન સ્વપ્ન’. અમુક રીતે જોઈએ તો આ રાષ્ટ્રીય ગૌરવ છે અને દેશનો એક આદર્શ છે. અમેરિકન લેખક અને ઇતિહાસકાર જેમ્સ ટ્રુસ્ટો આદમ્સના કહેવા મુજબ મહાન અમેરિકન સ્વપ્ન એ છે કે ‘સૌ કોઈ માટે જીવન બહેતર, વધુ મૂલ્યવાન અને ભરપૂર હોવું જોઈએ, જેમાં દરેકની શક્તિ અથવા પ્રાપ્તિ પ્રમાણે તક હોવી જોઈએ.’ આ અમેરિકન સ્વપ્ન એમ કહે છે કે દરેકને આબાદ થવાનો અને સખત મહેનત, નવીનતા અને ઉત્તમતા મારફત સફળ થવાનો હક્ક છે.

આપણી પાસે તેઓના જેવું જ મહાન ભારતીય સ્વપ્ન નથી અને મને નથી લાગતું કે આપણે તેઓના જેવું સ્વપ્ન કોપી કરીને આપણા માટે બનાવી શકીએ. એટલે હમણાં તો જરૂરત છે મહાન ભારતીય સ્વપ્નની રૂપરેખા તૈયાર કરવાની. મને લાગે છે કે મહાન ભારતીય સ્વપ્નમાં દરેક નાગરિકે સખત કામ કરવું જોઈએ, આબાદ થવું જોઈએ અને નવા ફેરફારો મારફત સફળ થવું જોઈએ અને એક વખત સફળ થયા બાદ દરેક નાગરિકે સમાજને એ બધું પાછું આપવું જોઈએ જેણે તેઓને આજે છે તેવા બનાવ્યા હતા. મારી લાયકાતથી પણ વધુ હું સફળ થયો છું પણ મને નથી લાગતું કે તેના એકલાથી મારા માટે એ કહેવું પૂરતું છે કે હું ભારતીય સ્વપ્ન પ્રમાણે જીવ્યો છું. જ્યાં સુધી હું કશુંક પાછું ન વાળું ત્યાં સુધી મને નહિ લાગે કે હું સંપૂર્ણ જીવન જીવ્યો છું.

આ બધા જ નિબંધો મારા દેશને કશુંક પાછું વાળવાની મારી ઈચ્છાનો એક ભાગ છે. હું જાણું છું કે આ નિબંધો કાંઈ સંપૂર્ણ નથી; તે ક્યારેક સાવ સરળ અથવા આદર્શવાદી લાગી શકે. ક્યારેક તે અજાણતાં જ કેટલીક બાબતો વિષે ચૂપ જ હોય. ઘણી વાર હું જે લખતો હોઉં છું તેમાં હું તજ્જ નથી હોતો અને હું તો ફક્ત મારો અભિપ્રાય જ આપતો હોઉં છું. પણ મારે મન જે મહત્વની વાત છે તે

એ છે કે આપણા સૌની નિસ્બતવાળી હરેક વાત અંગે આપણી પાસે ઉકેલો અને અભિપ્રાયો હોવા જોઈએ.

અને મારે તમારી પાસેથી શું જોઈએ છે ? હવે જ્યારે તમે આ પુસ્તક વાંચી ગયા છો તો પછી મેં જે વિવિધ મુદ્દાઓ ઉઠાવ્યા છે તેના વિષે ચર્ચાઓ કરીને તમારે તમારાં મંતવ્યો વહેંચવાં જોઈએ. તમે કદાચ બધી જ વાર મારી સાથે સંમત ન પણ હો, પરંતુ મહત્વની વાત એ છે કે તમારા દૃષ્ટિબિંદુ અથવા તમારું મંતવ્ય હોવું જોઈએ. આપણા દેશને સંબંધિત બધી વાતો અંગે આપણે સૌએ સાથે મળીને રસ લેવો જોઈએ. આપણે રાજકારણની અવહેલના ન કરવી જોઈએ, કારણ કે આપણને એવું લાગે છે કે કશું જ થઈ શકવાનું નથી. વસ્તુઓ જરૂર બદલાય છે અને તે રીતે આપણો દેશ પણ બદલાશે. હા, જો તમે તખ્તા ઉપર આવી જશો તો એ ઝડપથી બદલાશે. જો તમારે બદલાવ લાવવો હશે તો તે બહેતર થવા માટે બદલાશે. ભારત માટેની આ નવી દિશામાં ચાલો, આપણે સૌ યોગદાન આપીએ. જ્યારે લોકો આપણા સમયને પાછું વાળીને જોશે ત્યારે તેઓ કહેશે કે એ મોટી ઊંચલપાચલનો સમય હતો. પરંતુ તેઓને એવું તો ન જ કહેવા દેતા કે તે એવો સમય હતો જ્યારે લોકો હાથ પર હાથ ચડાવી બેસી રહ્યા હતા અને સારી વાતો બને તે માટે કશું કરતા ન હતા. આઝાદીના લડવૈયાઓની જેમ જેઓએ આપણા માટે ભોગ આપ્યો હતો, આપણે પણ તેઓની જેમ વર્તીને ભારતને બહેતર જગ્યા બનાવીએ. હવે કોઈ હિન્દુ ભારત કે મુસ્લિમ ભારત નથી. ન તો કોઈ પંજાબી ભારત કે તમિલ ભારત છે. ન કોઈ ઉચ્ચ જ્ઞાતિનું કે હલકી જ્ઞાતિનું ભારત છે. અરે હવે ન કાંગ્રેસ ભારત છે કે ન ભાજપા ભારત છે. હવે ફક્ત એક જ ભારત છે, આપણો દેશ, જે આપણે સૌ ઈચ્છીએ છીએ એક બહેતર જગ્યા બની રહે. આપણે એવું રાષ્ટ્ર ઈચ્છીએ છીએ જે ધનવાન, માનને લાયક અને વિશ્વમાં સારું સ્થાન ધરાવતું રાષ્ટ્ર હોત. આપણે સારાં મૂલ્યો ધરાવતો સમાજ જોઈએ છે અને જ્યાં સુધી આપણે સૌ સમાન વિચારો ધરાવતા હોઈશું ત્યાં સુધી મારા દેશ માટે મને ઘણી ઊંચી આશાઓ છે.

મારા ‘મહાન ભારતીય સ્વપ્ન’ના સહભાગી થવા બદલ તમારો આભાર. હું આશા રાખું છું કે હવે પછી તમે પણ આને તમારું સ્વપ્ન બનાવી દેશો.

